

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

КІІВ—M.DCCCC.XXVI

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

UARTLIB.ORG

UARTLIB@GMAIL.COM

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІЯЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

КИЇВ — 1926

Відбитка з „Трудів Українського Наукового
Інституту Книгознавства, том I“.

Художня редакція Олександра Гера.

Київ. Окрайт № 15101-1926
Доржгрест „Київ-Друк“
2-та друкарня, Пушкінська, 4.
Зам. 611—500.

*Пам'яти
Д. Ровинського*

ВІДОМІ ПРАЦІ Ровинського — основа вивчення гравюри не тільки в Росії, але й на Україні. На протязі майже всього свого життя (пом. 1895 р.) самовіддано працював Ровинський, збираючи та досліджуючи російську, а разом і українську гравюру. 1924 рік, ювілейний для української друкованої книги, є також роком 100-літньої пам'яті з дня народження працівника, що стільки потрудився для вивчення одної з найцікавіших сторін української книги — гравюрної її ілюстрації. Вшануємо його пам'ять.

Праці Ровинського, складаючи добрий початок вивченю гравюри та гравюрної оздоби книги на Україні, в цій справі чекають собі продовження. Не кажемо про те, що книги Ровинського в нас занадто рідкі та дорогі, що український матеріал губиться в них серед численного іншого матеріялу,—самі відомості Ровинського часто потребують віправок та завсіди майже—доповнення.

Завдання цієї роботи — дати посильні доповнення до другого (посмертного) видання основної праці Ровинського:

..Подробный словарь русскихъ граверовъ XVI—XIX вв.« (томи I—II, СПБ., 1895), праці, яка, давши остаточний підсумок довголітньої та невтомної діяльності самого Ровинського¹, а разом його попередників, критиків² і співробітників³, — з'явилася „трудомъ“, що йому, на думку одного з рецензентів, „мало равныхъ въ европейскихъ літературахъ и нѣть равнаго ни въ одной изъ литературъ славянскихъ“⁴.

Доповнення до словника граверів Ровинського подаємо тут у межах матеріалів українських або тих, що стосуються України. Принцип долучення граверів до складу цих „Матеріалів“ лишається той самий, який був у Ровинського що до російських, або у Колачковського й Растворецького—що до граверів польських, цеб-то зазначається

¹ „Подробный словарь русскихъ граверовъ XVI—XIX вв.“, виданий 1895 року, Ровинський переробив із ранішої своєї книги: „Русские граверы и ихъ произведения съ 1564 года до основания Академии Художеств“. Издѣлование Д. Ровинскаго. Издание графа Уварова“, Москва, 1870 р., а згодом, Посмертне, значно збільшене й здаком перероблене видання словника граверів Ровинського, що вийшло 1895 р., має два видання: перший—розділене ілюстрований, двохтомний, з 720 фототипіями та 210 чинкофігурами в тексті (т. I. А—І. VI стор. + 448 стовпці; т. II. К—О. Стр. 419—1248) і другий видання—без ілюстрацій в основному тексті. Ниче скрізь цитується двохтомне видання.

Дан дослідникам української гравюри велике значення мають і інші капитальні праці Ровинського: 1) „Русские народные картины“, Спб., 1881, книги I—V (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Рос. Ак. Наукъ, тт. XXIII—XXVII) з окремим 4-х томним атласом більш ніж на 500 малюнків. Є й скорочений посмертний випуск „Русскихъ народныхъ картинахъ“, видання Р. Голіже, за ред. Н. Собкіо, в 2 книгах, Спб., 1900—1901 рр. 2) „Материалы для русской иконографии“, з більш ніж 500 малюнками, Спб., 1884—1886 рр. 3) „Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ“. Спб., 1886—9, тт. I—IV, з 700 фототипічними портретами. Є й другий випуск словника портретів у двох томах (Спб., 1889), без фототипій. Перше видання цієї праці Ровинського вийшло в 1872 р. під назвою: „Словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ“, як додаток до ХXI тому Записок Рос. Ак. Наук, № 2; або в X томі Сборника отд. рус. яз. и слов. Рос. Ак. Наук.

Про зміст та тираж видань Ровинського: „Русские граверы...“, „Русская нар. картины“, „Материалы для русской иконографии“ та інших діл, в т. IV „Пол. словаря рус. грав. портретовъ“, стовп. 139—141, 152, 156—160 і інші („Приложение“).

² Особливо цінні та змістовні були рецензії В. В. Стасова на раніші праці Ровинського Дія, „Отчёты о II и VII присужденияхъ наградъ графа Уварова за рр. 1858 і 1864. Рецензії ці передруковано в „Собрании соч. В. В. Стасова“, т. II, Спб., 1894, стор. 27—70 і 149—182.

³ Енергійним співробітником Ровинського, що до українських, окрім київських матеріалів з історії гравюри, був між іншим покійний академік М. І. Петров. На протязі багатьох років листувалися Ровинський з Петровим, головним чином з приводу різних доручень Ровинського або знахідок Петрова в царині гравюри. З самого боку Ровинський не раз надсилає через М. І. Петрова до Церковно-Археол. музею при Київ. Дух. Академії цінні подарунки—свої видання. Року 1891-го, на подану від Петрова пропозицію, Ровинського було обрано „почеснимъ членомъ“ Церковно-Археол. Товариства при тій-же Академії.

⁴ Рецензія акад. А. І. Соболевського на посмертне видання словника граверів Ровинського. Журнал Мин. Нар. Просв., 1896, червень, част. CCCV, ст. 385.

тут не тільки граверів—українців походженням, але й тих, що, не будучи українцями, працювали на Україні або для України¹.

Доповнення наші подаємо тут переважно в межах старої української гравюри. Це тому так, що стара гравюра з одного боку досі найменшу звертала на себе увагу тих дослідників, що Ровинського доповнювали² або ілюстровані видання досліджували³, а з другого боку—стара гравюра тісніше звязана в своєму житті з українською книгою⁴ і має певне відношення до 350-літнього її ювілею (1574—1924), що тепер його святкуємо⁵. Проте не лишаємо без уваги і нової української гравюри⁶.

Джерела, що з них узяли ми подані далі матеріали, такі: 1) по-над 1500 примірників українських стародруків та пізніших, головним чином слов'яно-українських видань з різних Київських бібліотек та музеїв; 2) колекція ксилографічних і металевих кліше до гравюр, що переховується у Відділі Письма й Друку Київського Лаврського Музею, переважно з Київо-Печерської та Почаївської друкарень, коло 6000 шт.; 3) колекція антимінісів, гравированих на дереві й міді та потім друкованих на шовку,

¹ Отже вирази: „український гравер”, „українська гравюра” уживатимемо іноді і в умовному значенні цього слова. Найширшого притягання матеріалів вимагають інтереси ще не утвореної історії української гравюри.

² Доповнення, які роблено було до праць Ровинського (Тевишова, Обольянінова, Адрюкова і інших), торкалися переважно гравюр пізніших (петербурзьких) школ XVIII—XIX ст.

³ а Маємо на увазі описи ілюстрованих видань В. Верещагіна і Н. Обольянінова (див. далі).

⁴ Як відомо, українська гравюра старих часів існувала переважно як ілюстрація друкованих книг, і українські старі гравери одразу ж були і ілюстраторами книжок, працюючи головним чином по друкарнях. У другій половині XIX ст. удосконалені, механічні способи ілюстрування книги порвали колишній тісний зв'язок української книги з гравюрою.

⁵ До нашу роботу писано в 1924 ювілейному році.

⁶ Коли ми звертали увагу не тільки на гравюри українських стародруків, а також і на гравюри ілюстрацій новіших сло́в'яно-українських видань, то на це була така рапід. В той час як пізніні ілюстровані видання т. зв. „гражданського” шрифту і світського змісту все-таки мали своїх дослідників і крім Ровинського (Верещагін, Обольянінов), — головну масу як стародруків, так і пізніших слов'янських, оздоблених гравюрами видань ці дослідники сидом включали на тій підставі, що опис їх складав окрему, спеціальну частину бібліографії. Див.: В. А. Верещагін, „Русский иллюстрированный издания XVIII и XIX столетий (1720—1870), Бібліографічний опметъ”, Спб., 1898.—Н. О б о л ь я н и н о въ, „Каталогъ русскихъ иллюстрированныхъ изданий 1725—1860 гг.”, томъ I—M. Москва, 1914, томъ II.—Н.—Я. Москва, 1915. Пор. розкішне видання „Кружокъ любителей русскихъ иллюстрированныхъ изданий”: „Материалы для бібліографии русскихъ иллюстрированныхъ изданий”, Спб., 1908—1910.

отласі й полотніні, по-над 1200 примірників. Колекція ця переховується в тому-таки Відділі Лаврського музею і складається із збірок: Церковно-Археологічного музею при кол. Київській Духовній Академії та Київо-Софійського собору; 4) збірка т.зв. „кунштбухів”, цеб-то зшитків гравюр і малюнків із старої Лаврської мальарні 40—60-х років XVIII ст., що переховується в бібліотеці Київо-Печерської Лаври; 5) архів Лаври та Лаврської друкарні.

Звичайно, крім першоджерел, доводилося використовувати і праці наукові, що так чи інакше торкалися гравюрою ісправи на Україні¹. Хоча в деяких цих працях місцями є матеріал до словника українських граверів, що лишився по-за відомостями Ровинського, але ми його звичайно не вносимо в основний список наших доповнень², так з міркувань економії місця, як і головне тому, що збираємо тут переважно першоджереловий, раніш у спеціальній літературі нереестрований матеріал, що його ї опишуємо (за небагатьма винятками) в натурі.

Від плану словника Ровинського ми відступаємо тільки тим, що де-коли вносимо поруч з підписаними гравюрами також і ті з непідписаніх, що, на нашу думку, безперечно тому чи іншому майстріві належать³. Приписуючи ано-

¹ Зазначимо деякі з цих праць: 1) Nager G. K. Neues allgemeines Künstler-Lexicon. В 22-х томах. Мюнхен, 1835—1852. 2) Kołaczkowski Julian. Słownik rytowników polskich, tudzież obcych w Polsce zamieszkałych lub czasowo w niej przebywających od najdawniejszych do najnowszych czasów, jako gryzyczek do historii sztuki pięknych w Polsce. Lwów, 1874. 3) Rastawiecki Edward. Słownik rytowników polskich, tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących. Poznań, 1889. 4) Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad zabytkami przeszłości w r. 1914. Warszawa, 1914. 5) Pełkarski J. П. Наука и литература в России при Петре Великомъ. Т. II. Описание славяно-русскихъ книгъ типографій 1698—1725 гг. Спб. 1862. 6) Срезневский В. И. и Бемъ А. А. Издания церковной печати времени имп. Елизаветы Петровны, 1741—1761. Изд. 1914. Дис. „Состоящая подъ Высочайшимъ... покровительствомъ” выставка: „Лотоноссы и Елизаветинское время”, т. IV (видання Рос. Академії Наук). 7) Проф. Х. Тітон, Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVII вв. У Київі, 1924 (Збірник Іст.-Філ. Відділу Укр. Акад. Наук, № 17). 8) Свищук Іларіонъ. „Каталогъ книги церковно-славянской печати”. Жовква, 1908. Видавництво Церковного музею во Львовѣ. 9) Його же, „Початки книгопечатання на землях України. В пам'ять 350-ліття першої друкованої книги на Україні в Львові 1573—4 р. Із 560 зразками друку і прикрас давніх книг України...”, У Жовткі, 1924 р. Інші праці, що ми їх так чи інакше використовували, зазначені в текстах.

² Цей матеріал ми відзначаємо в примітках.

³ Це в 1858 р. В. В. Стасов у рецензії на рукописну працю Ровинського: „Обзорные русского гравирований на металле и на деревѣ до 1725 года” дорікав йому тим, що він занотовував у своїх списках тільки підписані гравюри, ухиляючись від

німний твір певному майстрові, ми звичайно виходили із сполучення даних техніки, стилю та иноді палеографічної аналізи написів та підписів, або ж ґрунтувалися на певних архівних джерелах. Читачеві, проте, лишається повна змога не змішувати анонімний матеріял з підписанним, бо, з одного боку, ми скрізь старанно наводимо підписи граверів, коли вони є, а з другого—коли їх немає, а майстер нам ясний — додаємо до зазначененої гравюри помітку: „без підпису“.

Наш додатковий список українських граверів та їхніх творів ні в якому разі не претендує, звичайно, на цілковиту повноту. Ми не вважаємо за скінчений наш перегляд гравюр по українських стародруках та по інших ілюстрованих українських виданнях. Ми також не мали змоги використати збірки гравюр і друків у Ленінграді, Москві, Львові, Варшаві та по західніх центрах, де знайшлося-б чимало маловідомих або й зовсім невідомих українських гравюрних матеріалів. Повноти в цій справі можна-б досягнути хіба тільки за міцною підтримкою від наукових організацій та широкою колективною допомогою. Ця-ж праця наша є поки-що тільки „матеріалами“, що відповідають одному з моментів роботи нашої коло складання цілого словника українських граверів—у тих обставинах, в яких роботу цю поки-що можна було провести¹.

Недослідженість української гравюри остільки ще велика, що і в таких доволі таки тісних умовах поданий від нас тут матеріял досягає розміром українського матеріалу, що його був зібрав покійний Ровинський. До 1422 українських гравюр (при 100 прибл. укр. граверах).

порівняльній аналіз та визначення гравюр анонімних, як це все робилося тоді на Заході. Ровинський, звісім чудій до всіх порад та вказівок свого компетентного критика, в цьому проте до кінця додержав окрему свою лінію.

¹ Засереджуєчи у Відділі Письма й Друку Лаврського Музею як-найповніше матеріал що до українських: письменства, друкарства, гравірування, інтролігаторства, паперництва й книгарства в тим, щоб закласти підвалини окремого Музею Книги й Друку на Україні,—за недовгий час опинилася ми перед зібраним численним, але цілком невпорядкованим матеріалом з історії укр. гравюри. Це належало нас на думку скласти для необхідних справок „робочий“ словник українських граверів. Під час юїлею українського друкарства, в інтересах справи, не чекаючи, поки можна буде видати цілий словник українських граверів, ми вирішили видати хоча-б оді дополнення до відомості, раніше опублікованих. Через обмеженість місця для цієї праці довелося виключити крім того вказівки на українських літографіях і інші твори, що спочатку ми їх були приєднані до цих „Матеріалів“ (на, зразок Рогинського).

що зареєстрував їх Ровинський у своїому словнику, ми додаємо відомості ще про 1312 гравюр українських або тих, що так чи інакше до України стосуються¹.

По матеріялу, на якому роблено зазначені в наших доповненнях гравюри, останні поділяються так: гравюр ксилографічних (на дереві)—836, гравюр на міді—473, на сталі—3.

По місцю походження (видання) гравюри, що увійшли до складу цих „Матеріалів“, розподіляються так: гравюр київських—840, чернігівських—94, львівських—250, унівських—53, почайвських 62 і виданих по різних українських і неукраїнських містах (в Бердичові, Кременці, Замості, Ясах, Вильні та Москві)—13.

Що до часу, то ми маємо тут: гравюр XVII стол.—290, XVIII ст.—701, XIX ст.—321².

В матеріалах наших подано відомості про 146 граверів або інших діячів гравюрної справи на Україні (останніх сюди долучено знову-таки на зразок Ровинського). З цієї кількості більш як половину граверів (86) зовсім не зазначено в словнику Ровинського.

Серед незазначених у Ровинського граверів, про яких ми подаємо відомості, є кілька цікавих груп.

Одну з них складають, наприклад, так-би мовити, Київські „срібляри“ (пор. Московських „серебренниковъ“), переважно міщани срібляного цеху з Подолу, фахівці власне металевого виробництва, що спокушалися іноді орудувати (найчастіше невдало) гравірувальним різцем і „водкою“ (офортом). Сюди належать: Коробка Федор, Проценко Семен, почасти Проценко Гарасим, П. Т. (не змішувати ще з двома П. Т.—граверами на дереві, Київським та Чернігівським), Семигиновський Прокіп, Скрипчинський Степан, Шашкин Василь і, можливо, Гордієнко Кирило.

¹ З відкликаними 195 літографіями кількість зібраниго від нас українського матеріалу перевищує український матеріал Ровинського, доходячи в цілому по-за 1500 при-мірників окремих гравюр і літографій.

² Коли взяти на увагу, що з 1422 українських гравюр, які зазначив Ровинський, гравюр XVII ст.—748, XVIII—560, XIX—114 (приблизно), і коли ці цифри поставити поруч з циселподаними, то виходить, що в наших доповненнях порівняно більший відсоток припадає на середину добу, гол. чином на XVIII століття. Чертеже зауваження дальших дослідів—докладніше з'ясувати український гравюрний матеріал пізнього часу, якого ми торкалися, як уже сказано, переважно на підставі слов'янно-українських видань або архівних джерел, не переглядаючи систематично пізніших українських ілюстрованих видань та гравюрних збірок.

До цієї-ж групи вдачею своєю належить і Лаврський „ко-
першхатор“ Тимченко Лаврин.

Відповідні зразки українського народнього, т. ск. „лу-
б'яного“ гравірування на дереві дали теж Київо-поділь-
ські міщани з членів „малярського собрання“ (цеху): Денбров-
ський Єгор та Сербин Яков, що в своїх потайних хатніх
друкареньках на Подолі в кінці XVIII ст. (один—року 1778,
а другий — року 1792) тискали з саморобних дерев'я-
них дощок „куншти“ з образами святих вигляду „непри-
стойного“ і „bezобразного“ (на погляд конкурентів — Лавр-
ських ченців), а також друкували й народні листки з
текстами релігійного характеру. Цікаво, що ці тексти, не
дивлячись на іноді великий їхній розмір (до 32 × 39 сант.),
друковано не з набору, а надзвичайно навіть для тих ста-
рих часів простим способом — з суцільних дерев'яних до-
щок-кліше, гравірованих таким чином, що відбитки з них
легко було змішати з друкованими набором листками.

Невелику, але характерну групу складають майстри, що
ручним способом копіювали зношенні від друку дерев'яні
кліше, але копіювали не на дереві-ж, як це звичайно ро-
билося, а на мідних дошках, бо останні мідніші й від
друку довше не псувалися. З таких так-би мовити „копі-
рувальників“, „стереотипівців“ без стереотипу (тоді ще в
Київі невідомого) ми знаємо в XVIII ст. Адоєвцова і в
XIX — Брезгуна та Мooka.

Нарешті, ще одну окрему групу з незазначенчих у Ровинського граверів складають ксилографи нової вдо-
сконаленої манери. Почалася нова ксилографічна школа
в Київі в кінці 50-х і в 60-х рр. XIX ст. роботами для
Київо-Печерської друкарні знаменитого російського кси-
лографа — академіка Л. Сєрякова. Цю групу складають у
нас: Бударин Микола, Грєве, Єзерський Яков, запроше-
ний з-за кордону до Київа саксонець Кваас Леопольд,
Мормань та Пилищенко Микола.

З інших, незазначенчих у Ровинського граверів україн-
ських або тих, що мали ті або інші стосунки з Україною,
ми згадуємо таких:¹ А. Н. (Львів, XVII ст., дерево),

¹ Далі зазначаємо скорочено: місто, де працював той або інший гравер (Л = Львів,
К = Київ, Ч = Чернігів, П = Почаїв), століття (XVII, XVIII і XIX) і матеріал, на
якому гравірували (д = дерево, м = мідь).

Андрія (К, XVIII, д), Вишловського Юрія (Л, XVIII, м), В. Л. (К, XVII—XVIII, д), Водецького (К, XIX, сталь), Г. Б. (К, XVII, д), Георгія Чернігівського (Ч, XVIII, д), Гондіуса (Гданськ, XVII, м), Гр. (Ч, XVIII, д), Д. В. (К, XVIII, м), Е. Б. (К, XVII, д), Е. К. (К, XIX, м), Зорицького Івана (Ч, XVIII, м), И. П. (Ч, XVIII, д), Іліодора (Ч, XVIII, м), І. М. (П, XVIII, д), Іоіля (П, XVII, д), Іону (К, XVIII, м?), К. Г. (Ч, XVIII, д), К. К? (Ч, XVIII, д), Корнахольського (Л, XVIII, м), Котляревського Іафета (К, XVIII, м?), Ланицького Леонтія (К, XVIII, д), Левицького Леонтія (К, XVIII, д), Левицького Федора (К, XVIII, м), Л. М. Львівського (Л, XVII, д), Луку (Л, XVII, д), Л. Ш. (К, XIX, д), М. А. (Ч, XVIII, д), Малютина Миколу (К, XIX, м), Мануїла (П, XVIII, д), Мину (Унів, XVII, д), Митрофана (К, XVIII, д), М. Т. (К, XVII, д), Никона (К, XIX, м), О. Г. (Ч, XVIII, д), Павлова Гаврило (Ч, XVIII, м), П. Т. (К, XVIII, д), Петра Т. (Ч, XVIII, д), Реклинського Івана (К, XVII, д), Р. П. (К, XVIII, д), Руденка Івана (К, XVIII, д), С. А. (Ч, XVIII, д), Савицького Семена (К?, XVIII, м), Савицького Степана (К, XVIII, м), С. В. М. (К, XVIII, м), Селиввестра (К, XVII, д), Соколовського Семена (К, XVIII, д), С. Я. (К, XVII, д), Т. (П, XVIII, д), Таляревського Якова-Іліодора (Ч, XVIII, д), Тарасевича Олександра-Антонія? (К, XVII—XVIII, м), Троцкевича Теофіла (Л, XVIII, м), Федорова Лонгина (К, XVIII, м?), Филипа Б. (К, XVIII, д), Фуглевича М. (Унів, XVIII, м), Чернявського Михайла (Ч, XVIII, д + м), Щапова Івана (К, XIX, м) і ще деяких дрібніших.

З діячів української гравюрної справи (не граверів) ми по-за Ровинським зазначали: ініціатора школи гравірування в Лаврі о. Лаврентія і старовинного збирача-колекціонера між іншим і українських гравюр — А. В. Олсуф'єва.

Зазначали ми й таких граверів, що хоча Ровинському і відомі були, але далеко не в повній мірі. Так, наприклад: до 7 відомих Ровинському гравюр Білякова Семена ми додали ще 42, до 14 гравюр Вітабо Вітабо — ще 7, до 28 Київського Георгія — 15, до 4 Глинського — 4, до 17 Адама Гочемського — 4, до 36 Йосифа Гочемського — 30, до 2 Григорія — 2, до 17 Димитрія — 11, до 3 Єфима — 2, до 10

Завадовського Євстафія—8, до 82—Зубрицького Никодима—274, до 2 І. К.—2, до 5 Іларіона—12, до 376 Іллі—35, до 7 Іосифа—15, до 2 Іринея—2, до 20 Козачковського Аверкія—22, до 43 Кончаковського Якова—80, до 22 Левицького Григорія—13, до 7 Л.Т.—4, до 12 І. Макарія—9, до 17 Мигури Іларіона—5, до 1 Проценка Гарасима—3, до 3 Раковецького Федора—5, до 12 Севастіяна—13, до 4 Семенова Марка—4, до 2 Сінкевича Діонісія—12, до 5 Тита—24, до 5 Тихона—2, до 9 Ушакевича Василя—7, до 24 Федора А.—29, до 5 Феофана К.—2, до 11 Фігурського Никона—3, до 22 Філарета—20, до 10 Філіповича Івана—77 і до 5 Щирського Івана-Інокентія—ще 20.

По-за відомостями про російських граверів, що подає Ровинський, ми зазначаємо де-які іхні твори, що стосуються України, а саме: дві невідомі досі гравюри Андреєва Василя, Московського гравера на міді XVII ст., 13 гравюр, що виконав їх для Лаврської друкарні Московський майстер XIX ст. Афанасьев Олександр, дві вперше в нас показані гравюри видатного гравера на міді XVII ст. у Москві—Карновського Михайла, українця родом. Нарешті до колосальної спадщини цьогорічного ювілянта (100 років з дня народження, 1824—1924), російського ксилографа-академіка Л. Серякова ми маємо нагоду додати ще з 80 його гравюр, що він виконав їх для України (Лаврської друкарні).

Крім того, де-які дрібні поправки та замітки подаємо ми (в додаток до відомостей Ровинського) про: Амфілохія, Барабаєцького Глікера, Галляховського Данила, Георгія (Львівського), Кіліянів, Любецького Івана, Синицького Макарія, Сребренницького Григорія, Тепчегорського Григорія та Шевченка Тараса.

Переглядаючи відомості Ровинського, ми іноді гравюри, що приписав він одному граверові, поділяли поміж кількома граверами. Так, наприклад, було, коли Ровинський зазначив під прізвищем Синицького Макарія одразу трьох різних граверів: Чернігівського—на дереві, початку XVIII ст.—Макарія Синицького („М. С.“), Київського—на міді, 30—40 рр. XVIII ст.—І. Макарія і Київського-ж—на дереві, кінця XVII та початку XVIII ст.—Марка Семенова (теж „М. С.“). Але

де-коли робити й навпаки доводилося. Наприклад, трох Георгіїв, що розділив їх Ровинський, на наш погляд, без певної підстави, ми об'єднали, приписавши їхні твори одному (див. „Георгій“ Київський). Для подібної критичної роботи над зібраними вже матеріалами надалі, треба скласти, величезний непочатий простір залишається.

Хоч досліджувати західні та інші джерела українських гравюр і не було безпосереднім завданням нашим, але ми іноді й їх зазначали. Так, наприклад, зазначили ми західні джерела для де-яких гравюр Григорія Левицького, Георгія, І. Макарія, А. Козачковського та інших переважно в идатніших українських майстрів.

Зазначається нерідко й більші джерела, коли українським граверам одному в одного запозичати що трапляється.

Поставивши за головне завдання—зібрати додаткові вказівки на досі нереестровані матеріали до історії української гравюри, ми поки-що свідомо утримувалися від різних оцінок та узагальнень з багатьох можливих точок погляду: історичної, художньо-стилістичної, технічної та інших. Здавалося нам, що перше слід укazати позагублюваній в морі книжок та зірок матеріал, а потім уже, виявленій, він легше знайде собі відповідне оброблення, тим грунтовніше та солідніше, чим повніше буде зібрано необхідний матеріал. Проте де-які моменти з історії української гравюри у нас, в міру набирання матеріалу, намічаються, напр., про ролю Вильни та Чернігова в розвиткові початкового українського гравірування на міді, про великий вплив його в кінці XVII ст. на московське гравірування на міді, а особливо до того часу, коли Петро I запросив майстрів безпосередньо з-за кордону¹, про розквіт української гравюри в XVII та в першій половині XVIII ст. (два Тарасевичі, Щирський, Зубрицький, Козачковський, Гр. Левицький) і занепад його у другій половині XVIII століття та першій XIX, про почате було відродження української гравюри коло половини XIX ст. (офорти Т. Шевченка, ксилографічні роботи Л. Серякова для Лаври,

¹ На цей безперечний факт так у раніших, як і в останніх працях не звертали ще належної уваги. Немаєгадки про це і в недавно виданий праці Е. Голера-Баха: „История гравюры и литографии в России“. М.—Петр. 1923.

заснування Лаврської школи гравірування). Але, скажемо ще раз, широкі узагальнення передчасні тепер, коли й самого обсягу артистичної творчості так окремих граверів, як і всієї української гравюрної продукції в цілому, ми скільки-небудь повно собі ще не уявляємо.

Нарешті кілька дрібних технічних уваг:

I. Розмір гравюр (самого малюнку, не дошки) показується на сантиметри та міліметри, при тому спочатку міряється ширина, а потім висота гравюри.

II. Вказівки: „праворуч“ „ліворуч“ треба розуміти від читача.

III. „Підписами“ ми старалися називати переважно підписи граверів, а „написами“—усі пояснення в самих гравюрах що до їх змісту.

IV. Подаючи підписи граверів, різні написи на гравюрах та тексти (латинські, польські, церковно-слов'янські), ми взагалі зберігали всі їхні властивості, але через брак технічних засобів у сучасних друкарнях не завсіди можна було точно додержатися їх у друкові. В слов'янських текстах доводилося розкривати титла, а такі літери, як „я“, „ю“, „ѣ“ та інші замінити відповідними т. зв. „гражданськими“: „я“, „ю“, „ѣ“ т. д.

V. Скороченнів найбільше вжито таких: АМ.=Лаврський Музей у Київі; ЦАМ=Церковно-Археологічний Музей, що був при Київській Духовній Академії і тепер увійшов у АМ; КПЛ=Київо-Печерська Лавра; Ров.=Ровинський; Rast.=Rastaviecki і т. ін.

VI. Граверів розміщено за абеткою по прізвищах, а коли їх невідомо,—по іменах та ініціалах.

VII. Ілюстрації роблено почасти тепер-же цинкографічним способом, почасти ж використано готові гальванопластичні копії, що їх чудово іноді робили для Лаври закордонні краці фірми (здебільшого Лемерсьє в Парижі). На жаль, брак місця і дорожнеча репродукції позбавили нас змоги подати зразки зазначених у цій роботі гравюр у більш повному і систематичному доборі.

VIII. Що до термінології гравюрної справи, то в її уживанні на Україні досі панує анархія. Вживается без осо-

бливого розбору різних термінів: „ритина“, „штих“, „гравюра“; „ритовник“, „штихар“, „гравер“ і т. д. Усі ці терміни запозичені, чужі походженням. Щоб не плутатись серед них, ми спинилися на термінології хоча й також чужій, але найпоширеніший, міжнародний: „гравюра“, „гравер“. Вона тим зручніша, що об'єднує в звичайному розумінні різні роди і способи гравірування (на дереві, міді, способом офорта, способом меzzотинто, то-що).

A.

I. Адоєвцов Андрій—Петербурзький гравер на міді кінця XVIII ст. В 1794 р. він для Київо-Печерської Лаврської друкарні переводив на міді 30 дерев'яних кліше з образками до акафіста св. Варварі розміром 5×6 сант. Додається відбиток з одного такого кліше (див. мал. 1).

Мал. 1.

Гравюра на міді Адоєвцова, 1794 р.
Катування св. Варвари.

Це було не поглиблене гравірування на міді в звичайному ро-

¹ За образки розміром 5×6 см. Лавр. платила Адоєвцову по 8 карб. за штуку Лавр. друк. архів, справа № 264.

² Заголовок до „Огородка“ видано в книзі проф. Ф. Титова: Типографія Києво-Печерської Лаври. Історический очерк. Томъ I. Кіевъ, 1918, поміж стор. 362—3.

зумінні цього процесу, а тільки точне копіювання рельєфу різаного на дереві кліше. Таким способом Лаврська друкарня в кінці XVIII ст. (як і пізніше, пор. „Брезгун Петро“ і „Моок“) боролася з недовговічністю дерев'яних кліше в друку. Але в цей спосіб справа не могла широко розвинутися вже тому, що, з одного боку він не сприяє художності виробів, а з другого—дорого коштував¹. Вихід із цього становища було знайдено пізніше, коли почали вживати стереотип, цеб-то інавчалися в нас виробляти подібні копії не ручним, а механічним, значно легшим та дешевішим способом.

II. А. К. (можливо, Афанасій К.) Київський і Львівський гравер на дереві '60—'80 рр. XVII ст.

До гравюр А. К., що зазначені в Ровинського (I, 33—34 стл.), треба долучити ще такі:

1. Рамка цікавої складної композиції для заголовка до книги Антонія Радиволовського: „Огородокъ Марії Богородицы“, КПЛ., 1676. Підпис гравера: „А. К.—Рокъ ахос“. Розмір 16,5 × 26,5².

2. Єв. Матвій. В Євангелії, виданій з Львівської друкарні Михайла Сльозки в 1665 р., на звороті останнього ієнумерованого аркушу. Без підпису.

3. Там-таки, арк. 110 звор. Єв. Марко. Без підпису.

4. Там-таки, арк. 386 звор. Єв. Іоан. Підпис: „А. К.“. Розмір один у всіх: 8,5×12,3. Належність одному майстрові цих трьох одноманітних гравюр (підпис гравера має лише одна остання) нам здається безперечною¹.

ІІІ. Амфілохій, ієроманах, Лаврський „типовраф“, цеб-то керовник Лаврської друкарні, що управляв нею в 70 роках XIX ст. Зазначений він у словнику Ровинського (I, 15) за ту заслугу, що з його розпорядження зроблено будо відбитки з усіх мідних та дерев'яних кішів, що перековувалися на той час у Лаврській друкарні. Альбоми цих відбитків надіслано було Й. Ровинському. Але в діяльності цього „типоврафа“ були й деякі негативні риси. Так, наприклад, Амфілохій зруйнував прекрасний почин свого попередника—Лаврентія, що до заснування при Лаврській друкарні школи гравірування та літографської справи. Розірвавши контракт з академіком Рокачевським, що деякий час стояв на чолі цієї школи, Амфілохій завів

з ним судовий процес, який скінчився не на користь Лаври. Що до запрошеного від Лаврентія на 5 років на роботу в Лаврі, в школі гравірування та в друкарні, ака деміка Л. Серякова, то з ним у Амфілохія обійшлося без суду тільки тому, що Серяков, на прохання Лаври, згодився в 1866 р. повернути їй свій з нею контракт. Пор. „Лаврентій“ і „Серяков“.

ІV. А. Н. В „Ключі розуміння“ Йосанікія Галятовського, виданому 1663 року з Львівської друкарні Михайла Сльозки, є з підписом: „А. Н.“ гравюра на дереві „Архангель Михаїлъ воєвода небесныхъ снаѧ“ (арк. 6 зв. ненум.).

А. О. див. „Гочемський Адам“.

А. Н. див. „Голота Андрій“.

V. Андреев Василій („vasilеv andrеevъ“), талановитий учень відомого Трухменського. Він гравірував на міді в Москві у другій половині XVII ст. З Україною Андреев мав стосунки, як ілюстратор одного з творів славновідомого українського письменника XVII ст. Йосанікія Галятовського. Крім того, його гравюри в XVII ст. були зразками, на яких училися тодішні українські (київські) гравери й малляри. З таких творів Андреєва значимо:

1. Велику імпозантну гравюру

¹ Додаємо кілька уявг до гравюр А. К. що зазначені в Ров. під №№ 4 і 127:

I. У книзі А. Радивиловського: „Вѣнецъ Христовъ“, КПЛ. 1688 р., на гравюрі „Страшний Судъ“ (арк. 412 звор.) в ієномічній у Ровинського підпис гравера: „а: к: агъс“ (1677). Цю саму гравюру див. в „Пречестныхъ Акафистахъ“ КПЛ. 1709 р., арк. 209; у „Тріоді Постній“ КПЛ. 1715 р., арк. 25 та в інших Київо-Печ. виданнях.

II. Гравюру „Жертвоприношеніе Ноа“ Ровинський зазначив в якомусь мітчному виданні: „Синодикъ (?) Гізеля. Кіевъ 1670 (?) р.“. Справа йде, звичайно, про т. зв. Синопсис Гізеля К. 1678, р., де на звороті загол. аркуша в цій гравюрі з підписом: „а:к: агъс—А. К.“. Розмір: 12×13. Гравюру цю, як видно з підпису, виконано 1678 р., при чому роблено її спеціально до цього видання, бо в ранішому виданні Синопсиса 1674 р. бачимо подібну, але трохи іншої композиції гравюру майстра Іллі. Що до пізнішого видання Синопсиса 1680 р., то там повторюється гравюра А. К. (арк. 2 звор.).

на міді з малюнком Соломонового храму (у вигляді круглої ротонди) та трьох сцен у ньому: I) осіння Богородиці Духом Св.; II) Богородиця читає книгу прор. Ісаї і III) Богородиця розмовляє з Єлизаветою. Внизу, замість напису, вигравірувано цілий розділ з книги Галятовського „Небо Нове“ (Львів, 1665 року, арк. 5 зв.—6). Початок цього тексту: „Пречистая дѣва богородица читающи оу пророка Исаии тые слова...“ Мову заховано українською, що й у Галятовського, з незначними лише відмінами (напр., „тебъ“ замість „тобъ“, „читающи“ зам. „чытающи“ та ін. таке). Розмір 30×26 сант. Підпис гравера: „Рѣзаль ученикъ афонасия трухменского василей андрѣевъ“. Знаходимо її в збірнику гравюр та малюнків, що їх вживалося в Лаврській майярні в 40—60 рр. XVIII ст. (в т. зв. „кунштбуху“, або „кужбушку“). Див. в бібліотеці К. Печ. Лаври № XIX—64, арк. 13. Ровинський в своєму словнику цього твору В. Андреєва не зазначив.

2. Ровинському лишилася невідомим і ще один цікавий твір В. Андреєва, що його також уживали, як аразок, учні в Лаврській майярні. Ця гравюра має напис: „Причча маляет к мужу лицемѣрну и своимъ злымъ лукавствомъ прелощающе человѣки“. Шодо змісту, то це—досить художньо виконана ілюстрація до притчі про ворону та вовка, щеб то до старого варіанту загально відомої байки „Ворона и лисица“. Внизу

вигравірувано відповідний текст прозою. На самій гравюрі обік дає сцени: 1) вовк підлеється до ворони, що сидить на дереві з м'ясом; 2) мясо вже в зубах у вовка. Підпис гравера: „reza l vasilei andreev“. Розмір 16×12. Переходить у кунштбусі б-ки К. П. Лаври № XIX—116, арк. 47 зв.

VI. Андрій („Андрей рѣжчикъ“). Цей гравер на дереві працював при К.-Печ. Лаврській друкарні в 60-х рр. XVIII ст. В 1765—1766 рр. про нього згадується в справах архіву Лаврської друкарні з приводу одержання їм книжкової „прикладки“, щеб-то платні натуоро—видрукованими виданнями, а також з приводу виданої Лаврським друкарським „мирскимъ“ робітникам (до них належав і Андрій) одежі від Лаври (кафтанами, або черкесками, або лѣберіями суконними)¹.

16 січня 1767 р. „Андрей рѣжчикъ“ підписався під колективною заявою друкарських робітників (восьми зицерів, трьох гісарів, шости прасмайстрів, шости „батьщиковъ“ та одного „рѣжчика“ „сьтовариствомъ“), де вони рішуче вимагали, щоб робітникам друкарні було збільшено портії „естних і пінейших провизій“: риби, олії, грошей на м'ясо, „сивухи доброй“, а крім того горілки, меду й пива „безъ малъшемъ обиди“. А коли цього зроблено не буде, „товариство“ друкарів загрожує „розбрістися отъ Лавры и проискивати мѣста“².

А. Т. див. „Тарасевич Олександъ“.

¹ Справа Л. друк. архіву, № 87, арк. 8, 17 і 18 зв. Передбачаючи, що цікаво було б вивчити історію українського гравюрного виробництва між іншим і з погляду економічного, ми скріль, де тільки було можна, подаємо відомості про матеріальній стан граверів, про їх утримання, про платню за окремі гравюри, то-що.

² Отде, ми бачимо і в той давній час випадок більш-менш організованої боротьби робітників-друкарів за покращення своєї долі. Це цей рух не був випадко-

VII. Афанасьев Олександр, гравер на міді XIX ст., майстер Московський, але він в 30—40 рр. працював і для К.-П. Лавської друкарні. Крім зазначених у Ровинського (I, 36, №№ 40—47) гравюр його до „Описання К.-П. Лаври“² мітр. Євгенія (де між іншим Афанасьев перевів на мідь пласти м. Київа Кальнофойського 1638 р. в зменшенному вигляді і дуже неточно), — зазначимо ще кілька його гравюр, що їх зробив О. Афанасьев для України:

- 1—2. Вид К.-П. Лаври.
 3. Єв. Матвій. В Євангелії К. 1847, перед 1 нум. арк. Без підпису.
 4. Там само, перед 89 арк. Єв. Марко. „Гр. А. Афанасьевъ“.
 5. Перед 149 арк. Єв. Лука.
 6. Перед 244 арк. Єв. Іоан. Підпис на обох той самий. Розмір усіх: 17×26,3.

7—13. Сім дощок до „Описання Києво-Софійського собору“ того ж таки митрополіта Євгенія. Дошки ці зараз переховуються у Відділі П. Й. Др. Лаврського музею.

E.

VIII. Баранецький Глікерій, Київський гравер на дереві, що працював у 1718—1722 рр.

Зазначена у Ровинського (І, 62, № 3) гравюра Баранецького з образом ап. Петра до „Апостола“

КПЛ. 1722 р. є між іншим до-
сить невдалий перевід на дерево-
в значно збільшенному проти орі-
гіналу розмірі (14,5 × 24,3 проти
 8×9 см.) з гравюри на міді Вейгеля
в *Biblia Ectypa, Augsburg, 1695* (до-

вий і що „типографське товариство”, як воно само називав себе в петиціях, справді існувало,—видно з того, що через шість років (в 1773 р.) воно знову виявляє себе таким самим протестом. В 1773 р., „товариство” друкарі ще раз організовано виникло під проводом свого голови Олексія анциера. Хоча Олексій й побачив за це чернець, але робітники примусили на них вважати, і митрополіт, коли йому про це донесли, зробив розпорядження задовільнити вимоги друкарів. Див. справу А. друк. архіву № 30, арк. 21-22. Доказаніши про це ми говоримо в іншій своїй роботі.

⁴ Афанасьева Олександра треба відрізняти від Афанасьєва Афанасія, гравера пінктиром та різцем першої половини XIX ст., що міг іншим робін поетрети Мазепи, Стефана Яворського, кн. А. Безбородька, І. Богдановича та А. Самбурського до альбому „Ізображеній людей знаменитыхъ, или чѣмъ-нибудь да земельныхъ, поницдашющихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи“. Москва, 1844.

² У червні 1826 р. тодішній Лаврський типограф о. Веніамін (Базилевич) з приводу видання «Описання КП. Лаври» писє авторові його мітрові Евгенію: «Відь Лавра єгъ воротъ дѣлать оченъ затруднительно, а Никонъ отказалася, то отскакалъ билъ одинъ инженеръ и долго трудился, но ничего не сдѣлалъ, посѧкъ котораго отскакалъ и бывшаго въ старой Академіи учителя рисовального класса, который пришелся сдѣлать и уже оканчивается». М. Евгеній відповіє, що треба шанде кінчить цю справу, але і в жовтні гравюру це не було скінчено «черезъ передѣлку малую». Нарешті, дощо виснадо було в Лаврі м. Евгенію, але йому терпець уїврвася, і він замовив різати її вже другому майстрові в Москві (Афанасьеву Олександру). Див. збірник листів і заміток м. Евгенія до типографа Веніаміна з рр. 1822–1837, що переховується серед рукописів 6-ки КП. Лаври, за Петровим № 404, в залізках №№ 84–97. Пор. в альбомі Лаврських мідних кліше №№ 187 і 188 дві гравировані дошки з видом КП. Лаври 1826 і 1840 рр. Перша без підпису, а друга має підпис: «Гр. А. Афанасьевъ, 1840», але обидві належать тому-же атракції Афанасьеву. Як видно зі справи Лавр. друк. архіву № 462, Ол. Афанасьев в 1839 р. однією з видом Лаври, робив і іншу якусь дошку, діставши від Лаври за обидві 200 карб. Вищесказане «Описаніе КП. Лавры» м. Евгенія мало три видання в рр. 1826, 1831 і 1847, всі з Лаврської друкарні.

„Epistola s. Petri posterior“). Ровинський помилково зазначив, що напис: „Старець... сми...“ є в книзі, що й держить ап. Петро, тоді як цей напис зроблено під усією гравюрою великими літерами внизу. Дошка у Відділі П. й Друку Лаврського музею, колекція кліше, № 625.

ІХ. БІЛЯКОВ Семен („См. Бл.“, „С. Б.“), Київський гравер-ксилограф 30-х рр. XIX ст. (а не 70-х рр. XVIII ст., як помилково зазначив Ровинський: I, 84). Біляков працював переважно над копіюванням на дереві старих збитих дерев’яніх кліше роботи різних своїх попередників: Георгія, Севастяна, Філарета та інших. В рр. 1830—1838 він рахується у штаті КП. Лаврської друкарні з платнею спочатку 50 карб., а потім 100 карб. на рік¹.

До кількох (7) показаних у Ровинського №№ додаємо ще:

1. Захарія і янгол біля жертвовника. Підпис: „С. Б.“. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 568 (копія з такої самої дошки № 569). Розмір: 5,2×7,7.

2. Воскресіння І. Хр. (копія з І. Севастяна). Підпис: „С. Б.“. Дошка там-таки, № 959. 6×10.

3. Той самий сюжет, але на другій дошці (там-таки, № 960) і з іншим підписом: „Семеон“. 6×10.

4—5. Трійця новозавіття. Дві дошки (там-таки, №№ 961 і 965) з однаковим сюжетом, підписом („С. Б.“) та розміром (6×10).

6. Собор усіх святих. Підпис і розмір ті самі. Дошка там-таки, № 973.

7. Благовіщення. Підпис і розмір ті самі. Дошка там-таки, № 975.

8. Теж—друга дошка, стараніше зроблена (№ 977).

9. Успіння—іншого змісту й розміру, ніж № 1 у Ровинського. Підпис: „С. Б.“. Дошка № 980. 6×10.

¹ А. архів, загальні справи, № 1510.

10. І. Хр. благословляє чашу й хліб (Евхаристія). По углах—4 святителі. Підпис гравера на середині овалійній рамці: „Семенъ Біляковъ“. Дошка № 943. 6×10. Знімок справжнього розміру див. на малюнкові 2.

Мал. 2.

Гравюра на дереві С. Білякова, XIX ст. Евхаристія.

11. Крещеніе І. Хр. Підпис: „См. Бл.“. Дошка № 3099. 6×7,4.

12. Велика заставка з образом Воскресіння і з підписом: „См. Бл.“. Дошка там-таки, № 1486. 14,5×8.

13. Заставка з образом Різдва. Підпис: „Семенъ Біляковъ“, там-таки, № 1523. 14,5×7,5.

14—15. Дві менші заставки з малюнками: на одній — архірея, на другій — архірея та Великої Лаврської церкви. На обох підписи: „С. Б.“. Розмір: 7×2,5. Дошки тамтаки, №№ 1224 і 1229.

Мал. 3.

Гравюра на міді П. Бреагуна, 1851 р.
Св. Георгій.

16—42. Робота С. Білякова є останньою характерною, що, здається, не помилюючись приписуємо йому ще цілу низку непідписаніх дощок з колекції кліше Відділу Письма Й Друку Л. М., а саме: № 543 (І. Хр. на риболовлі, 6 × 7,5), № 566 (Погреб І. Хр., того самого розміру), № 582 (Блудний син, того самого розм.), № 598 (І. Хр. та самарянка,

6 × 7,5), № 602 (І. Хр. та грішниця, того самого розм.), № 613 (Прикликання ап. того самого розм.), № 659 (Покута Марії Єгипетської, 14 × 10,5), № 663 (Тайна вечеरя, 7,5 × 9), № 667 (Воскресіння І. Хр., 12 × 11), № 674 (Вознесіння І. Хр., 7,5 × 9), № 681 (Св. Димитрій, 6 × 10), № 692 (Народження Б. М., 6 × 7,5), № 768 (Хрещення І. Хр., того самого розм.), № 785 (Благовіщення, того самого розм.) і № 820 (Преображення, того самого розм.). Білякову, треба гадати, належить ще кілька гравюр-копій до КП. Патерика, а саме: № 829 (рамка для заголовка, 14,5 × 25), № 840 (пр. Никон, 11,5 × 15,5), № 844 (пр. Ісаїя Ростовський), № 851 (пр. Лаврентій Затворник), № 860 (пр. Василь і Федор), № 868 (пр. Никон Сухий) і № 878 (еп. Симон Володимирський). Останні гравюри усі одного розміру (прибл. 11,5 × 15,5). За детальнішим розглядом можна б зазначити ще не один десяток інших непідписаних граворів С. Білякова, напр., №№ 991 — 992 (І. Предтеча, 6 × 10), № 1011 (Розп'яття, 11,5 × 14), № 1013 (Хрест з 4-ма янголами, того ж таки розміру), № 1040 (Св. Микола, того самого розміру) та інші.

■
Х. Бреагун Петро, Київо-печерський гравер на міді. В 1851 р. різав він на міді тим самим способом й з тою самою метою — копіювати на міді дерев'яні кліше, — що і Адоевцев у кінці XVIII ст. (див. „Адоевцов“)¹.

¹ Стереотипний спосіб копіювати дереворити й тексти заведено було в Лаврській друкарні трохи пізніше, в 60-х роках XIX ст. (на Захід його почали вживати в друкарській техніці все з кінця XVIII — початку XIX ст.). Характерно, що стереотип спочатку викликав проти себе велике незадоволення в друкарських робітників, бо вони побачили в ньому небезпечної собі конкурента. Див. справу Духовного собору Лаври від 26/VIII — 23/IX 1864 р. з анонімним доносом робітників друкарні на її керівника о. Лаврентія, де вони обвинувачували його в різних злоукликаннях та між іншим і в тому, що завів він стереотип (Л. архів, заг. справи, № 2440).

Із робот Брезгуна нам відомі:

1. Св. Георгій на коні. Розмір: 6,5 × 8 с. Дошка у Відділі П. Й. Др. А. Музею № 4349. Пор. аналогічне дерев'яне кліше оригінал (там-таки, № 787). На боці кліше вигравірувано: „Изобрази Лавр: Типогр. Послуш: Петръ Брезгунъ: 1851 го“. Крім того, на дереві підкладці вирізано: „П. Б. 1851“. Див. на мал. 3 відбиток цього кліше.

2. Заставка з образом святого, різана на міді тим самим способом. Знак. там само, № 4354. Розмір 7,3 × 3 см. На боці кліше вирізано: „Изоб: Лав: Тип: Пос: Пет. Брез. 1851.“

XI. Бударин Микола Іванович („Н. Бударинъ“, „Н. Б.“) — ксилограф нової школи при Київопечерській друкарні в 60 рр. XIX ст.

Коли в 1866 р. було запрошено до Лаври з-за кордону ксилографа — саксонця Квааса (див. „Кваас“), Бударин працював під його керівництвом, але з самого початку не був його учнем, як це виявилось, коли комісіонер Лаври у зносинах Її з закордоном Київський фотограф Ляквіш вимагав грошей за Бударина, як за учня німця — ксилографа. Роботи Бударина безумовно не можна поставити на рівні з ксилографіями Квааса (вже не кажучи про Серякова), але й платилося йому далеко дешевше: по 1 р. 25 к. за квадр. дюйм (замість 2 р. 50 к.—Кваасові та 3 р. 50 к.—Серякову).¹

На 25 жовтня 1866 р. Бударин зробив для Лаврської друкарні

¹ Відомості про Бударина подається на підставі справ Лаврського друк. архіву, №№ 900 і 909. Пор. в заг. справах Лаврського архіву (№ 2396) про те, що Бударин був остатком бідна та вбога людина, що в 1867 р. мусів oddати свою ма- ходітню дочку до Київського „Сиротського Пріюту“.

² Непідписані гравюри Бударина приписуємо йому на підставі архівних джерел (див. у вищезазначеній справі Лавр. друк. архіву).

³ Див.: „Кіевский Народный Календарь на 1867 (простой) годъ. Годъ третій“. Кіевъ. Въ типографії Кієво-Печерской Лавры. 1866, стор. 50, 52, 53, 59.

отакі роботи: 1. Різдво Б. М. 2. Собор сиа безтіесних. 3. Собор усіх святих. Усі до Молитвословіа й усі без підпису².

Тоді таки Бударин вирізав кілька ксилографій для Календаря на 1867 рік³, а саме:

4. Лаврська „Свята Брама“. Підпис: „Н. Б.“. 5,7 × 8,5. Див. на малюнкові 4 (справжній розмір).

Мал. 4.

Грав. на дереві Миколи Бударина, XIX ст.
„Свята брама“ в Лаврі.

5. Пор. той самий сюжет на іншій, трохи довшій дощі, з деякими змінами. Підпис той самий. 5,4 × 9,2.

6. Велика Лаврська церква.
Без підпису. $6,2 \times 6,3$.

7. Велика Лаврська давніця.
Підпис: „Н. Бударинъ”. 6×8 .

8. Київо-Софійський собор. 6×7 .
Без підпису.

9—20. 12 знаків зодіака. Усі
без підпису.

Кілька дошок роботи М. Буда-
рина переховується в Лаврсько-
му музеї, у Відділі Письма й
Друку.

B.

XII. Вишловський Георгій (Georgi Wyszłowski), Львівський гравер на міді пол. XVIII ст. Йому між іншими належить гравюра: герб Шептицьких у „Служебнику”, Львів, 1759 р., на звороті загол. арк., з підписом: „Georgi Wyszłowski sc; Leop¹”.

XIII. В. А.—Київський гравер на дереві кінця XVII в.

1. Янгольський Собор в „Апостолі”, К., 1695, арк. 218. „В. А.”. Див цю гравюру також у Псалтирю, К., 1697, арк. 41 звор. Розмір: $4,7 \times 5,5$.

2. Успіння. „В. А.”. В „Академістах”, К., 1709, арк. 104 і 116. Розмір: $3,8 \times 4$.

XIV. Водецький — гравер на сталі, що в 1858 р. працював для Лаврської друкарні. Ровинський цього гравера не вказаний зовсім.

Йому належить три гравюри в мініатюрному виданні „Сборникъ молитвъ на всякий день потребныхъ”. Кіевъ. Въ Типографии К. П. Лавры. 1858 (т. зв. „гражд. шрифтом”), а саме:

1. арк. 2. I. Хр. (поколінний).
Підпис: „Рис. В. Барвітовъ. Водецький гр.”.

2. арк. 95. Янгол - Хранитель. Підпис: „Водецький”.

3. арк. 107. Богородиця. Підпис: „Рис. В. Барвітовъ. Водецький гр.”. Усі розміром прибл. $4,5 \times 7,5$.

XV. ВО.—ВОZ. Цими ініціалами позначав себе Львівський гравер на дереві 30—40 рр. XVII ст. До відомості Ровинського про його гравюри (I, 126—7) додамо ще:
3 ініціалами ВО:

1. Хрещення І. Хр. в „Апостолі”, Львів, 1639.

2. Йосиф Адім. перед Пілатом. У „Тріоді Цв.”, Львів, 1663.

З ініціалами ВОZ: 3. Іоан Дамаскин. Підпис: „ІХХ” (1640 р.)—
ВОZ¹. В „Октоиху”, Львів, 1644
і в пізнішому виданні 1715 р.

4—7 Чотирі заставки з образами: Хрещення, Преображення, Нерукотвореного Образа та Зачаття св. Анни в „Часослові”, Львів, 1642. На заставці з Преображенням підпис: „ІХХІІІ. (1642 р.)—ВОZ².

¹ Кілька гравюр Вишловського вказує Rastawiecki (op. cit., 302), напр.: Божа Мати, Ян Непомука, Ян з Дукі, Obraz, którego oryginał jest w rękach j. o. Mikołaja Ignacego Wyżyckiego, Arcybiskupa Metropol. Lwow., dziecięcia..., od żydów zamordowanego, których jedenastu pasy darto... 1753 die 26 Maj¹ та ін.

² Знімки дв. у І. Свенцицького, „Початки книгопечатання”, таблиці XCIII, XCIV, XCIX і С.

Мал. 5. Заставка майстра, „Г“ XVIII ст.

Г.

XVI. Г.—ініціял Київського гравера на дереві прибл. 20—30 рр. XVIII ст.¹ Літерою „Г“ позначені гравюри:

1. Богородиця. „Каноник“ КПЛ., 1749, арк. 73 зв.

Крім того, цією літерою помічено кілька заставок з такими малионками:

2. апп. Петра і Павла. „Апостол“, КПЛ., 1722, арк. 5; у вид. 1752 і 1757 рр., арк. 2 иенум.; „Камені вѣry“, КПЛ., 1730, арк. 1029. Розмір: 12 × 6.

3. Хрещення І. Хр. Дошка у Відділі П. Й. Др. А. М., в колекції заставок, № 1526. 15 × 7,5.

4. Царя Давида. Там-таки, № 1549. 12 × 15. Див. на мал. 5 (справжнім розміром)

5. Св. Миколаї. Там-таки, № 1578. 12 × 5.

6. Заставка з образом І. Хр. „Апостол“, КПЛ., 1722 р., арк. 129. Також і в „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1724 р., арк. 1. Розмір: 12 × 6.

7. Там-таки („Тр. Цв.“), арк. 117 зв. Заставка з образом положення у гроб І. Хр. 12 × 4,5.

8. Там-таки, арк. 183 звор. Заставка: Божа Мати. 12 × 5,5.

9. Теж з образом Б. Матері іншого типу. В „Апостолі“ КПЛ., 1722 р., арк. 173 (пор. тут-таки, арк. 194). 11,5 × 5,2.

10. Там-таки, арк. 160. Заставка з образом Благовіщення. 12 × 5.

11. Там-таки, арк. 161. Заставка з образом Успіння. 12 × 5.

12. Там-таки, арк. 193 зв. Теж з образом янгольського собору. 11,5 × 5.

В „Апостолі“ 1722 р. можна бачити й інші непідписані роботи того самого майстра (заставки, кінцівки, ініціали та інші гравюрні книжні оздоби).

13. Заставка з образом Різдва І. Хр. В „Євангелії“ КПЛ. 1771 р., арк. (першого ряду). 12 × 6.

14. Заставка з тим самим сюжетом, але більшого розміру:

¹ У Ровинського (I, 182) зазначено іншого гравера „Г“, віддалено ранішого часу: першої половини XVII ст. Можливо, що низчезаєзначені гравюри з літерою „Г“ належать граверам XVIII ст. Григорію або Георгію.

14,5 × 8, там-таки, арк. 1 (другого ряду).

„Гаврінъ Павловъ маляръ“ див. під „Павлов Гаврило“.

XVII. Галяховський (не Галаховський¹, як у Ровинського) Данило („Daniel Galachowski“), видатний Київський гравер на міді початку XVIII ст. Ак. В. В. Стасов ставить Галаховського нарівні з такими граверами, як Трухменський та Тарасевич.

Не маючи від себе чого додати до 4 творів Галаховського, що увійшли вже до словника Ровинського (I, 216), укажемо тільки, що ак. А. І. Соболевський зазначив ще 2 гравюри Галаховського в бібліотеці Красинських у Варшаві².

В тій-такі бібліотеці переховувалася і єдиний досі відомий примірник гравюри роботи Галаховського—величезного тезису, що його присвятила Київська академія гетьманові Мазепі в 1708 р., з його портретом (із збірки Свідинського)³.

¹ Див. рецензію ак. А. І. Соболевського на друге видання словника граверів Ровинського: Журналъ Минист. Народ. Происв. ч. 305, 1896 р. червень, стор. 384—7. Соболевський на додаток до відомостів Ровинського зазначав тут такі гравюри Галаховського: 1) Варадам пустинник, з латинською присятою мітр. Варадамової Ясинської; 2) Йоасаф царевич, з лат. присятою мітр. Йоасафоном Кроковському. Обидві гравюри малого розміру в таким відношенні гравера, тоді ще студента філософії в Кіївській академії „Daniel Galachowski auditio philo“. Що до третьої гравюри, що зазначена в Соболевського Іоан Богослов 1707 р.), то вона, очевидно, та сама, що й зазначена в Ровинського під № 4 (із „Евангелії“ КПЛ, 1707 р.).

² Опис гравюри 1708 р. на честь Мазепи і історію, як її було знайдено, подають: Ровинський („Руссіє гравери“, стор. 179 і 180; за Бартоненком) і Кохачковський (оп. сі., стор. 72 і 73; за Лоським: Biblioteka i museum K. Swidzinskiego, Warszawa, 1857). За цими відомостями вгадача гравюра-унік перебувала спочатку в ризниці однієї з церков, що збудував її Мазепа. В 1709 р., під час гоніння на Мазепу, під тієї церкви пожалів нищіти гравюру і збігти її, членівши на неї зверху малярське полотно і змовивши малярів написати на тому полотні образ Розп'яття. Коли той під умер, він зобразив її собою у гріб і тайну мазепівської гравюри. Далеко вже пізніше, коли образ Розп'яття так постарів, що треба було писати новий, угледівши під старим образом ще добру матерію і так добрався до самої гравюри. Тимчасом про це довідався відомий польський колекціонер Сідзинський, і гравюра стала його власністю (Колачковський).

³ Напрестольна „Евангелія“ 16·5 р. що видана була у Львові з друкарні М. Савочки, має інший, ніж у братських виданнях заголовок (з датою 1639 р.).

XVIII. Г. Б.—В „Трубах“ Л. Барановича КПЛ, 1674 р. на арк. 252 зв., гравюра на дереві з образом князів Бориса й Гліба і з літерами „Г. Б.“, 12 × 13. Якщо ці літери зазначають гравера, а не намальованіх тут святих Гліба й Бориса, то тому ж самому граверу, здається, належать в цій книзі й ще кілька інших непідписаніх гравюр такої самої манери (див., напр., арк. 46 звор., 56, 64, 325 зв.).

XIX. Георгій ієродиякон, Львівський гравер на дереві в 30 рр. XVII ст.

Де-кілька дрібних уваг до відомостей, що подано в Ровинського (I, 230—231) про цього гравера:

1) Гравірована Георгієм рамка для заголовка до напрестольної „Евангелії“, Львів, 1634 р. е, крім цієї „Евангелії“, також і в кількох дальших Львівських (братьських) виданнях цієї книги: 1636, 1644, 1670, 1690, 1743 рр³.

2) Рамку Георгія для заголовка до Львівського видання „Октоїха“ бачимо не тільки у виданні 1700 р., як це зазначає Й. Ровинський (мабуть, за Пекарським), але й у інших виданнях: в ранішому—1639 р. й у пізнішому—1765 р.

ХХ. Георгій — Кийеський гравер на дереві і, мабуть, на міді¹, що працював у 20 роках XVIII ст. Ровинський (I, 231) помилково відносить цього гравера до першої чверті XVII ст. і тому, мабуть, відрізняє його від наче-бто іншого Георгія, що вирізав в XVIII ст. на дереві великий образ Успіння (40×29 с.). Але однакові місце, час і манера роботи Георгія в цих гравюрах, на наш погляд, не дають підстав обстоювати за Ровинським, що це не один гравер, а два окремих.

До зазначених у Ровинського гравор Георгія на дереві додамо ще:

1. Ап. Павло. В руках у нього свиток. Біля нього скринька й меч. Всерху божеське вухо в оточенні херувимів. Підпис: „Георгій“. Розмір: 14,2×24,5. Дошка у Відділі П. й Др. А. Музею № 628. Ця гравюра Георгієва є значно збільшена копія на дереві з гравюри Вейгеля на міді в „Biblia Ecclæsa“, Augsburg, 1695 р. (до II посл. ап. Павла до Корінтян).

2. І. Хр. точать з ребра кров у чашу. Підпис: „Георгій“. Дошка там-таки, № 951. 6×9,5. Див. на мал. 6 (справжній розмір).

3. Собор усіх святих. Підпис: „Георгій“. Дошка там-таки, № 971. 6×9,5².

Мал. 6. Гравюра на дереві Георгія. XVIII ст.

Нам здається, що нема поки-що підстав відокремлювати й ще одного Георгія — гравера на міді, що працював з вищезазначенним Георгієм — ксилографом в один і той самий час (в 20-х рр. XVIII ст.) і в одній та тій самій друкарні (Лаврській). А головне, підписан

¹ Див. далі.

² Для більшої частини зазначених у Ровинського гравюр Георгієвих є відповідні дошки у Відділі П. й Др. А. М., див. №№ 632, 670—673, 950, 951, 955, 1004. Проблематично, на підставі спільноти манери, Георгієві можна припинати і низку інепідписані ксилографій в тій самій колекції. Такі (теж непідписані) гравюри, що, мабуть, Георгієві належать, трапляються іноді й по стародруках, напр., в „Апостолі“ КПЛ., 1723 р., в „Тріоді Ц.“ КПЛ. 1724 (як і в пізніших виданнях цієї книги: 1747 і 1792 рр.) та по інших стародруках.

ім'ям Георгія гравюри, так на дереві, як і на міді, не дивлячись на природну різницю матеріалу та процесу роботи, являють собою багато спільногого в стилі гравюр та в силі здібності майстрів. Крім того, так у гравюрах на дереві, як і в гравюрах своїх на міді Георгій широко використовував одне й те саме джерело—вищезгадану „Biblia Eстура“ Вейгеля 1695 р. та навіть одні й ті-ж самі сюжети (апостолів)¹. Нарешті, так на дерев'яних, як і на мідних дошках цей гравер підписувався однаковим характерним підписом (з широким о). Що до випадків, коли один гравер умів різати разом і на дереві і на міді, то в історії ставопринесеної української гравюри такі випадки не раз траплялися (Никодим Зубрицький, Іосиф Гочемський, як далі побачимо, Адам Гочемський та й інші деякі гравери).

До зазначенних у Ровинського (I, 230) гравюр Георгія на міді додамо: десять гравюр апостолів у „Новому Завіті“, КПЛ, 1727, 4°. Ці гравюри такі: 4. арк. 9 звор. 1-го ряду. Єв. Матвій. 5. арк. 62 звор. Єв. Марко. 6. арк. 104 звор. Єв.

¹ Для наукового їх порівняння досить взяти хоча-б гравюру з образом ап. Павла на дереві—в „Апостолі“ 1723 р., на міді—в „Нов. Зав.“ 1727 р. та їх оригинал—в „Biblia Eстура“. Щоб уявити манеру Георгія в гравіруванні на міді та його спосіб запозичати зах.-європейські сюжети, цікаво порівняти хоча-б його ап. Іуду з оригіналом—в тій-такі „Biblia Eстура“ арк. 7 від кінця (до „Epistola s. Iuda“). Щікаво, що прянісений євдія вже в закінченню зразку сюжет—якож держить на ланцузі чорта—зробив зразком на Україні і поширився в українському народному мистецтві. Один з мальованіх сільськими фарбами зразків цього сюжету (без Іуди) див., напр., в Австрійському Музеї, у Відділі української ікони.

² Апостолі Георгія, що їх гравірували він до Н. З. 1724 р., теж стала за оригіналами для різних пізніших гравюрних копіювачів на Україні в XVIII ст. і не тільки на міді, але й на дереві. Було два переводи їх на нові мідні дошки: один для „Н. З.“ КПЛ, 1753 р., а другий—Яковом Кончаковським—для „Н. З.“ КПЛ, 1780 р. Нам відомо теж два переводи апостолів Георгія і на дерево: М. Чернігівського в Чернігові та Єфима—в Київі.

³ Цей заголовок (з пізнішого видання „Н. З.“ 1741 р.) видали Срезневський і Бем: „Издание церковной печати времена императрицы Елизаветы Петровны 1741—1761“. Пгр. 1914, стор. 8.

⁴ Заголовок цей видано там-таки, стор. 51.

Лука. 7. арк. 169 звор. Єв. Іоан. 8. арк. 224 звор. ап. Лука (перед „Діяннями“, іншого типу, ніж № 3). 9. арк. 282 звор. ап. Іаков. 10. арк. 290 звор. ап. Петро. 11. арк. 303 звор. ап. Іоан. 12. арк. 314 звор. ап. Іуда. 13. арк. 319 звор. ап. Павло. Усі ці 10 гравюр мають на кожній однаковий підпис: „Георгій“ і один розмір: 11,8×15,8. Всі вони, як сказано, запозичені (з незначними відмінами) із „Biblia Eстура“².

14. Рамка для заголовка до „Нового Зав.“ КПЛ, 1727 р. Без підпису. 12,5×16,5³.

15. Там-таки, на звороті заголовка: Взяття из неба Б. М. Підпис: „Георгій“. Розмір той самий (чвертка).

ХІ. Георгій—гравер на дереві, що працював в Чернігівських виданнях 40-х років XVIII в. Йому належать:

1. Рамка для заголовка до Букваря, Чернігів, 1743, 8°. „Георгій“⁴.

2. Там-таки, на звороті заголовка: Тріця новозавітня. Підпис той самий.

3. І. Христос з Б. М. та І. Предтечею. В „Молитвослові“, Чернігів, 1744, 16°, на звороті заголов-

ного арк. й на арк. 96 зв. Підпис: „Георгій”.

4. Собор усіх святих. В „Правилі къ Бож. Преч.“. Чернігів, 1746, арк. 101 звор. „Георгій“. 5,6×9,2.

5. Там-таки, арк. 119 зв. Положення в гроб. І. Хр. „Георгій“. 5,5×9.

6. Там-таки, арк. 127 зв. Воскресіння І. Х. Внизу три воїни. „Георгій“. 5,5×9,2.

Ці гравюри трапляються і по інших Чернігівських виданнях того часу.

ХХII. Глиницький Іван, Львівський гравер на дереві 60 рр. XVII ст.

Крім 4-х заставок, зазначених у Ровинського (І, 238), див. ще такі:

1. Заставка з побутовою сценою хрещення дитини. Без підпису.

2. Заставка з побутовою сценою погребу чоловіка. Підпис замасновано по углах: „І. Г.“. 3. Заставка з сюжетом освячення води за підписом: „Іоа“¹, — усі три в „Требнику“ Львів, 1682 р., арк. 19, 193 і 261. 4. Помазання ніг І. Х. Підпис: „Іоан Глиницький, 1667 18 februa“. Розм. прибл. 11×9. У „Тріоді Ци“, Львів, 1667 р.².

ХХIII. Голота Андрій („Andreas Holota“, „А. Н.“), Кременецький гравер на міді 30 років XVIII ст.

Ровинський даремно відрізняє Голоту Андрія (І, 240) і Холоту Андрія (ІІ, 1112), а Колачковський (стор. 26) і Раставецький (стор. 127) помилково звуть його: „Holoka“.

Ровинському відомий усього один твір Голоти, да їй то зазначений надто коротко, це — „Wizerunek cudownego obrazu Poddebieckiego Nayswiętszej Maryi Panny, u: o: Reguly s: Bazylego Wielkiego“, в рамці з монограмою Марії. Підпис: „Andreas Holota Scul: A: D: 1733“. Дошка в А. М., у Відділі П. й Др. № 287 (ЦАМ № 2327).

До творів Голоти треба долучити ще заголовок (увесь гравірований) до „Служебника“, Почаїв, 1735. Вгорі чаща в оточенні 5 херувимів. Нижче — три святителі. Підпис: „A. H. Sculp“. Знах. у Київі: в І Держ. Музеї (один тільки загол. арк.) і в Кабінеті Українського Мистецтва при Укр. Ак. Наук.

Можливо, Голоті належить великий жіночий портрет з написом: „V. Anna de Omiecienskie, S. Brigittae Novitiae... obiit... A. D. 1731, 10 Dec. aetatis suae 23“. Перевозиться в кунштб. б-ки КПД. № XIX—104³, арк. 32, з одірваним підписом гравера. Розмір 8×13. Пор. Rastaw., стор. 127⁴.

¹ Тут-таки, в „Требнику“ 1682 р., на арк. 49, 91, 103 і 128 див. і зазначені в Ровинського заставки, при чому треба винаграти помилку Ровинського: заставка з сюжетом освячення слоя має підпис не І. Г., а І. Г. „Заставка зъ показаниемъ“ (арк. 31) підписана докладніше, ніж зазначено в Ровинського: „Ioa. Glinicki: 1667. 9 illi“. Ті-ж гравюри, хоча їй на різної нумерації оркушах, мають їй по інших Львівських виданнях „Требника“ 1668 та 1695 рр. Глиницькому, требагадати, належать інші гравюри зображені у Львівських виданнях „Требника“ чверткою.

² Знімок з цих гравюр видав І. Свенцицький: „Початки книгопечатання...“, табл. CXXV. Тут-таки є знімки з заставок Глиницького з цікавими з побутового боку сучасами тогочасної церковної обрядовості (таблиці CXXV і CXXVI).

³ Rastawiecki (127—8) зазначає ще кілька гравюр А. Голоти, а саме: 1. Vera effigies Thaumaturgi S. Stanisla Kostka.. Підпис: „Andreas Holota sc. et exc. Cremenesii“. 4⁵.

2. Rappa Maria Trembowelska. Другий напис український: „A. H. sc.“. 8⁶.

XXIV. Гондіус Вільгельм („*Guilielmus Hondius*“), славнозвісний голландський гравер на міді, що в 30—50 рр. XVII ст. (1634—1652) працював для Польщі у Гданську (Danzig), один із перших граверів на міді, що обслуговували Україну.

З багатьох праць Гондіусових¹ України стосуються такі:

1. Мапа України 1648 р. до Боплановського опису, на 8-ми аркушах, з написом: „*Deilineatio generalis camporum desertorum vulgo Ukraina*“. Підпис майстра: „*Cum privilegio S. R. M-tis Pol. Guilhelmus Hondius fecit. Gedani 1648*“. Цієї мапи, прикладеної до первого видання Боплановського опису України, надруковано было всього 100 примірників. Вона являє собою великий раритет (Rastaw., op. cit., 132, № 3; Block, op. cit., стор. 15, № 4).

2. Мапа України 1650 р. до опису Боплана, теж на 8 аркушах, але більшого гозміру, з написом: „*Delineatio specialis et accurata Ukrainae...*“ Невідому Раставецькому, що мапу описав Block (op. cit., стор. 15—17, № 5) з показаннями у нього примірника у збірках гр. Болеслава Старчинського на Поділлі та кн. Чарторийського в Кракові.

3. Та сама гравюра, з іншим написом: „*W Trembowli t zam i źródło ūsk płynie w Lwowie cudami Maryi słynie*“ „A. H. Scul.“, 8².

4. Гравюра до панегірика: *Lucia triadomastica...* W Krakowie, 1737. „A. H. Scul.“ 8³.

5. *Vera effigies B. Joan de Dukla*. „A. H. sc.“, 4⁴.

6. *Miracolosa Imago Deiparae in Sancto Monte Rosariano...* „A. H. sc.“, F⁵.

¹ Про В. Гондіуса див. G. K. Nagler. *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, t. VI, München, 1838, стор. 282—3. Тут залишається всього 17 окремих праць В. Гондіуса — I. C. Block, *Das Kupferstich - Werk des Wilhelm Hondius. Mit alphabeticsem und chronologischem Register, sowie mit Reproductionen nach des Künstlers besten Stichen*. Danzig, 1891. Block'ові відомо 69 №№ гравюр Гондіусових, серед них 53 портрети та 16 інших сюжетів, головним чином, мап та планів (напр., план облоги м. Смоленська на 16 аркушах, 1634 р.; між іншими, в підсумку в Смоленському музеї).

² Гарну репродукцію цього рідкого варіанта див.: у Block'a, op. cit., поміж стор. 33 та 39. Де-точно цей варіант вважає за епітетичний, при тому за перший

3. Мапа Пинського Полісся 1650 р. під назовою: „*Nova et nunc primum edita paludum Polesiae tabula...*“ Підпис майстра: „*Guilielmus Hondius Haga Batavus sculpsit cum privilegio S. R. M-tis in trigintu Annos*“. Присвята Немірчам Юрію, Владиславові та Степану. Примірник цієї мапи переходиться в Дрезденському музеї (Rast., № 4; Block, № 6).

4—6. Три варіанти портрета гетьмана Богдана Хмельницького. Усі ці варіанти, взагалі, один до одного подібні, з незначними відмінами в одягові гетьмана або написах та підписах. Усі датовані 1651 роком. Перший з варіантів, доті невідомий (Раставецькому й іншим), вперше опубліковав у 1891 р. з примірника Гданської Держ. Бібліотеки Block (op. cit., стор. 38—39, № 27). В цьому варіанті Богдана Хмельницького намальовано в капелюхові з величними звіріями вухами та коала-чими ріжками вгорі, з написом: „*Bohdan Chmielnicki exercitus Zaporiowien praefectus belli servilis autor rebelliumq cosaccorum et plebis ukraynen duxor*“. Підпис майстра: *Guilhelmus Hondius, Haga Batavus S. R. M-tis Calcographus. Gedani An^o CCCLCLI (1651)*⁶.

У другому варіанті, більш поширеному, замість ріжків, бачимо на капелюхові в гетьмана струсові пера, а в написові замість останнього слова „*dustor*“ — маємо „*dux*“. Підпис гравера тут читається трохи інакше: *Guilhelmus Hondius Haga Batavus S. R. M-tis Chalcographus sculpsit. Cum privil. S. R. M° Gedani An° CICICCLI.*

В третьому варіанті напис, скорочений, вміщений всього у два рядки, читається так: *Bohdan Chmielnicki exercitus S. R. M-tis Zaporohscensis praefectus*. Підпис майстра: „*Guil' Hondius sculpsit Gedani A° CICICCLI*“. В іншому цей варіант подібний до другого (№ 5). Розмір: 21 × 31 с. Один примірник цього варіанту є в збірціки Чарторийського в Кракові; два — в бібліотеці КП. Лаври, в киштубахах: № XIX—104¹, арк. 5 зв. та № XIX—101, арк. 4; один в Музеї В. Тарновського, в Чернігові, № 655². Ровинський, якому відомий був цей лише третій варіант, називає цю гравюру рідкою³.

Існування портрета Хмельницького роботи на міді кращого, в Європі в той час майстра, до того ще в кількох варіантах свідчить, з одного боку, про популяр-

ність Хмельницького, що зняв в галерей портретних гравюр Гондіусових місце поруч з королями, принцями та польськими магнатами; а з другого — про те, що гравюри на міді українці бачили ще за кілька десятиліть до того, як їхньою технікою потім опанували вже вже єні українські майстри гравірування на міді: Тарасевичі, Щирський та інші⁴.

7. Заголовкова сторінка (скрізь гравірована) до книги „*Bellum Scythico-Cosacicum seu de Conjuratione Tartarorum Cosacorum et plebis Russicae ab Invictissimo Poloniae et Sveciae Rege Ioanne Casimiro profligata narratio...*“ Пасторія (Ioaachimus Pastorius de Hirtenberg), Dantisci, 1652 р. 4°. Тут виконано полоненіків з ав'язаннями на спині руками, між іншим, і козаків. Підпис: „*S. Niedenthal delin. G. Hondius sculpsit*“. Розмір: 13,8 × 18. Примірник цієї книги є в Державі. Б-ці в Гданську (Block, стор. 21—22, № 10), в б-ці кол. Кий. Університеті № X. 128. 31 та в Кабінеті Укр. Мистецтва при УАН у Київі.

Серед гравюр Гондіусових Раствієцький (стор. 134, 136—7, № 13) зазначає ще портрет наче-б-то

що виконав його Гондіус по малюнку теж голландця Аврама Вестерфельда на замовлення хн. Януша Радзивіла. Я. И. Смирновъ. „Рисунки Кієва 1651 года по корінмъ изъ конца XVIII вѣка“, Москва, 1908, стор. 310—312. Тут-таки зменшений змінок з Block'ової репродукції „сатиричного“ варіанту Гондіусового портрета Богдана Хмельницького.

¹ „Каталог Музея українських дрезностей В. В. Тарновского“ Томъ II, Черніговъ, 1903, стор. 73—74.

² Ровинський. „Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ“, том III. Спб., 1888, стр. 2091.

³ На те, оскільки зізвались на Україні в XVIII ст. портретом Б. Хмельницького, що награвірував його Гондіус, свідчать між іншим малюнки з цього тушем, що є в збиральниках учнів Лаврської майстерні половини XVIII ст., а також численні старовинні копії з цього портрета олійними фарбами на полотні. Кілька таких копій XVIII та XIX ст. є в Портретній Галереї Кіївського Лаврського музею. З Гондіусового портрета Б. Хмельницького робилося чимало й гравюрних копій. Див. у Ровинського, там-таки, ст. 2091—5.

Мелетія Смотрицького 1645 р., але це—непорозуміння. По-перше, це портрет іншого Мелетія, митрополита та екзарха Азії, а не Смотрицького, що помер 1633 р., а по-друге, портрет цей належить не Гондіусові, а іншому граверо-ви—Steven de Praet (пор. Bloock, 5).

До речі зазначимо, що один з оригіналів-кліше, що його вирізав В. Гондіус: польський король Владислав IV на коні (Bloock, стор. 72—73, № 67), здавна передував в українських руках, як зразок, що на новому вчилися українські гравери техніки різання на міді. В 1704 р. відомий український гравер Никодим Зубрицький (пор. „Зубрицький“) на звороті цієї дошки вирізав свою велику та складну композицію—малюнок облоги Почаївського монастиря турками в 1675 р. Потім ця дошка довгий час була при Київо-Печерській Лаврській друкарні, в колекції її мідних кліше. Напис і підпис Гондіусові на цій гравюрі скопіював Bloock, між іншим, не без помилок, напр., замість: Lithaniæ, Batavus, delinéntum, Varsavie та ін. треба читати: Lithuaniae, Batavos, delineatum, Varszawiae та ін.

ХХV. Гординенко, Кирило—Київський міщанин, власник і, можливо, майстер 19-ти мідних гравированих дощочок різного розміру і змісту, що в 1804 р., по його смерті, передала вдова „во вкладъ“ по його душі на свічники до Китаївської пустині. Китаївські ченці прохали Лаврську друкарню зробити ці дошки й видати їм замість них 2 мідних спічники. Але „типограф“ ієром. Павел визнав

„тѣ доски къ употребленію къ печатаемъ въ типографії книгамъ по разности и ветхости ихъ невыгодными“, і по резолюції м. Серапіона з них було зроблено стоп з 17½, фунтів, щоб з нього зробити свічники¹.

ХХVI. Гочемський Адам (Adam Goczemski, „A.G.“),² Почаївський гравер на міді й на дереві у другій половині XVIII ст. (в 70—80 рр.).

Ровинський (I, 241—3) не зазначив отаких гравюр А. Гочемського на міді:

1. Образ Б. М. в с. Рішинівці. Підпис: „A. G. s. 1774“. Розмір: 8,2×13,6. Від № 8 Ровинського ця гравюра відрізняється датою (там 1770 рік). Дошка—у Віддлії П. Й. Др. А.М. № 299 (= ЦАМ № 2339).

2. Розп'яття в с. Лагодинцях з двома „предстояцями“. Кругом фігурна рамка з цікавими з побутового боку малюнками чудес від цього образу. Підпис майстра: „Adam Goczemski sklpt 1784“. Розмір 25,2×36,5. Мідна дошка (поснована) переховується там-таки, № 300 (= ЦАМ № 2340). Від №№ 4 і 6 Ровинського ця гравюра відрізняється форматом (там 7,5×9,5 і 8,5×13), а від № 5—написом та датою. Дата ця має те значення, що дає змогу поширити до 1784 р. час, коли працював А. Гочемський.

3. Василій Ведмідь. Напис: „S. Basilius Magnus“. Підпис: „Adam Goczemski s. P“ 7,5×11,5. Дошка там-таки, № 302 (= ЦАМ № 2342). На її звороті—невдало початий нарис рамки та двох чоловічих постатів.

Гравюра Адама Гочемського на дереві:

1. А. архів, загальні справи, № 1158.

2. Розинський та інші за ним називають Адама та Іосифа Гочемських чомує Гочемськими.

4. Почаївська ікона Б. М. з гравірованим написом: „Wyobrażenie Cudotwórnego Obrazu N. P. Maryi Poczałowskiej, koronowanego roku 1773 za Klemensa XIII”. Розмір аркушевий ($16,5 \times 28,5$). Підпис майстра: „A. G”. У Відділі П. Й. Др. А. М. є й сама дерев'яна дошка № 1114 (=ЦАМ, № 2317) і відбиток з неї. Гравюра ця тим цікава, що показує вмілість Адама Гочемського, подібно до Іосифа Гочемського, гравірувати не тільки на міді, але й на дереві.

XXVII. Гочемський Іосиф („Joseph Goczemskei”, „I. G.”), правоцерковний Почаївський гравер на міді й на дереві 40–60 рр. XVIII ст.¹

До №№ Ров. (I,243–5) додамо ще 30. З них гравюри на міді такі:

1. Заголовок до „Тріодії Цвітної”, Почаїв, 1747 р. з образом угорі Тріодії і по боках – п'яти дрібних медальйонів з образами: воскресіння, Вознесіння, входу І. Хр. в Єрусалим, тайної вечері та ще якогось в одірваному углі. Тут саме, маєтесь, одірвано й підпис майстра. ² Розмір: 15,5×28.

В тому-таки виданні, обік з гравюрами, що вже зазначені в Ровинського (ibid., №№ 2–5), І. Гочемському належить і ще ряд гравюр так з підписами, як і без них. Останні ці гравюри мають одинакові з підписаннями стиль, техніку та формат (усі розміром приблизно 15×16 с.) і що до майстра, то, на наш погляд, цілком певні.

2 арк. 42. Розумні і нерозумні діви. Дата: „1746”.

3. арк. 50. Вечеря в Симона фарисея. Дата: „1746”.

¹ Kołaczkowski (23) вказує, що І. Гочемський був наче-б-то братом Адамові і що він працював, окрім Почаєва, ще в Познані.

² Ми користуємся примірником Почаївської „Тріодії Цв.” 1747 р., що належить Кабінету Українського Мистецтва при Укр. Ак. Наук, її збірки І. В. Львовича.— Крім дефектованого заголовка аркуша, тут бракує ще гравюри на арк. 1.

4. арк. 61. Тайна вечеря. „I. G. Sculp. 1746”.

5. арк. 100. Розп'яття. „I.G.Sculp.” (пор. у Ровинського № 7—не з тим підписом; інша гравюра того самого сюжету є й далі, № 18).

6. арк. 109 зв. Так зв. „Pieta”. Підпис: „Joseph Goczemski Sculp” (пор. далі, № 17).

7. арк. 148. Воскресіння І. Хр. „Joseph Goczemski sculp: Poczajov: 1746”.

8. арк. 201 зв. Мироносиці біля гробу. Без підпису.

9. арк. 234. І. Хр. азіяє розслабленого в Силоамській купелі. Без підпису.

10. арк. 269. І. Хр. і самарянка. Без підпису.

11. арк. 294 зв. Зціління сліпого. Підпис: „I. G.”.

12. арк. 316. Вознесіння І. Хр. на небо. „I. G. Sculp.”.

13. арк. 333. Явлення І. Хр. Петру Александрийському. Підпис: „I. G.”.

14. арк. 396 зв. Собор усіх святих. Без підпису.

15. На заголовному аркуші другого (Почаївського-ж таки) видання „Тріодії Цв.” 1786 р. є гравюра з образами: Тріодії новозавітної та з обох боків по 3 медальйони з сценами з останніх днів І. Хр. Підпис: „1767. Joseph, Goczemski sculp. Poczajov”. Розмір: 15,8×12,3.

16. Там-таки, арк. 1. Воскресіння Лазаря. Без підпису.

17. Там-таки, арк. 271. Так зв. „Pieta”. Це інша гравюра проти вже зазначененої (№ 6). На ній мен-

ше осіб (4 замість 7) і додано гравіровану рамку. Без підпису.

18. Роап'яття І. Хр. з 4-ма "предстоячими"— велика гравюра на міді з ініціалами майстра: „I. G.“. В „Служебнику“ Унів. 1747, арк. 102 зв. Розмір: 15×26,5¹.

19. Єв. Матвій. Підпис: „Joseph, Goscem: Sculp.“. В „Євангелії“, Почаїв, 1768. Тут і інші євангелісти, зазначені в Ровинського під №№ 10—12.

20. Антиміс на шість фігур. Підпис: „Joseph Goscemski sculpt. 1763“ (пор. у Ровинського № 26, але там зазначено рік 1762-й). В колекції антимісів Відділу П. й Др. Л. М. (=ЦАМ № 2809).

21. Теж на 12 фігур, подібний до № 25 Ровинського (1760 р.), але з деякими незначними відмінами. Підпис гравера зроблено тут не вдома правого боку гравюри (як у варіанті 1760 р.), а замасковано всередині². Там-таки (=ЦАМ № 2841)³.

Невідомі Ровинському гравюри І. Гочемського на дереві:

22. Ап. Петро. Він сидить з книгою і ключами в кімнаті: „1747 I. G.“. 17×27.

23. Єв. Іоан. Сидить з пером і книгою під деревом. Підпис: „I. G. 1748“. Того самого розміру.

24. Єв. Марко. Сидить у кімнаті на голові в лева.

¹ В тому ж таки Унівеському „Служебнику“ 1747 р., можливо, І. Гочемському належить гравірований на міді заголовок з образами трьох святителів—складчі літургій. В примірникові, що належать Кабінету Укр. Мистецтв УАН, нижню частину гравюри, де майстер зачінав ставить свої прізвища або ініціали, одірвано, і тому їй не можемо сказати, чи був який підпис на цій гравюрі, чи вона гномініза.

² До речі додамо, що антиміс Адама Гочемського, 1773 р. (Ровинського № 7) в точні копії відрізняється від цього варіанту антиміса Йосифа Гочемського.

³ Rastawiecki (стор. 117) дає гравюру І. Гочемського на міді додат, крім зазначених у Ровинського, ще такі гравюри: Оборона Почаєва під ворогом Богородицю і арх. Михаїлом, з підписом: „Iosef Goscemski 1760“; Воскресіння І. Хр. з підписом: „I. G. 1762“ і образ папи римського Олександра.

⁴ Видав І. Свенцицький: „Початки книгопечатання...“, табл. XLV, ч. 105.

25. Єв. Лука. Малює в кімнаті ікону.

26. Ап. Іаков Б. Г. з книгою, в кімнаті.

27. Ап. Іаков з костуром, на тлі пейзажу.

Останні гравюри (№№ 24—27) не мають підпису майстра, але належність їх одному майстрству з попередніми з тієї самої серії безперечна. Вони того самого розміру й характеру, що й попередні. Ці гравюри переходяться у Відділі П. й Др. Л. М.

28. Б. М. Почаївська. Підпис: „I. G.“. Псалтир, Почаїв, 1740⁴.

29. І. Хр. дитиною в яслах. Обік Йосифа з Марією. Пастух поклоняється. Підпис: „I. G.“. 4,5×6,2. В克莱но в рукописний „Ірмалогіон“, що переховується у Відділі П. й Др. Л. М., рукопис № 116, арк. 220 зв.

30. Св. Микола. Поодаль церква й корабель. Підпис: „I. G.“. 6×10. Там-таки, арк. 222.

Г. П. див. Проценко Гарасим. ХХVIII. Гр. Див. цей підпис під гравюрою над дереві Благовіщення— в Черніг. виданнях: у „Молитвослові“ 1744 р., арк. 160 зв.; у „Канонику“ 1746 р., арк. 51 зв. і в „Правилѣ къ Бож. Прич.“, 1750 р., арк. 23 зв.

ХХIX. „Греве“— підпис ксилографа нової манери, що працював для КП. Лаврської друкарні в

другій половині XIX в., на гравюрі: Моїсей розділяє море. Розмір: 10×14. Дошка в колекції кліше Відділу П. Й. Др. Л. М. № 3140.

XXX. Григорій—Київський гравер на дереві в першій пол. XVIII ст. (приблизно 20-х років).

До двох №№ Ровинського, 253) додамо ще два:

1. Трійця новозавітня: Підпис: „Григорій”. Дошка у Відділі П. Й. Др. Л. М. № 968. 6×9,5.

2. Рамка для заголовка, вгорі Бог-Отець, нижче—благовіщення, внизу—Антоній і Феодосій Печ. Підпис: „Григ.”. Дошка там само, № 1137. Розмір: 6×10. Див. на мал. 7 (натуру, розмір).

Д.

Д. див. „Димитрій”.

XXXI. Денбровський Єгор, Київо-подільський мешканець, член „маліарського соборання”, власник книгарні на Подолі. В 1792 р. він таємно тискав у своїй хаті і продавав у своїй крамниці, без відому та без дозволу церковної влади й Лаври, що тій тоді належала монополія виробництва церковних книг і кунштів, отакі ксиографічні гравюри окремими листками:

1. Великий лист² на аркуш $\times 40$ сант.) з текстом акафістного азисту „Богородице дъво, радуйся...“ Текст цей вирізано на суцільній дерев'яній дошці і з неї друковано ксиографічним способом, яким звичайно вироблювали гравюри (без набору). Кругом тексту 4 гравюрних образки, 4 написи і 1 рамка, друковані з окремих вставних планочок. Середній з образів (Богородиця)—найбільший (7×10). Він звернув на себе особливу увагу та викликав гоніння під духовної влади за його „непристойності“. „Непристойності“ пояснювалася в тому, що Богородиця тут годує дитину відкритими грудьми. Див. що оригінальну народиво-реалігійну картинку на мал. 8 (дуже зменшенну).

Мал. 7. Гравюра Григорія, XVIII ст.

„Рамка“ для заголовка книжки.

Подібний листок раніше, в 1778 р., з іншої дошки, але таким самим способом друкував теж на По-

долі Яков Сербин (див. далі „Сербин“)¹.

2. „Ісповіданіє повседнєвное коемуждо приличествующе“. Під таким заголовком вирізано вірш на два стовпці, в кожному по 40 рядків. Початок вірші: „Согрѣшихъ, о Боже мой, отиодь не таюся...“ Вгорі три малих гравюрних образки: митар і фарнісей, І. Хр. та Б. М. (останні так зв. „страсного“ типу). Це каїше, хоча й великий має розмір (32×39 см) і площа його на 1/5 занята текстом, — все цілком, навіть з рамкою, вигравіровано на одній дерев'яній дошці. Ця дошка у попсованому вигляді (розколена й збита) переходить зараз у Відділі П. й Др. А. М. № 2778, як цікавий та яскравий випадок кустарного, навіть, як де-які гадають, „до-

гутенберговського“ способу друкування текстів з ксилографічних дошок, без допомоги наборних літер².

Для кустаря-друкаря, яким був Денбровський, цей спосіб друкування мав ту рапню, що аїн не потрібував ні словолитні, ні комплектів готових літер, ні спеціального друкарського преса, ні великого часу на складання (т. зв. „набор“) та друкування, ні великих запасів паперу. Як тільки вирізав гравер дошку, листки друкувалося з неї легко, швидко, в міру потреби, без будь-якого важкого, великого та неаграбного приладдя. Це все мало велике значення для потайних „друкарів“, якими були Денбровський, Сербин та інші, треба гадати, нерідкі тоді на Україні друкарі без друкарень, друкарі-гравери³.

¹ Треба сказати, що подібного змісту народні листки в XVIII ст. взагалі мали велику популярність на Україні, і навіть Австрія спокусилася була собі їх друкувати. Є такий листок Австрійської роботи (избором) з датою 1764 р. (якдо дата ци правдива). В 1791 році, „когда от всесвѣтнаго в Австріи приходящаго повсевгодно народа не только в книгопродавцах австрійских с прилежанием требованіем таковыя листовъ покупки спрашивано, но и самому типографію начальнику еже-временою о талонъ листахъ от многих просителей стужаемо было“, — „типограф“ дав наказа набрати такий листок, але мітромоліт, разглянувши, не дозволив його друкувати, і набор загадано було розкидані при о. типографів (Л. друк. архів, № 254, арк. 17 зв.). Популярність цих листків з привітанням Богородиці грунтувалася між іншим на тому, що вони серед народу мали значення свого роду талismana „отъ нагромъ смерти“.

² До ост іншого часу в спеціальній науковій літературі панує думка, що сучасне друкарство окремими рукоюми літерами почало від ксиолографічних текстів (пор. М. І. Шелукунов. „Іскусство книгопечатания в его историческом развитии“, Москва, 1923, стор. 43—44). Про інший погляд на походження сучасного друкарства по-за безпосередньою залежністю від ксиолографії див. нашу брошуру: „Друкарство, його початок і поширення в Європі (XV—XVI вв.)“. Київ, 1925, стор. 9 і далі). Що ксиолографічні тексти споряді не є виключно властивістю дугутенберговських часів, що вироблені їх — це окрема галузь графічного виробництва, придатна більше до історії гравюр, ніж до власне друкарства, — цьому зайвий доказ маємо в існуванні до північного часу ксиолографично-виробленых текстів, на зразок описаних вище.

³ Зазначимо ще кілька еразків ксиолографічних текстів, що зроблені тим самим способом. У Відділі П. й Др. А. М. під №№ 2775, 2776, 2777 є ще три таких дерев'яних дошки, в поспіль гравірованими на них текстами, а саме: 1) „Молитва предъ начинаніемъ всякоагъ дѣла“; 2) „Молитва о громѣ“; 3) уривок тексту під заголовкомъ „Утро“. Розміри цих дошок: перших двох: 12×19,5; третьої—14,5×21. Усі вони вступили до Австрійської друкарні через конфіскацію їх Австрою у потайних „друкарів“-граверів. Доказливше про ксиолографічну продукцію подібних потайник „друкарень“ ми говоримо в іншій своїй роботі.

Мал. 8. Аисток Е. Денібрівського з гравіюваннями на дереві тектом і малюнками, кінець XVIII ст.

XXXII. Димитрій — Київський гравер XVIII ст. на дереві і, можливо, на міді.

До заставок за підписом „Д.“, що зазначив їх Ровинський (I, 267—8) і що Іх приписав він Димитрієві, треба додати ще кілька з колекції заставок-кліше Відділу П. й Др. А. М., розміром: 7×2,5 с.: 1. Свята жінка. Дошка № 1266. 2. Диякон. № 1273. 3. Святий. № 1285. 4—5. Архірей і чернець. №№ 1300—1301. 6. Чоловік і чернець. № 1313. 7. Преподобний і воян. № 1320. 8. Захарія і Єлизавета. № 1321. 9. Йоакім і Анна з квітками, з яких проростає Богородиця. № 1329 (див. на мал. 9, розмір справжній).

10. З підписом: „Димитрій, А.“ е гравюра на дереві в Євангелії напрест. КПЛ., 1771, арк. 2 зв. (2-го ряду) з образом Різдва І. Хр. Розмір: 6,4×7,8.

11. З підписом „Димитрій“ нам трапилася також невеличка (5×9 с.) гравюрка й на міді—в кунштбусі 6-ки КПЛ. № XIX—104*, арк. 14, що, можливо, належить цьому ж таки Димитрієві.

Діонісій або **Д. С.** (D. S.) див. Сінкевич Діонісій.

XXXIII. „Д. В.“. З таким підписом див. гравюру на міді—Моленіє о чаши—в „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1747, на звороті заголовного аркушу. Розмір: 12,5×15,5.

Мал. 9. Заставка майстра „Д.“, XVIII ст.

E.

XXXIV. Е. Б.—Київський гравер на дереві XVII ст.

В Акафісті Миколі Чудотворцю КПЛ., 1636 р., арк. 242, є гравюра з образом Христа-Пантохрата, в цілому чверткову сторицю, з підписом: „„дъкъ Е. Б.““¹.

Е. З. Див. Завадовський Евстафій.

Значно численіші були на Україні здебільшого анонімні народні гравери, щоробили самі куншти, без текстів, або з коротенькими написами. В тому-таки Відділі П. й Др. А. М. є ксилографічна дошка XVIII в. народнико-кустарного виконання, з вирізаними на ній з обох боків чотирма сценами страсті І. Хр. (№ 2781). Це кліше товщиною свою та грубиною роботою нагадує звичайні вибійчані дошки. Неподалік в Чернігові видано збірку безпосередніх відбитків з цілого ряду таких кліш XVIII ст. (див. „Кокоша“). Українська народнико-кустарна гравюра — прекрасна тема для окремого й серйозного досліду.

¹ Проф. Х. в. Тітов. „Матеріали...“, стор. 43?.

XXXV. Єзерський Яков („Я. Езерський“, „Я. Е.“, „J. Jezierski“), Київський ксиолограф нової школи. Працював у Київі в останніх десятиліттях XIX ст. Його підписані гравюри:

1. Благовіщення. „Я. Е.“. 8×13. Дошка в колекції Відділу П. й Др. А. М. № 3613.

2. Схід І. Хр. во ад. „Я. Езерській“. Дошка № 3615.

3. І. Хр. з книгою. „Я. Езерській“. Дошка № 3616.

4. Собор печерських святих. „Я. Е.“. № 3619.

5. Так зв. „Круг времен“ (до календаря). „Езерський“, № 3620. Усі попередні розміром 7,8×13.

6. Янгол тримає в руці малюнок. Збоку — дошка з ініціалами: „Я. Е.“. 3,3×4. Див. на малюнкові 10 (розмір справжній).

Мал. 10. Зразок роботи ксилографа Я. Езерського кінця XIX ст.

7. КП. Лавра (вид з заходу від Св. Брами). „Гр. Я. Езерській“. 10,5×14. № 3626.

У виданні: „Bocian. Dwie legende. Napiszł Włodzimierz Wysocki. Kijów i Odessa, Nakładem Księgarni Bolesława Koreywy“, 1894 р. є дії таких гравюр на дереві Я. Езерського:

8. стор. 8. Два чорногузи на даху. Підпис: „Ryt. J. Jezierski“. 11×11,2.

9. стор. 28. Хлопець з лівчинкою і чорногузом під деревом уночі на березі річки. Підпис: „J. Jezierski sc.“. 8,8×11,8.

В колекції кліше Відділу П. Й Др. А. Музею є дошки — оригінали

Я. Езерського без підписів, наприклад: 10. Тріця Дошка № 3611. 11. Погреб І. Хр. № 3612.

12. Богородиця. № 3614. 13. І. Хр. серед херувимів. № 3617. 14. І. Предтеча. № 3618. 15. І. Хр. і 4 святителі (до „Служебника“). № 3621. 16. Собор янголів з Емануїлом посередині. № 3622. 17. Собор усіх святих. № 3623. 18. Богородиця № 3624. Усі попередні розміром 8×13. 19. „Pieta“. № 3625. 10,5×14 і т. д. Щоб не обтяжувати цей список, докладно не переважовуємо всіх непідписаніх гравюр цього плодовитого майстра. Бачити їх можна у зазначеній збірці кліше, або в Кіївських виданнях кінця XIX ст.

XXXVI. Е. К.—гравер на міді в КП. Лаврській друкарні на початку XIX ст. Йому належать у „Служебнику“ КПЛ., 1805 р. такі гравюри: 1. арк. 57 зв. Іоан Златоуст. 2. арк. 118 зв. Василій Вел. Обидві без підпису. 3. арк. 163 зв. Григорій Двоеслов. Підпис: „Е. К.“. Усі три розміром у вісімку (8°).

XXXVII. Ефим—гравер на дереві в КП. Лаврській друкарні у другій половині XVIII ст. До відомостів Ровинського (I, 302) додамо:

1. Успіння. Підпис: „Ефимъ“. Див. на звороті загол. арк. в „Службахъ преп. отцемъ печерскими“. КПЛ., 1785.

2. Вмч. Варвара. Гравюра без підпису, але на боці її кліше, що переховується у Відділі П. Й. Др. А. М. (№ 1097), вирізано: „1781. Рѣзаль Ефимъ“. Розмір: 10,5×15. Див на мал. 11 натур. розмір. Портаку-ж, але кращої роботи гравюру Софонія¹.

¹ Ровинський, ІІ, 960. Тут-таки і репродукція гравюри Софонія (в обратному повороті). Дошка Софонія в тій самій збірці, № 1098.

3.

XXXVIII. Завадовський (у Ровинського Завадовъ) Евстафій (Е Z), Львівський гравер на дереві прибл. 80 років XVII ст.

До списку Ровинського (I, 335—6; пор. I, 296) додамо:

1. Рамка для заголовка до книги: „Зерцало до прейзренья і латв'йшого зрозуміння в'єм святої...”, Унів, 1680, 4°. Зверху—I. Хр.; по углах—евангелісти; по боках—Благовіщенні; внизу—монограма Марії. Підпис: „E. Z.”.

2. Успіння Б. М., в овальній рамці. Угли рамки заповнені квітчастим орнаментом. В самому образі над І. Христом з душою Б. М. стоїть вона сама серед двох янголів. Підпис: „1680 E: Z:”. В „Апостолі“, Львів, 1696, на звороті загол. арк.

3. Успіння іншого типу, в 8-кутній рамці. По-за рамкою—8 образків таких сюжетів: коронування Б. М.—вгорі; 4 евангелісти—по углах; апп. Петро й Павло—по боках і три святителі—внизу. Підпис: „E Z 1681“. 13×16. В „Октоху“, Львів, 1686 р., на звороті загол. арк.

4. Рамка для заголовка до „Службника“, Львів, 1702. „E Z 1681“. Вгорі—Тайна вечеря; внизу—умовені ног“; по углах—4 евангелісти; по боках—Вас. Вел. і І. Златоуст. 13,5×17.

5. Ісус Христос з книгою. По боках 12 круглих образків з апостолами. Внизу Трійця в Авраама. Всього 14 відлівів. Підпис: „E. Z.“. 12×16. У „Службнику“, Львів, 1712, арк. 190 зв.

6. І. Христос — Пантократор з арх. Михаїлом та Гавриїлом, Б. М. і Предтечою. Підпис: „EZ“. 6×7. В „Акаїстах“, КПЛ. 1693, арк. 42 зв.

7. Рамка для заголовка до „Октоїха“, Львів, 1715, з образами Моїсея, Давида та інших святих, а також з гербом м. Львова. „EZ“. 6,2×7.

8. Єв. Лука. Без підпису. 18×27. Тієї самої роботи, що й інші три підписані великі гравюри евангелістів у Львівській евангелії 1744 р. Пор. Луку з підписом: „EZ“ (Ров. I, 335, № 5).

XXXIX. Зорицький, Іван, Чернігівський гравер на міді XVIII ст. (в 50 рр.).

Йому належить гравюра: Богородиця в овалі, оздобленому орнаментом з буйних квіток. Підпис: „Іоанн Зорицький 1758 года Ів 20“. 11,5×15,5. Див. у кунштб. Лавр. 6-ки № XIX—104, арк. 11. Дошка перебувала в Чернігівській друкарні, потім у ризниці Чернігівського Єлецького монастиря, відтіля передано було її до Чернігівського Єпарх. Древлехранилища¹. Див. цю гравюру на мал. 12 (розмір справжній).

XL. Зубрицький Никодим („Nicodemus Zubrzycki“, „NZ“) видатний український гравер на дереві й на міді кінця XVII та поч. XVIII ст. (1688—1724), ієромонах. Працював спочатку у Львові, а потім в Київі й у Чернігові. Частково робив також для Унева й Почаєва². Гравюри Зубри-

¹ Див. „Труды Черниговского Предварит. Комитета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черниговъ“, Черниговъ, 1908.

² К. Шероцький (в ст. „Ілука ієрополітика“ — „Наше минуле“, 1918, ч. I, стор. 177), невідомо за якій підставі, говорить, що Зубрицький почав свою діяль-

Мах. 11. Гравюра на дереве Ефимия XVIII в.
Быв. Варвара.

цього проти гравюр інших майстрів старого часу визначаються реалізмом та жвавістю малюнка. Не йдучи в рівень з Тарасевичами або Щирським, Зубрицький все-таки один із кращих старих українських граверів, досі ще недодінений. Надто численні його гравюри на дереві. В них Зубрицький поруч з Львівським Денисом Синкевичем і почасти Київським Титом має свій окремий стиль. Майже на початку своєї художньої діяльності (вже з 1703 р.) Зубрицький працював і в значно менш відомому тоді на Україні майстерстві гравірування на міді. Знайомий йому був і спосіб офорту (див. далі).

До 82 №№ гравюр Зубрицького, що складають список Ровинського (I, 381—4), треба додати ще 274 його гравюри спочатку на дереві, а потім (з № 211)—на міді:

1—6. Кілька невеликих гравюр (прибл. 6×8 с.) до „Анфологіона“, Львів, 1692 р.: Іоан Предтеча, Іоан Богослов, три святителі, окрім Григорій Богослов, окрім І. Златоуст, вмч. Георгій, — з характерним для Зубрицького неповним підписом „N Z“, або й без нього.

7. Там-таки. Нерукотворений образ І. Хр. Підпис: „N Z. ахн“ (1688 р.).

ність у Почаєві. М. Голубець („Укр. малинство XVI—XVII ст. під покровом старопідїї“, Львів, 1920, стор. 78—79) на підставі архінних матеріалів доводить, що Зубрицький походив родом з Галичини і що о. 1691, тоді ще дияконом, він перешов із Крехова до Львова, де жив до 1702 р. В 1704 р. він перебував у Почаєві, а з 1705 р.—у Київі. В 1709—1724 рр. Зубрицький працював у Чернігові.

¹ Знімки з деяких ранніх гравюр Зубрицького див. у І. Свенціцького: „Початки книгопечатання...“, табл. СXXXV, СXXXVI.

² Заголовкову сторінку цю видав Д. М. Шербаківський у статті: „Символика в укр. мисте.тві“, „Збірник секції мистецтв“, Київ, 1921, після 72 стор.

³ До другого видання „Служебника“ 1691 р. зробив Зубрицький, як видно з архівних документів, крім вазичепін „Ф/оти великої і 1 пралози з укладами“, ще „7 тутулів великих, 2 великих літери, 7 літер менших“. Архів Ю.-З. Россії, ч. I, т. XII, стор. 394.

⁴ Свенціцькій, Каталогъ книгъ церк.-слав. печати, стор. 37, № 124.

8. Там-таки. Стрітення. Підпис: „Никодим ахн“ (1688 р.).

9. Там-таки. Благовіщення. Підпис той самий. Останню гравюру див. також у „Тріоді Постний“, Львів, 1717, арк. 359. Розміром усі приблизно 6×8¹.

10. Рамка для заголовка до „Служебника“, Львів, 1691 р. Підпис: „NZ ахн“ (1691 р.). 14,5×23².

11. Там-таки, арк. 131. Круглий образок з діаметром на 4 сант., щоб вставляти його в середину заставок. Підпис: „N Z ахн“ (1691). Що цей образок вставляється, видно з того, що він стоїть криво в заставці на арк. 126 „Служебника“, Львів, 1712, і що в що саму заставку вставлялися іноді й інші образки (див. там-таки, арк. 72 та 193). Образки ці, треба гадати, робили той-же самий Зубрицький (без підпису)³.

12. Благовіщення. Підпис: „ІХЧА N Z“. Див. у „Молитвослові“, Унів, 1694 р., арк. 167 зв., 16⁰.

13. Рамка для заголовка до „Анфологіона“, 1694 р. Підпис: „Роз ІХЧА в' кафедръ Абб: никодим изобрази“⁴.

14. Рамка для заголовка до „Учительної Евангелії“ Кирила Транквіліона, Унів, 1696. Підпис: „Роз ІХЧА іерон Никодим“. В рамці

Мал. 12. Гравюра на міді І. Зорицького 1758 року.
Богородиця.

вгорі — Пантократор на престолі серед херувимів, внизу — преп. Варлаам і царевич Йоасаф індійський, по боках — по 6 святителів. Розмір 15,5×26.

15. Тут-таки, на звороті загол. арк. Успіння Б. М. Вгорі її коронування І. Христом. Праворуч — Львівська церква. Підпис: „ІХЧ^є Никодимъ“. 11×14.

16—64. В тому ж Унівському виданні „Учит. Евангелії“ Кир. Транквіліона 1696 р. бачимо 47 заставок та 2 кінцівки роботи Н. Зубрицького, не рахуючи повторних, а також небагатьох тих, що попали до списку Ровинського (Ров., №№ 3—7, 10—11). Деякі мають підпис: „N Z“ (арк. 63 за., 122 зв., 151 зв., 183 зв., 208), а решту не підписано, але належність їх характерному різюм Зубрицького, гадаємо, безперечна. Розмір цих заставок: 12 с. завдовжки й від 2 до 6 заввишки¹.

65. Рамка для заголовка до „Апостола“, Львів, 1696. В рамці: вгорі І. Хр. благословляє обома руками, поруч з ним Б. М., І. Предтеча, арх. Михаїл і арх. Гавріїл; нижче стоять на цілій зрист 12 апостолів; ще нижче такі обrazki: побиття Стефана, прор. Да-

вид, хрещення ап. Павла, прор. Авакум та Моїсей. Підпис: „Іеромонахъ Никодимъ“. 16,5×26,5.

66. Там-таки, ост. именем. арк. Гора Синай з прор. Моїсієм угорі. Під горою так зв. „Неопалима Купина“. Здалеку — ченці. Підпис: „ІХЧ^є Никодимъ“. 12×8.

67. Там-таки, арк. 13. Трійця іконозавітня. Вона сидить на земній кулі з зазначеннями на ній: Європою, Азією та Африкою. Праворуч: „Свята святих“. Підпис: „N Z“. Розмір той самий².

68—135. В „Акафістах“, Львів, 1699 р. бачимо 68 дрібних образків (прибл. по 4×4,5 с.) з сценами з життя І. Хр., Б. М. та Миколи чудотворця. Деякі з підписом „N Z“.

136—138. Там-таки кілька гравюр, більших розміром (прибл. 5×9 с.): Христос — виноградар („N Z. ІХЧ^є“), І. Хр. источає кров із ран („Никодимъ“), Б. М. Печерська (без підпису).

139. Там-таки, арк. 129 зв. Явлення св. Миколи царю Костянтину. Підпис: „Никодимъ“³.

140. Заставка: Різдво І. Хр. По боках реально змальовані постаті пастухів. Підпис: „Никод.“. 11×7. Див. в „Ірмолоғіоні“ нотному, Львів, 1700, арк. 100, 277 і 373.

¹ „Учит. Евангелії“ К. Транквіліона Унівського видання оздоблювали Никодим Зубрицький з великою увагою та ретельностю. Йонді на одни сюжет трапляється по трьох варіантах заставок, напр., І. Хр. поміж Б. М. і І. Предтечі, див. на арк. 36 зв., 192, 230 зв., 246 зв.; І. Хр. поміж двох янголів: на арк. 236 зв. та 275; Богородиця: на арк. 281 зв., 286 і 320; І. Хр. з книгою: на арк. 221 і 291 та ін. Мало не повний круг свят та популярних святих заставок дає коміні з промов Транквіліона. Біля двох десятків цих заставок Зубрицький у невеликих розміром, але виразно й художньо виконаних заставках до комплік з промов Транквіліона. Біля двох десятків цих заставок Зубрицького видав І. Свенціцький у „Початках книгопечатання...“, табліці XXVIII—XL, але здебільшого неиздalo що до техніки і назив'я неправдиною (заставки іноді чомусь скорочено з обох кінців). Про це див. в нашій рецензії на „Початки книгопечатання...“ в Записках Іст.-філол. Відділу Укр. Ак. Н., кн. V, стор. 237.

² В 16 5—6 рр. о. Никодимові за вирізані „furtri“ (рамки для заголовка) та 6 образків до „Апостола“ заплачено зл. 30 гр. 20. Архів Ю.-З. Россії, ч. I, т. XII, стор. 372.

³ Гравори Зубрицького до „Акафістів“, Львів, 1699 р. зазначається по репродукціях І. Свенціцького в „Початках книгопечатання...“, табліці CXXXVII—CXLII. Пор. його — таки: „Каталогъ книзъ церк.-слав. печати“, стор. 92, № 327.

Див. також в „Ірмологіоні“ Львів, 1709, арк. 103.

В „Тріоді Цв.“, Львів, 1746 р. знаходимо такі гравюри Зубрицького:

141. арк. 115. Явлення янгола тремъ мираносицамъ. Здалеку за горою І. Хр. являеться Марія Магдалина. Підпис: „1701 Никодим“. 12,5×11,2.

142. арк. 158 звор. Воскресіння І. Христа. Він з пропором вилітає із гроба. На камені сидить янгол. Здалеку три мираносиці. Підпис: „NZ“. В правому углу дата: Рев⁸ ІІІ (1700). 14×11,6.

143 Там-таки, арк. 185 зв. Явлення І. Хр. ап Фомі (12 фігур). Підпис: „1701 Никод.“. 13,3×11,5.

144 Там-таки, арк. 284 зв. І. Хр. і самарянка („Фотія“). Поодаль три апостоли. Підпис: „Никодим Рев⁸ ІІІ“ (1700). 12,5×10,5.

Зубрицькому, мабуть, належить і ще кілька гравюр у тій самій Львівській „Тріоді Цв.“ 1746 р., напр., на арк.: 108, 348 зв., 379 (з датою: „1701“) та на 414.

145. Рамка для заголовка до „Ірмологіона“ потного. Львів, 1709: вгорі Бог Отець, Агнець, янголи, Давид, Моїсей, Б. М і І. Хреститель; нижче, в 14 відділах, ще 14 святих. Підпису немає, але поставлено дату: „ІІІ“ (1700). 15,5×25,5.

146. Там-таки, арк. 3 інен. Заставка: І. Хр. благословляє обома руками. Підпис: „NZ“. 13×6.

147. арк. 1, 47 зв. і далі. Заставка: Божа Мати. Без підпису. 11,5×8.

148. арк. 26 зв. Заставка: „Неопалима Купина“. Без підпису. 11,3×8.

149 Там-таки, арк. 91. Заставка: благовіщення. Без підпису. 11×8.

150. Там-таки, арк. 167 зв. і 207. Різдво, з 8 постатів. „NZ“. 11×7,3.

151. Там-таки, арк. 174 зв. Пологення в гроб. „NZ“. 4×5.

152. Там-таки, арк. 179 зв. Заставка: воскресіння. Без підпису. 10,3×6,3.

153—159. Там-таки див. ще 7 невеликих гравюр: воскресіння, схід св. Духа, ап. Петро і Павло, преображення, успіння, народження Б. М., воздвиження—на аркушах: 183 зв., 185, 186 зв., 188 зв., 189, 193 зв., 195. Вони не мають підпису (крім успіння, арк. 189), але всі однієї роботи. Розмір їх: по 4×5 або 3×4 с. Зубрицькому ж тут, мабуть, належить і кілька кінцівок та ініціалів.

160. Успіння Б. М. з узяттям її на небо. Внизу лежить лев. Підпис: „NZ ІХЧ³“ (1697 р.). 12,3×16,2. В „Октойху“, Львів, 1700, на зв. загол. арк.; в „Ірмологіоні“, Львів, 1709, на звор. загол. арк.; у „Служебнику“, Львів, 1712, на зв. загол. арк. та по інших Львівських виданнях поч. XVIII ст.

161. Теж саме, але інша гравюра, ніж у виданні „Октойха“ 1700 р., з підписом: „Рев⁸ ІХЧ⁵“. В „Октойху“, Львів, 1715 р., на звор. загол. арк¹.

162. Розп'яття І. Хр. з 4 „предстоячими“. Вгорі плачуть два янголи. Внизу напис: „Хсъ за иса Смре...“ Підпис: „Никодим ІХЧ² (ІХЧ²?), інший, ніж у Ровинського № 34 (1721 р.). В „Служебнику“, Львів, 1712 р., арк. 4 іненум. зв. в „Евангелії“, Львів, 1743 р., арк. 1 зв. і в „Тріоді Цв.“, Львів, 1746, арк. 79 зв. і 105. Розмір: 13×11,2.

163. Розп'яття—інша гравюра, ніж попередня і ніж у Ровинського № 34. Ліворуч—три Марії, пра-

¹ Свінціцький, Каталог, стор. 42, № 145 (пор. стор. 41, № 142).

Мал. 13. Гравюра на дереві Н. Зубрицького 1711 року.
Розм'ягч.

воруч — І. Богослов та два вояни. Підпис: „Никодим апостол” (1711 р.). Дошка в А. М. № 1010. Розмір: 12×14. Див. на мал. 13 (розмір справжній).

164. Велика заставка з образом воскресіння І. Хр. Підпис: „N Z”. В „Еванг.“, КПЛ., 1707, арк. 1 217. 23×10.

165—181. В „Акафістах“ КПЛ., 1706 р., крім гравюр у чвертку (4¹), що зазначені в Ровинського під №№ 25—27, є ще цілий ряд дрібніших (прибл. 4×5 с.) ілюстрацій до тексту акафістів Ісусу та Богородиці. Самих тільки підписані гравюр („N Z“) до першого акафіста — 6 (арк. 23 зв., 28, 28 зв., 29, 29 зв., 30 зв.) і до другого — 11 (арк. 43, 43 зв., 45 зв., 46, 46 зв., 47, 47 зв., 48, 48 зв., 49), не рахуючи багатьох гравюр без підпису, що тут їх не зазначаємо. Ті самі гравюри див. і в „Акафістах“ пізнішого видання: КПЛ., 1709¹.

182. Там-таки, арк. 226 зв. Вмч. Варвара, з трохи іншим підписом, ніж у Ровинського № 31, а саме: „Никодим“. 10,2×13.

183. Заставка до книги: „Богородице Дъво“ І. Максимовича, Чернігів, 1707 р., арк. 166. Заставку цю спеціально зроблено до цієї книги на тему: „Благословенна ты въ женахъ“. Підпис: „N Z“. 13×5.

184. Трійця новозавіття. Внизу два янголи. В „Богомыслії“ І. Максимовича, Чернігів, 1710 р., арк. ост. неінум зв. Підпис: „NZ“. 6×10. Див. теж у книзі: „Вѣнець въ честь тревѣнчаному Богу“. Чернігів, 1712, арк. 2 неін. зв.

¹ Гравюри до Київських „Акафістів“ 1706 та 1709 рр зроблено здебільшого на ті самі сюжети, що й у Львівських „Акафістах“ 1699 р., але вони іншої композиції та вдосконаленої техніки.

185. І. Христос. По боках по три пророки. Внизу М. Б. з Іосифом ведуть дитину — Христа. Підпис: „Никодім“ 12×14. Дошка у Відділі П. й Др. А. М. № 651.

186. Божа Мати. По боках по три пророки. Внизу благовіщення Дошка (парна до попередньої) там-таки, № 658. Без підпису. Того самого розміру.

187. Богородиця Печерська з Антонієм та Феодосієм. В „Канонахъ осмогласныхъ Богородицѣ“, КПЛ., 1716, арк. 54 зв. Підпис: „Никодим“ апостол (1706 р.).

188. Рамка для заголовка третьої чверті (березень — травень) у другому виданні „Четвѣхъ Мінай“ Дмитра Ростовського, КПЛ., 1716 р. „N Z“. 16,4×27,3.

189—204. 16 дрібних (прибл. по 4,5×4,5 с.) гравюр з різними сценами з життя вмч. Варвари до книги: „Несѣдалльне у престолѣ пресв. Троицы... вмч. Варварѣ моленіе творимое“, КПЛ., 1716; арк. 6, 6 зв., 8, 9, 9 зв., 11 зв., 12 зв., 13, 16, 16 зв., 17 зв., 18, 19, 20 зв., 21 та 23.

205. Рамка для заголовка до „Тріоді Постної“, Львів, 1717. Сюжет заголовка спеціально пристосовано до змісту цієї книги: вгорі І. Хр. з І. Предтечею серед янголів, нижче — пр. Іоан на горі Хоріві, Марія Єгип., Марія Магда., пр. Даниїл серед левів, ап. Петро, Іван Лістинчик та прор. Моїсеї на горі Синаї (усі — як зразки посту та покути). Підпис: „Никодим рок апостол“ (1702). 17×28.

206. Там-таки, арк. 4 неін. зв. І. Христос. По боках у 4 відділах по 2 святих. Внизу преп. Іоан,

Мал. 14. Гравюра на дереві Н. Зубрицького 1720 р.
Заголовок до книги в 4-у.

затворник Никомідійський. Без підпису. 13×11.

207. Там-таки, арк. 26 зв. Страшний суд. Підпис: „N Z“. 14×13. Нete, що в Ровинського під №№ 4 та 53.

208. Рамка для заголовка до „Правила къ Божеств. Причащенню“. Чернігів, 1720. Сюжет: вгорі — коронування Богородиці; з боків — проп. Онуфрій та пророк Ілля; внизу — краєвид Чернігівської місцевості. Підпис: „Никодим“ 12×17. Див. цю гравюру (зменшено) на мал. 14.

209. Зцілення німого — біснуваного. Підпис: „NZ“. 6×7,2. В. Евангелії“, Львів, 1743 р., арк. 30.

210. „Образъ и путь истиннаго покаянія... Марії Египетскія“ — остання з датованих гравюр Зубрицького: „N Z 1724“. 14×10,6. Дошка у Віддлії П. Й. Др. А. М. № 660¹.

211. Що до гравюр Н. Зубрицького на міді, то, не рахуючи хоча й поверхово, але все-таки у Ровинського залишених (№№ 70-82) гравюр Н. Зубрицького до Чернігівського видання „Царскій путь креста Господня“ І. Максимовича 1709 р., або великої гравюри 1704 р. з малюнком облоги Почаєва турками (Ров., № 69), — зазначимо ту, що ми знайшли, найранішу з відомих нам гравюру Зубрицького на міді, яку виконали він у Львові в 1703 р.: І. Христос і св. Каэтан. Внизу напис до обра-

за: „S. Caetanus Cler. Regul. Fundator“. Підпис майстра: „Nicodemus Zubrzycki Leopoli sculps: 1703“. 10,2×14,5. Знах. у кунштб. 6-ки КПЛ. № XIX—66, арк. 53 зв. Див. цю гравюру (зменшено) на мал. 15.

212. Гравюра на честь Михайла Борковського з образом Трійці, Богородиці, архістр. Михайла та портретом М. Борковського з його гербом. Внизу панегіричний напис і вірш. Під ними підпис майстра: „Всіхъ благъ Рачитель Никодимъ“ Зубрицькій*. Розмір: 15,3×25,2. Дошка переховувалася в Чернігівській Троїцько-Іллінській друкарні, потім у ризниці Черніг. Єлецького ман., а звідти її було передано до Черн. Єпарх. Древлехранилища².

213—214. До списку гравюр Зубрицького, нарешті, треба долучити ще 62 його гравюри на міді до Київського видання „Іоанки іерополітики“ 1712 р.³. Про належність цих гравюр Зубрицькому свідчать дані стилевої та технічної аналізи. На деяких гравюрах „Іоанки“, напр.: аркуш 17 („Любовъ“), 68 зв. („Кротость“), 118 зв. („Ощадство“) бачимо типи облич, добре знайомі нам з гравюрами на дереві того-ж Зубрицького. Деякі гравюри роблено за допомогою офорта, див., напр., арк.: 11 зв., 17 зв., 160 зв., 172 зв. та ін. На арк. 29 зв. є монограма, яку розшифрувати не беремося. Звичайний розмір цих гравюр: 5,3×7,5.

¹ Можливо, що Ровинський залишив цю гравюру під № 8. Але в такому разі повстae пізока непорозуміння: 1) цієї гравюри немає в „Учит. Єв.“, Львів, 1696 р., де показує її Ров.; 2) тут не Христос образ, як зазначає Ров., а Марії Егип. 3) незрозуміло, чому Ров. під № 376 окремо зазначає сюжет з Марією Егип. в тією самою датою (1724 р.).

² Відбиток з цього кайнє див. у „Трудахъ“ Черніг. Предварит. Комітета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черніговѣ“, Черніговъ, 1908.

³ Про Київське видання „Іоанки іерополітики“ 1712 р. та дальші див.: П. Петровський. „Наука и литература...“ II, 276—277, 400, 613; К. Шероцький, „Іоанка

S. CAJETANVS CLER. REGVL: FUNDATOR. 1793.

МРА. 15. Гравюра на міді Н. Зубрицького 1703 року.

I. Христос і св. Каетан.

И.

XLI. „Іва: Гаври:“ (Іван Гаврилов?). Такий підпис вирізано збоку на дерев'яному кліште з ініціалом „Х.“ мабуть XVIII ст. Розмір: 1×1.5 с. Див. у збірці Відділу П. й Др. А. Музею № 2026.

XLII. И. П. Чернігівський гравер на дереві поч. XVIII ст.

1. Заголовна рамка до „Феатро-

на“ І. Максимовича, Чернігів, 1708. Вгорі Трійця, кругом— янголи. Підпис: „афі Й. П.“. 13×16.

2. Чернігівська Іллінська ікона Б. М.; по боках—пророк Ілля та преп. Онуфрій; внизу—Чернігівський собор. Підпис: „И. П.“. 12×16. Знах, там само, на зв. заголовного аркуша.

І.

I. Г. див. Глинський Іван.
I. Г. див. Гочемський Йосиф.

XLIII. И. К.—Київський гравер на дер. 80 рр. XVII ст.

Крім зазначених у Ровинського (I, 429), див у книзі: „Служба... Ніколаю Мурлікійському „Архієпіскопу и Чудотворцу“, КПЛ., 1680 р. ще й такі гравюри: 1. арк. 21 зв. Перенесення мощей св. Миколая. Підпис: „І: К:“. 2. арк. 31 зв. Св. Микола (типу „Миколи Можайського“) з „д'яніями“. Підпис: „І: К:“. 11×12. Див. це саме також в „Акафістах“ КПЛ., 1693, арк. 142 зв.

XLIV. Іларіон, манаф („М: І:“ або „І:“), гравер на дереві коло полов. XVIII ст. у Київо-Печерській друкарні.

Крім зазначених у Ровинського (I, 429—430): рамки для заголовків до 12 книг „Міній місячних“ КПЛ., 1750 р. (а не до „житій св.“, як каже Ровинський) та дрібних заставок, треба зазначити ще такі гравюри Іларіонові, Ровинському невідомі:

1. Рамку для заголовка до „Правила къ Бож. Прич.“ КПЛ., 1752 (або в пізніших виданнях: 1755 1760 рр.). Сюжет: вгорі образ ієраполітика— „Наше Минуле“ 1918 р., ч. I, стор. 175—179; І. Крип'якевич „Н. Зубрицький“, „Світ“, 1917 р., стор. 61—64. Ми користалися примірником Кабінету Мистецтва при УАН.

Трійці; у стилізований листувателено фігури янголів. Підпис: „М: Іла:“. 13,5×18.

2. Хрестення І. Хр. Підпис: „Монах Іларіон“. В „Євангелії“ КПЛ., 1771 р., арк. 115 (2-го ряду). 6,5×8.

3. Там-таки, арк. 195. Народження Б. М. Ієрм: ил“ (?). Того самого розміру.

Крім того, треба зазначити ще такі заставки з підписами Іларіоновими, розміром 7×2,4, що їхні кліше переходяться у Відділі П. й Др. А. М.:

4. Святитель з іконою. „Монах Ілар:“. Кліше № 1228. 5. Два святителі. „М. Ілар:“. № 1298. 6. Святитель і диякон. „М: І:“. № 1322. 7. Два святих та якась битва. „Ілар:“. № 1369. 8. Святий з патерицею. „І“. № 1271. 9. Свята. „І“. № 1281. 10. Двоє святих. „І“. № 1334. 11. Три постаті св. князів. „І“. 1341. 12. „Положення ризи“ (?). „І“. № 1384. Див. на мал. 16 (розмір справжній).

XLV. Іліодор („Іліодор“, „Іліодор“), Черніг. гравер пол. XVIII ст. Іого роботи на міді див. в „Октоху“, Чернігів, 1757 р.:

1. На зв. загол. арк. Трійця в

Мал. 16. Заставка роботи Іларіона, XVIII ст.

Авраама. Підпис: „1757. I. Ilidor № 2“. 15,2×25,3.

2. Там-таки, арк. [8⁵ав. (першого ряду)]. І. Дамаскин. Підпис: „№ I. 1756 году. Іліодор“. 16×26,2. Це—копія з такої ж Київської гравюри на міді з підписом І. Макарія².

XLVI³. Ілля—укр. гравер на дереві XVII ст., Львівський (в 30 рр.) та пізніше—Київський; чернець Львівського Онуфрійського хан., і він потім—КП. Лаври.

Хоча Ровинський (I, 409—426) Іллі присвятив докладний нарис, що обіймає 376 №№ його творів, але він не вичерплює діяльності Іллі. До тих творів, що подає Ілля Ровинський, додамо ще 34 №№, в певності, що й цетакож не дасть повного списку творів цього правоцентного майстра.

1. Антимінс з 10 постатями і 4 евангелістами по углах. Підпис: „Ілля“ і далі нерозірно три літери с (. . .). Розмір: 40×27,5.

Примірник на полотні, з підписом 1677 р. Лазаря Бараповича, перевозується у Відділі П. й Др. Лаврського музею (в колекції ЦАМ. № 2741). Див. на малюнкові 17, в значно зменшенному розмірі.

В „Евхологіоні“ або „Требнику“ Петра Могили КПЛ., 1646, крім

зазначененої в Ровинського (№ 162) гравюри Розп'яття, Іллі належать інші гравюри.

2. Рамка для заголовка до вищезгаданого „Требника“. Сюжет: з ран розп'ятого посеред 2 дерев І. Христа потоками алеється кров вниз на сім „тайнствъ“. В 12 менших овальних медальйонах—сцени із страстей І. Хр. Підпис майстра: „Helias Rok 1646 октоб 7.“. Розмір: 15,5×27. Зазначене в Ровинського (№ 162) розп'яття („Требник“ П. Могили, стор. 20 і 444) є інший, раніший (1644 р.) варіант цього самого символічного сюжету.

3. Там-таки, стор. 62. „Тайна б св. миропомазанія“. „Ілля а“. Розмір: 13,5×11,5.

4 стор. 216. Розп'яття (інше, без „тайнствъ“). Підпис: „Ілля“. Розмір: 16,5×25.

5. стор. 217. „Тайна ї преч. Тѣла и крови... І. Хр.“ (сцена причастя ченця і мирян). Підпис: „Ілля“. 13,5×11,5.

6. стор. 347. „Тайна А св. покаяння“—складна (з 4 частин) цікава композиція. Підпис: „Ілля а“. Того самого розміру.

7. стор. 397. Заставка без образів. „Іл.“. 12,2×4,4.

¹ Можливо, цей Іліодор має спільнє з Іліодором Таллревським, гравером на дереві, що працював в тих самих приблиз. роках у Чернігові (пор. „Таллревський“).

² Відбитки з мідних кліше Іліодорових видано в „Трудахъ Чернг. Предварит. Комитета по устройству XIV Археол. Съѣзда въ г. Черніговѣ“, Черніговъ, 1908.

³ М. Голубець. „Укр. мистецтво XVI—XVII ст. під покровом ставропигії“, Львів, 1920, стор. 78—79.

Мал. 17. Гравюра на дереві Іллі. XVII ст.

Антонів.

8. стор. 405. „Тайна є св. супружества“ (побутова сцена вінчання „молодих“). Внизу два менші образки. Підпис: „Ілія а“. $13,5 \times 11,5$.

9. стор. 449. „Тайна є св. елеосвящення“. „Ілія“. Того самого розміру.

10. стор. 585. Погребіння чоловіка. Без підпису. Того самого розміру.

11. Рамка для заголовків до II і III частин цього-ж таки „Требника“, з 17 дрібними поясними фігурками святих у квітках. Без підпису. Див. цю-ж рамку в „Трубах“, К. 1674 і в деяких інших Київських виданнях.

12. Там-таки, част. II, стор. 3 та 33. Архірей освячує воду. „Ілія а“. $13,5 \times 11,5$.

13. Там-таки, ч. III, стор. 314. Гадаринський біснуватий. „Ілія“. 13×12^1 .

14. Блудний син. У „Тріоді Постій“. Львів (з друкарні М. Сльозинського), 1664 р., арк. 10. Підпис: „И“.

15. Крім вищезазначених двох великих гравюр розп’яття (див. №№ 2 і 4), в Іллі є ще одна невеличка з тим самим сюжетом (12×8 с.) в „Евангелії“, Львів, 1665, арк. 101 зв. та 173. Підпис: „4XΘ Илія“.

16. Митар і фарисей. В тій-

¹ Інших гравюр Іллі в „Требнику“ 1646 р. не зазначаємо, бо вони (з інших видань) у списку Ровинського появляють. Кілька гравюр Іллі до „Требника“ 1646 р. (у нашому спискові №№ 2, 9, 11, 13, 14) видав проф. Ф. Тітов: „Типографія КП. Лаври. Істор. очеркъ“, т. I, К., 1918.

таки „Евангелії“, арк. 265. Підпис: „Ілія“. 10 × 8,5.

17. Крім імпозантної гравюри воскресіння І. Хр. розміром в аркуш ($16,5 \times 25$ с.) з підписом: „Ілія а“ (див. „Апостол“ КПЛ. 1695, арк. 233 зв.; пор. у Ровинського № 160), а також воскресіння в 7 відділах ($13,5 \times 14$ с.) з підписом: „Ілія“ в „Евангелях“: Львів, 1644 р. та Львів, 1665 р. звор. заг. арк.— є ще третя гравюра воскресіння роботи Іллі (типу „сходу в ад“) в 5 відділах— в „Еванг.“ Львів, 1670, на звор. заг. арк. Підпис: „Ілія... рокъ... 1670“. $13,5 \times 14,5$.

18–30. В „Трубах“ Лазаря Барановича КПЛ. 1674 р. є де-кілька інверсічних образків Іллі розміром прибл. 4×5 с., що їх вміщено туди то як заставки (див. арк. 133 зв., 151 зв.), то як кінцівки (арк. 145 зв., 165 і 289, 217, 252, 344), то в тексті (арк. 375, 378 зв., 380 зв., 388 зв., 389), з підписами: „І“, „Ілія а“, „Ілія 1648“ (арк. 151 зв.), „І. С.“ (арк. 217) і т. д.

31. Там-таки, арк. 338. Постриг. По боках 4 постаті ченців на цілий звіт. „Ілія“. $13 \times 10,5$.

32. Жертва Ноєва. „Синопсис“, КПЛ., 1674 р., звор. заг. аркуша. „Ілія а“. 14×11 .

33. Григорій Двоєслов, в „Служебнику“ Львів, 1691 р., арк. 192 зв. Підпис (внизу в рамці): „Ілія“. 11×17 .

34. Мелхіседек та Авраам, в „Апостол“, КПЛ., 1695 р., арк. 222. „Ілія“. $14 \times 11,5$. Джерело сюжета

циєї гравюри див. в ілюстр. Біблії Піскатора.

35. Відсікають голову І. Предтечі. Підпис: „Ілія“. В „Учит. Еванг.“ Яси, 1643¹.

І. М. див. „Макарій, ієропсхиманах“.

XLVII. І. М.— Почайський гравер на дереві XVIII в. До його творів належать:

1. Богородиця Почайська з видом монастиря внизу. Розмір—аркушевий. Підпис: „І. М.“. Див. на звороті заголовок арк. в „Евангелії страстному“. Почайв, 1759.

2. Велика заставка з малюнком суду на І. Хр. у Каффи. Підпис маїстра: „І. М.“. Ак. М. І. Петров ніевідомо на якій підставі зазначає, що тут треба розуміти І. М. Масевського, Почайського гравера другої пол. XVIII в.². Розмір гравюри: $14,5 \times 6$. Переховується вона в колекції відбитків Почайських кішів у Відділі П. й Др. Лаврського музею.

3. Така сама заставка того-таки розміру і з таким самим підписом: „І. М.“, а образом взяття І. Хр. на суд (8 постатів). Відбиток переховується там-таки.

4. Велика заставка: Марія Магдалина. Підпис: „І. М.“. Того самого розміру. Відбиток там-таки.

5. Така сама заставка: чаша й знаряддя страстей І. Хр. Підпис: „І. М.“. Розмір той самий. Відбиток там-таки.

6–7. Дві заставки більшого розміру ($15 \times 6,5$): одна з образом розп'яття, друга — положення в гроб

¹ Цю гравюру (№ 35) вказується з репродукції у Свенціцкого: „Початки кінця опечатання...“, таблиця С (100).

² Проф. Н. Петровъ. „Старинные южно-русские гравировальные доски...“. „Изкусство въ Южной Россіи“. К., 1914, № 3—4, стор. 89. Тут видано їй ще кіші спрощеним розміром.

I. Хр. Підпис той самий. Відбитки там-таки.

XLVIII. Іоанъ, Почаївський гравер на дереві першої пол. XVIII ст. (коло 1741 р.). Йому належить рамка для заголовка до книги: „Вослѣдованіе праздниковъ пресв. тайни Евхаристіи... Состраданія пресв. Богородицы и Блаженнаго священномуученика Іосафата”. Почаїв, 1741, F¹.

XLIX. Іона, іеродиякон КП. Лаври, гравер 40 рр. XVIII в., що різав з малюнків ієросхиманаха Макарія (пор. „Макарій“)².

L. Іосифъ, Почаївський гравер на дереві 30 рр. XVIII в. До за-значених у Ровинського (I, 447) гра-вюор цього майстра додамо такі:

1. Орнаментована рамка для за-головка folio-формату до „Слу-жебника“, Почаїв, 1734 і 1755 рр. Підпис: „ицлд. Іосифъ“.

В „Служебнику“, Почаїв, 1735 р. є такі гравюри Іосифові:

2. На зв. загол. Герб Рудниць-ких: полумісця і стріла. Виграви-ровано вгорі: „In stemma illustris-imi Rudnicciorum“. Внизу лат. вірші

та замаскований підпис: „Іосиф 1735“. Розмір: 13 × 24.

3. Там-таки, стор. б. Іоан Зла-тоуст. Підпис: „ицлд ацилд“ 13 × 21.

4. стор. 7 і 73. Заставка з сю-жетом тайної вечери. Підпис: „І“ 12,2 × 5,3.

5. стор. 24. Розп'яття з одною „предстоящею“ (мб. Марією Магд.). Підпис: „ицлд іос.“ Велика гра-вюор (14 × 23), інша, інш. Ров. № 5.

6. стор. 39 і 139. Заставка з сюже-том воскресіння. Підпис: „Іо“ 13 × 6.

7. стор. 40. Василій Вел. Підпис: „ицлд. Іосиф“ 13 × 21.

8. стор. 72. Григорій Двоєслов. „Іоси ицлд“ 13 × 21.

9. стор. 136. Несення хреста. Без підпису. 8,5 × 10,5.

10. стор. 143. Народження Бо-городиці. Підпис: „І“ 10,4 × 15,2.

11. стор. 173. Благовіщення. Підпис: „Іос.“ 5 × 5.

12. стор. 183. Апп. Петро й Павло. Підпис той самий. 4 × 4,8.

13. стор. 188. Пресображення. Без підпису. 3,8 × 4,4.

¹⁾ Свѣтицкій, „Каталогъ книгъ“ церковно-славянской печати“. Жовква, 1908, стор. 83, № 298.

²⁾ У справі А. друкарського архіву № 12 читаємо такий цікавий „доклад“ тодішнього правителя А. друкарні ієром. Веніаміна архімандритові Лаври Тимофію та Духовному Соборові: „Сего 1743 года марта 21 ієросхимонахъ Макарій объявилъ миць писменнико, что при тыпографскомъ дѣлѣ, при заложении въ печать всякихъ кни-гъ, требуются отъ его всяки літеры, пралозы, и коніглесы, такожъ і фігуры, рисунокъ отправляемы, но за недостаткомъ майстеровъ къ рѣзанию онъхъ нужда дѣлается немалак во оныхъ отправленіи, а онъ по должности своей послушничей, и по усердному желанію заготовленти и исполнити тщится, и между прочими пате-рическими фігурамъ для предбудущаго случаѧ искъ сколько имѣеть парисованыхъ въ го-товности, а рѣзать оныхъ нѣть кому, а когда чрезъ долгое время пролежать, то оной рисунокъ не безъ поврежденія быть можетъ, понеже перемѣнною воздуха влаж-ного и сухого, риски чернильны въ своемъ состояніи перебытномъ остатися не мо-гуть, и требуется опредѣлить къ рѣзанию рисунокъ отъ него всякихъ фігур умѣ-стного человѣка, чтобъ оное дѣло могло произвести въ совершенство, якого его ієросхимонахъ Макарій объявленія и требованія я собою исполнити не могуши, ясне в Богу превелебности вашея и соборному разсужденію представляю“ (арк. 6).

Собор ухвалив: „ко означенному въ семъ доношеній дѣлу определити ієроди-якона Іону та для обученія тогож новопостриженіихъ монаховъ Іафета Котляревскаго да Логгину Федорова“ (іб., арк. 9 зв.).

Тому самому граверові, можливо, належать і інші дрібніші оздоби в цій книзі, а також малюнки рук священика в різні моменти служби (матеріял, цікавий для дослідження історії літургійного руху).

14. Літера „О“ з пеліканом та двома купідонами. Підпис: „loc“. 6,2 × 9.

15. Рамка для заголовка в по рожньою середині архітектурного змісту, з образами - медальонами: вгорі—Трійці в небі, по боках — по 2 святих і внизу — святителів. Підписано: „1737. Іосиф“. Розмір: 15 × 26,4. Перехов. в колекції відбитків з Почаївських кліш у Відділі П. й Др. Лаврського музею.

ІІ. Іриней—Київський гравер на

дереві 50 рр. XVIII в., чернець, а потім ієроманах КП. Лаври.

До матеріалів Ровинського (переважно копій на дереві з апостолів Гр. Левицького меншої серії) додаємо:

1. Богородиця в хмарах, з підписом: „Іриней“ в „Канонику“ КПЛ., 1751, 12°, арк. 168 зв. і 2. Там-таки, арк. 59, ще одна невелика гравюра Іринея.

1. С. див. „Севастіян ієродиякон“.

1. S. див. „Стрельбицький Іван“.

1. T. див. „Таляревський Іаков“.

1. F. див. „Філарет ієродиякон“.

1. F. див. „Філіпович Іван“.

K.

ІІІ. Карновський Михайло, один з видатніших граверів на міді кінця XVII—початку XVIII ст. Він працював у Москві, в 1701—1710 рр. був знаменщиком на Московському Печатному дворі¹, але походженням і вихованням своїм був українець². В кінці XVII ст., під час великого впливу України на Росію,

він переїхав до Москви з України. В той час, коли інші славнозвісні українські гравери на міді А. Тарасевич і, можливо, І. Щирський перебували в Москві більш-менш короткий час, Карновський, приїхавши сюди в 1697 році з Чернігова³ з тамошнім ігуменом Лаврентієм Крощоновичем, залишився

¹ Д. Ровинській, „Подр. словник рус. граверовъ“, т. I. Приложение 1, стовп. 182. Де-кілька слів присвічено Карновському під поимковим прізвищем: „Karkowsky“ в Neue allgemeine Künstler-Lexikon G. K. Nagleга, т. VI, стор. 531.

² К. Харламповичъ, „Малороссійское віяніє на великорусскую церковную жизнь“, Т. I. Казань, 1914, стор. 785.

³ К. Харламповичъ, ор. сіл., стор. 419. Замість „Куновскій“ тут треба б читати: „Карновскій“. Варто уваги, що першим осередком „хорватизаторської“ вміlosti на Україні, джерелом її поширення відмінно по всій Україні та навіть і по Росії, був Чернігів. Звідти вийшли або тут перебували наші перші й найвидатніші гравери на міді: А. Тарасевич, І. Щирський, І. Стрельбицький. М. Карновський, Н. Зубрицький. Притягав їх сюди, очевидно, попит на їхні вироби від культурного тодішнього Чернігівського осередку, починаючи від освяченіх архієрів - меценатів: Лазара Барановича та Івана Максимовича. За цих архієрів Чернігів серйозно мірився, як культурний осередок, в Київом: і свою колегію, і свою „лаврою“ (Процько-Іллінський ман.), і свою друкарню, і свою паперлю. На жаль, своєрідний та визначний цей осередок укр. культури XVII й поч. XVIII ст. до цього часу майже зовсім ще не дослідженій.

в Москві на довший час, якщо не зовсім тут акліматизувався. Українське походження його почувалося так⁷ у вимові написів і підписів на його гравюрах, як іноді й у їхньому змісті: то він гравірує „тезис“ на зразок Київських, з посвятою його тодішньому Київському мітрополітові Кроковському Ioасафу (у Ровинського помилково „Іосифу“), то гравірує образ Київо-Печерської Богородиці серед зірок (копія з Київо-Печерського Патерика), то творить на інші популярні на Україні сюжети.

Нам пощастило знайти дві досі невідомі гравюри Мих. Карновського, що змістом своїм характерні для їхнього майстра-українця. Обох їх вживано як зразки для Київо-Печерських мальярів та граверів, і старанно вклесено в шкільні збірки малюнків та гравюр (так зв. Лаврські „куништухи“). Це саме:

1. Богородиця популярного на Україні типу так зв. „іспорочого зачаття“. Вона в короні стоїть серед зірок, на півмісяці, без дитини. Навколо — 18 дрібних символічного змісту медальйонів. Підпис: „Ангел Міса марта 31 дній Михаїл Карновскій S“. Таким чином гравюра ця має дату: 1703 р. 14,5 × 19,5.

2. Велика гравюра на цілій аркуш типу народніх малюнків такого (алегоричного) змісту: чернець (західнього типу) несе стовп, якір, камінь та інше. Обік цього біжать дитина й собака. Навколо 13 медальйонів з алегоричними малюнками та з багатьма написами до них. Внизу вірші з ознаками української мови та правопису. Початок їх:

Хотяй послушанія всякъ ся
научити,
Зри в ікону каково оно
должно быти...

Підпис майстра: „Ризал (sic!) Михаїль...“ (далі гравюру обірвано). Розмір 23,5 × 31,6. Див. обидві гравюри в кунштуках б-ки КП. Лаврі: XIX — 104*, аркуш 1 і XIX — 101, аркуш 3.

III. Кваас Леопольд („Quasas Leopold“, „L. Q.“) ксилограф, саксонець походженням, що його в 60 рр. XIX ст. запрошено було від Лаврі з-за кордону на працю до КП. Лаврської друкарні.

В 1865—66 р. в Лаврі виникла думка заснувати свою власну ксилографічну та літографічну майстерню й школу, але умови запрошеного для цього з Гібургу акад. Л. Серякова здалися їй важкими (пор. „Серяков“), і тому вона запросила із Саксонії ксилографа Леопольда Квааса та літографа Густава Шенгальда (Schönhald), а із Швейцарії — літографського майстра Івана Гавита (Haupt). Майстри прибули до Київа 17 березня 1866 р. і взялися не тільки виконувати при друкарні потрібну гравюру та літографську роботу, але й вкладати своє вміння учням, скільки їх буде призначено.

На 24 вересня 1866 р. Кваас зробив такі кліше для „Акафістника“:

1. Собор янголів з Трійцею посередині. Підпис: „Кваасъ“. 11 × 14,5.
2. Іван Предтеча. Підпис: „L. Q.“. 10,5 × 14,5.
3. Микола Чудотворець. Підпис: „Кваасъ“. Того самого розміру.
4. Вмч. Варвара. „Кваасъ sc.“. Того самого розміру.

До „Молитвослова“: 5. Богородиця. 6. І. Предтеча. 7. Обрізання. Хр. 4 × 5.

Мал. 18.

Гравюра на дереві Квааса. XIX ст.
Пам'ятник кн. Володимиру у Києві.

До „Акафіста Богородиці“: 8. Погруження ризи Б. М. 4 × 5.

До „Кіевскаго Народнаго Календаря на 1867 годъ“ (К., 1866):

9. стор. 57. Аскольдова могила. 8,5 × 5,5.

10. стор. 61. Андріївська церква. 6 × 7,5.

11. стор. 64. Сампсонівський фонтан на Подолі. 3 × 7.

12. стор. 82. Портрет Комісарова. 5,5 × 6. Усі без підписів.

Крім того, виготовлено ще було:

13. Пам'ятник тисячоліття Росії. 5 × 8 і 14. Пам'ятник кн. Володимиру в Київі. 5 × 6,5. Див. цю гравюру на мал. 18 (розмір справжній). Без підписів. Де-кілька дошок Квааса переховуються у Відділі П. й Др. Лаврського музею.

¹ Зазначені в цьому спискові непідписані праці припиняють Кваасові на підставі документальних даних Л. друк. архіва. Але цим продукцією Квааса не вичерпуються. В колекції Відділу П. й Др. А. М. є й інші непідписані гравюри, скожі на роботу Кваасову.

В 1866 р. за 14 дошок, всього 17^{3/4} кв. дюймів, Кваас дістав палтні 444 р. 37^{1/2} к. (по 2 р. 50 к. за 1 кв. дюйм).

Кваасові тій самій збірці належать ще й такі кліше:

15. Собор апостолів. Підпис: „Кваасъ ск.“. 10,5 × 14.

16. Собор янголів (іншої композиції, ніж № 1, з І. Хр. на престолі посередині). Підпис: „Кваасъ ск.“. Того самого розміру.

17—19. Цар Давид. „Кваасъ ск.“. 11,7 × 15,8. Крім того, Кваасові належать і дві менші гравюри зображенням Давида (усі три з незначними варіантами). Менші дві без підписів. Розмір їх: 6 × 10 і 4,2 × 7. Дошки в А. М. №№ 3137 і 3135. Останню гравюру див. на мал. 19 (розмір справжній)¹.

20. Пр. Моїсея море розділяє. Підпис: „Кваасъ ск.“. Розмір: 11,7 × 15,8.

Мал. 19.

Гравюра на дереві Квааса. XIX ст.
Цар Давид.

LIV. К. Г. В „Правилъ къ Бож. Причашенію“, Чернігів, 1746 р. див. рамку для заголовка, різану на дереві, з образом коронування Богородиці вгорі, з краєвидом якоїсь Чернігівської, певно, місцевості—внизу, а по боках—з 4 медальйонами. Підпис (не зовсім виразний): „К. Г.“. Розмір: 13 × 17,3.

LV. Кіліяні—фамілія (кілька поколінь) талановитих авгсбурзьких граверів на міді XVI—XVIII вв. Один із них, славнозвісний Лука (народ. р. 1579, помер р. 1637) вигравірував між іншим портрет Євстафія Воловича, канцлера Вел. Київського (Kołaczowski, 30) і Дмитра так за. Самозванця (в 1606 р.)¹. Вважають, що в Кіліянів у Авгсбурзі вчилися в другій пол. XVII в. перші країці українські гравери на міді Олександер та Леонтій Тарасевичі (Стасов, Ровинський). Представники фамілії Кіліянів, можливо, жили десь у Польщі, бо з одного боку линилися твори Кіліянів, що стосуються до Польщі, а з другого—в Галичині до останніх часів було це прізвище (Kołaczki, 30). Детальні досліди над усім цим, можливо, освітіли-б перші сторінки історії української гравюри на міді².

Шкаво, що в приводу енциклографії Казасових до „Календаря“ більш-менш світського характеру мітр. Арсеній зробив начальнікою Л. друкарію о. Лаврентію докір і наказав наперед не робити гравюр, що безпосередньо не стосуються до віри та церкви, наприклад, таких, як Самсонівський фонтан на Подої, або портрет Комісарова (селянина, що пратував життя Олександрові II 4 квітня 1856 р.).

¹ Ровинський. „Подр. словаръ рус. гравир. портр.“, т. I, СПБ., 1886, стовп. 686—7. Тут подано й репродукцію.

² Про Кіліянів див.: G. K. Nagler, op. cit. t. VII, стор. 9—19. Тут вказано з представників цієї Künstlerfamilie 13 Кіліянів, граверів на міді XVI—XVIII вв. Тарасевичі могли вчитися у братів Кіліянів, що жили в Авгсбурзі: Філіппа (1628—1693) та Бартоломея (1630—1696), синів і учнів знаменитого Вольфганга Кіліяні (1581—1662) та племінника згаданого Луки.

³ Примірник единий, досі відомий, старої української гравюри так зв. „чорною манерою“ (ром'яті) з „предстоящою“ Богородицею і лівома янголом вгорі, що й виконав А. Козачковський, знаходимо в одному з т. зв. „куштбухів“ в б-ці КП. Аваря № VII 2/3. Пор. Ров. I, 130 і II, 517.

LVI. К. К.—Черніг. гравер на дереві в першій половині XVIII в. Літерами „К“ або „К. К.“ означенні:

1. Рамка для заголовка до „Нового Зав.“, Черн., 1717 р., з Трійцею вгорі, з двома Чернігівськими церквами внизу, з 4-ма евангелістами та 4-ми апостолами—по боках. Підпис „К...“ (другу літеру не розібрано). 12,5 × 17,5.

2. Там-таки, на зворот, заг. Трійця в Авраама. „К. К.“. Див. також у „Правилъ къ Бож. Прич.“, Черн., 1720 р., на звороті заголовкового аркушу.

LVII. Козачковський Аверкій Симонович („Abercius Kozaczkowski“, „А. К.“), видатний Київський гравер на міді в першій пол. XVIII в., що в честь підтримував славу Київських видань та української тогочасної гравюри. Козачковському відомий був не тільки спосіб офорту, але й так звана „чорка манера“ (panière noire)³.

На додаток до 20 №№ Ров. (II, 517—8) можемо зазначити ще 2:

1. Рамка для заголовка до „Апостола“, КПЛ., 1722. Вгорі Боготець держить хрест з розп'ятим І. Хр. Нижче, в цікавій композиції, образи 12 апостолів з книгами, а на цих книгах написані різні місця з

Мл. 20. Гравюра на міді А. Козачковського. XVIII ст.
Покладання у гроб І. Христя.

символу віри, згідно з характером науки кожного. „Ізобрази I: Kozaczkowsky Рокъ ацкѣ“ (1722 р.). $16 \times 27,5$.

2. Благовіщення із 7 медальйонами та емблемами. Підпис малорозбірний, але приблизно можна його прочитати так: „Sumptibus D. Simeonis Markiewicz. Sc. Kozaczkowsky“. Дошка у Відділі П. й Др. Лаврського Музею № 239. 18×17 .

3. Цар Давид. В ногах у нього—ягня, гуслі й амфора. Перед ним стоїть пророк. Поодаль сцена: Давид і Вірсавія. „Ізобрази Аверкій Козачковски“. Дошка там-таки, № 163. $12,5 \times 17,5$.

4. Рамка для заголовка до „Толк. Пс.“ КПЛ., 1728. По обидва боки від заголовку: цар Давид та пророк Нафан. Внизу вид КП. Лаври. „Ізобрази Аверкій Козачковский“. Дошка там-таки № 80. 17×26 .

5. Рамка для заголовка до „Акафістів“, КПЛ., 1731. Вгорі Бог-Отець, внизу—апостоли біля гробу Б. М., а по боках, на колонах—по два медальйони з образами. Підпис: „Ізобрази Аверкій Козачковскій“. $14,5 \times 18,5$.

6. Там-таки, на звороті заголовини аркушу: Взяття на небо Б. М. Тут інший (менший) формат та інша композиція, ніж у схожому сюжеті, що зазначив його Ровинський під № 11 та що запозичив його Козачковський у Енгельбрехта. Пор. його в „Анфологіоні“ КПЛ.

¹ Ровинський під № 2 свого списку зазначив гравюру ц. Давида іншої композиції та більшого розміру ($16,3 \times 23,7$)—із „Пе. Толк.“ КПЛ., 1741, арк. 37 zw. (другого ряду).

² Заголовкову цю сторінку видали Срезневський та Бем, ор. cit., ст. 11. Якщо Ровинський хотів зазначити цю саму гравюру, то зміст її описано в іншого по-милково: замість справжніх ц. Давида з пророком—у Ров. зазначено митра і фарисея, а замість КП. Лаври—К. Соф. собор. З цієї загол. сторінки зроблено було трохи пізніше копії на міді й на дереві (див. дошки в А. М. №№ 80a та 646).

³ Гравюру: Взяття Б. М. на небо (більшого формату) А. Козачковський точно скопіював з гравюри західнього майстра Martina Engelbrechta: „Assumptio B. Mariae Virginis“. Гравюру Енгельбрехта див. у кунштб. б-ки КП. Лаври № XIX—68 (арк. 2), що його надав до б-ки Лаври іероманах Феоктист в 1744 р.

1745. Підпис: „А. Козачковский“.
 12×16 .

7. Там-таки, арк. 2 інен. зв. Благовіщення. Внизу ясні сліди стертоого підпису: „Abercius Kozaczowski“. 12×16 .

8. Там-таки, арк. 45 zw. I. Христидить з книгою на веселці. Перед ним 2 янголи внизу і 2—позаду; навколо багато херувимів. Сліди підпису Козачковського. 12×16 .

9. Там-таки, арк. 85 zw. Собор янголів. Вгорі Тріця, нижче—окремі групи янголів: престоли, херувими, серафими, владі, сили та інші. Підпис затерто, але видно сліди великих літер: „А... К..“

10. Там-таки, арк. 98 zw. I. Предтеча з піднятокою рукою. Поодаль сцени: I. Предтеча з книжниками й хрещення I. Хр. Підпис затерто. Розмір той самий.

11. Там-таки, арк. 107 zw. Успіння Б. М. Підпис: „Аверкій Козачковскій“. З № 10 Ровинського гравюра ця трохи несхожа розміром. $12 \times 15,5$.

12. арк. 156 zw. I. Хр. серед 13 апостолів (з Павлом). Без підпису. $12 \times 15,5$.

13. арк. 219 zw. Б. М. біля Хреста. Поодаль сцена положення I. Хр. в гроб. Ясно видно сліди підпису: „Sculp. Abercius Kozaczowski“. Розмір той самий.

14. арк. 225 zw. та 320 zw. Собор усіх святих. Вгорі коронування Б. М. Внизу напівзатертий підпис:

„A. Kozaczkowski". Того самого розміру.

15. арк. 234 зв. Богородиця, навколо є янголів. Сліди підпису: „A... K...". Того самого розміру (підпис не той, що в Ров. № 12).

16. арк. 245 зв. Страшний суд. Сліди підпису: „Ізобрази Аверкій Козачковський". Того самого розміру.

17. арк. 271 зв. Покладання І. Хр. в гроб. Сліди підпису: „A... K...". Того самого розміру.

18. арк. 280 зв. Воскресіння І. Хр. Без підпису. Того самого розміру¹.

19. Рамка для заголовка до „Нового Зав'єта" КПЛ., 1732. Вгорі воскресіння І. Хр., по боках—прор. Моїсей та І. Хр. з державою. Підпис: „Sculpsit Abercius Kozaczkowski". Розміром на 4-ку аркуша.

20. Успіння Б. М. В „Трефології" КПЛ., 1734, на зв. загол. Підпис: „Ізобр. Аверкій Козачковський аплд"² (1734 р.). Йиша гравюра, ніж у Ровинського № 9. З № 10 Ровинського не сходиться підпис.

21. Покладання у гроб І. Хр. Це—одна з красніших гравюр Козачковського. Від № 8 Ровинського відрізняється іншим підписом, а саме: „Sculpsit Abercius Kozaczkowski paculle", а також тим, що інші великий медальйончик внизу, що в інших примірниках цієї гравюри звичайно заповнений малюнком знаряддя страстей І. Хр., тут ішле порожній. Розмір: 21 × 31. Переходиться цей варіант у куншті.

¹ Інших гравюр із цього видання: св. Микола (арк. 164 зв.), хрест з янголами (арк. 209 зв.), І. Хр. у сосуді (арк. 286 зв.)—не торкаємося, бо їх зазначив уже Ровинський під № № 19, 17 і 16.

² Ці відомості подаються на підставі передмови до видання: „Кенчо-гравюри Чернігівського Держ-Музею", Чернігів. 1925 р., у великий аркуш. Тираж—50 прим. Видано 8 табличъ безпосередніх відбитків з цікавих на одніх гравюр, усі без підписів майстрів, але деякі з датами: 1708 (найстаріша), 1731, 1739 і 1760 рр.

³ В справі А. архіву № 333, арк. 205 читаємо про те, що в 1793 р. Я. Кончаковському доручено було зробити копію з старої дошки роботи Макарія з образом

б-ки КПЛ. № XIX—68. Див. Його на мал. 20 в значно зменшенному вигляді.

22. Велика Лаврська церква з печерами по боках. Вгорі напис: „Освятилъ есть селеніе свое вышній". Підпис майстра: „А. К.". Цю невеличку гравюру вклесено у рукопис б-ки КПЛ. № 183 („Опись в нутрѣ великой печерской церкви").

LVIII. **Кокоша**—народний гравер-кустар, що в XIX ст. (до 80 рр.) друкував та продав ікони і картички, відбиті з кліше, яких у нього було до 30 штук. Він і сам різав дошки, щоб робити з них гравюри та вибояки. Відбитки носяв він по хатах і продавав по 1—2 к. за примірник. На жаль, більшість дощок Кокоши спадкоємці попалили, і тільки решту їх (переважно релігійні сюжети) в 1907 р. син його, що жив коло м. Борзни, Михайло Кокоша продав І. П. Дубянському, а той подарував їх Чернігівському музею. Кліше ці дуже грубі й так оброблені, що до друкарського пресу не підходять. Вони нагадують звичайні вибійчані дошки селянських майстрів².

LIX. **Кончаковський** Яков („Я. К.", гравер на міді другої пол. XVIII ст. (70—90 рр.) при КП. друкарні. Він означає собою вже період занепаду Київського майстерства гравюри. Тепер за майстрами або до Москви звертаються³, або гравери типу Козач-

ковського копіюють стару спадщину—негодіці вже до друку збиті мідні дошки Л. Тарасевича, Галляховського, Гр. Левицького, Макарія, Козачковського та інших колишніх видатних майстрів. Кончаковський переважно це й робив. Нема чого казати, що з його рук старі добри аразки української гравюри виходили дуже позбавлені своєї вартості.

До 43 №№ Ровинського додамо ще 80:

1—6. Шість апостолів на 4-ку до „Нового Завіта“. КПЛ., 1780 р.: Лука (нинішній, ніж у Ровинського під № 9), Яков, Петро, Іоан, Іуда Й Павло. Все це—копії з гравюр Макарія та Георгія. Всі з ініціалами: „Я: К:“ а Іуда (арк. 102 зв.)—з повнішим підписом: „Гридиравель Яковъ Кончаковскій 1777“. Розміром усі приблиз. $12 \times 15,5$. Не треба змішувати цю серію з зазначеними у Ровинського (№№ 18—23) гравюрами апостолів аркушевого формату (розм. 15×25), що їх копіював Кончаковський—же з гравюрою Гр. Левицького до „Апостола“ КПЛ., 1752 р.

7. Богородиця серед зірок з іменами КП. архімандритів. Копія з А. Тарасевича. Дошка у Відділі П. Й. Др. А. М. № 91 (пор. тут—таки подібні дошки за №№ 93 і 94). Розмір: 17×30 .

8. І. Хр. стойть у сосуді і точить кров з рая. Копія з А. Козачковського. Дошка там—таки, № 180.

9—12. Чотири євангелисти на 16 д. аркуша. Копійовано з гравюрою Гр. Левицького до „Євангелії“

КПЛ., 1737, 16°. Дошки там—таки, №№ 198—201. Без підпису. По $6,5 \times 10,5$ с. розміром кожна.

13. І. Хр. являється І. Богослову серед 7 світільників. Без підпису. Дошка № 162. Розмір 12×16 . До „Нового Завіта“, 1780 р., де див. також і інші роботи того самого майстра.

14—68. 54 гравюри до „Біблії“ КПЛ., 1758 р. на сюжети з Старого Завіту (копії з далеко кращих гравюр Моск. видання „Біблії“ 1756 р.). Дошки в А. М. (№№ 5—56). Про належність їх Кончаковському свідчать, крім характерних ознак його роботи, ще й підписи „Я: К:“ на дошках: №№ 34 (пр. Іеремія), 37 (пр. Іезекіїль) і 53 (до 2 кн. Маков.). Усі розміром по 15×10 с.

69—72. Чотири гравюри з різними старозавітними сюжетами. Розміром 9×15 с. у кожній гравюрі. Див. дошки №№ 134 і 137 (по дві гравюри на кожній дощі). Без підпису.

73—78. Ще шість гравюр з подібними сюжетами (усі шість на одній дощі № 229). Тільки одна (Воскресіння Лазаря) з сюжетом з Нового Завіту, інші—з Старого. Це—незакінчені проби різьби Кончаковського на зворотному боці одного з старих кліше.

79. Заголовок до Біблії КПЛ., 1758. Копія з заголовка до Петербурзької Біблії 1751 р. або Московських—1756 та 1757 рр., з відповідними змінами: внизу замість Петербурзьких або Моск. будинків змальовано Київські: Лавр-

I. Дамаскін до новодрукованого „Октоїха“ з тих тільки міркували, що „Октоїх“ було вже надруковано, а поки-б виготовили відповідну гравюру в Москві; минув-бій довгий час. За цю роботу (гравюра розміром: 16×27) Кончаковському заплачено будо всього 10 крб. Ваагамі ніому багато не плачали. Наприклад, в 1788 р. за копіювання з Тарасевичової гравюри Єфрема, еп. Переяславського до КП. Патеріча ($11,5 \times 15,5$ с.) Кончаковський дістав усього 5 крб. (там—таки, справа № 241, арк. 2).

ську церкву з дзвіницею, з одного боку, і Лаврську друкарню тодішнього її вигляду—з другого. Розмір: 21,5×33.

80. Гравюра з портретами двох царич із написом: „Да недокончанная исправиши“ (копія з подібної ж гравюри до вищезазначених Петерб. або Моск. видань Біблії). Розмір: 21×34.

LX. Корнахольський („Kornaholski“)—Львівський гравер, на міді другої пол. XVIII в.¹ Його гравюра з Туринецьким образом І. Хр. і з підписом майстра: „Kornacholski sc. Leop.“ є у виданні „Пісень в Пану Ієзусе“ (1767).²

LXI. Коробка Федор Михайлович, Київо-подільський міщанин, срібляр, в 1813 р. „урядник“ золотарського цеху, а в 1828 р. „ратцер“ Київського магістрату³. Золотарство та громадська діяльність не перешкодили Коробці в 1817 році взятися до гравірування великої дошки плану та фасаду Лаврської дзвіниці (з малюнком Лаврського старця іером. Амфілакія)⁴. За цю роботу Коробка запросив 100 карбованців. Духовний Собор Лаври визнав платню цю за невелику, але дешеву на дороге вийшло. В червні 1817 р. типограф Епіфаній доповідає Соборові, що Коробка дошка зробив, але та дошка „по опробувані оказалася къ изданию въ публику неспособною, какъ по

весьма грубой гравировки, и съ правилами несходной, такъ и потому, что отянуть ее въ цѣлости невозможно по причинѣ толстоты и неровности доски“⁵. Собор вирішив гроши Коробці все-таки заплатити, а дошку „съ исподѣ исторнить“, і доручив це зробити іеродияконіві лесею. Довго морочилися з цією дошкою, і був момент, коли Духовний Собор вирішив був продати її „по неспособности“ „охотникамъ, которые могутъ сыскаться“. Ale вчасно повернувся з Афону послушник Малютин, що почав був колись гравірувати цю дошку. Він поправив її, і „куншти“. нарешті, випущено було „для удовольствія публики“ з платниною по 70 к. за примірник. Оригінал Амфілакії, сама многострадальна ця дошка і відбитки з неї перед тим і після того, як поправив її Малютин, переховуються у Відділі Письма й Друку Лаврського Музею.

LXII. Котляровський Іафет, гравер-учень при Київо-Печерській Лаврській друкарні; у 1743 р., тоді тільки що пострижений в ченці, він був приставлений разом з Лонгином Федоровичем до іеродиякона Іони „для обученія“ майстерству гравірувати малюнки Лаврського художника - графика, ієромонаха Макарія (пор. „Макарій“ і „Іона“).

LXIII. Крач(ковський) Кузьма—Чернігівський гравер на дереві

¹ Прапор Корнахольського високо ставить Rawlikowski, хоча й зве його помилково „Корнаховським“ (Czasop. Lw. 1829, III, 103). Rastawiecki (Słownik polsk., 160) залишає ще 4 гравюри Кго.

² Див. „Синоптичний Каталогъ книжъ ц.-са. печати“, Жуків, 1908, ст. 159—160, № 603.

³ Одер Ерист. „Контракти та контрактовий будинок у Київі“, К., 1923, стор. 70 і 95. В 1816—1823 рр. Коробка змінив золотарських робот для Лаври. Пізніше, в 1836 р., він укупі з другим подібним до себе „гравером“, Гарасимом Проденком, робив 33 шати на іконостас у Лаврській Великій Церкви.

⁴ Амфілакій зробив також і „Золотий“ напис під малюнком, де на підставі своїх власних архівних розшуків зазначив, що Лаврську дзвіницю будовано 14 років (1731—1745), і обійтися вона з позолотою купола 61,985 крб.

⁵ Л. друк. арх., справа 443.

XVIII ст. Його роботи (в додаток до Ров. II, 568):

1. Рамка на заголовок до „Псалтири”, Чернігів, 1720, 4°; вгорі Трійця, нижче: пр. Антоній, прор. Ілля, Борис і Гліб, „Ануфій” та Іоан. Підпис: „Кузьма. р. 1700”.

2. Гравірована рамка до епіграфа з послання ап. Павла до Коринтян. Вгорі Трійця; внизу одна з Чернігівських церков, по боках вишезазначені свята. Підпис: „Кузм. Крач.” 12×17. В „Правилъ къ Бог. Прич.” 1758 р., арк. 7 звор. (першого ряду).

LXIV. **Куліков Іван**, гравер на міді XIX в., Московський міщанин. В 1837 р. він жив у Київі і працював на Лаврську друкарню, а саме: поновив мідну дошку: Собор печерських святих (36×45 с.) за 125 крб.¹. Підпис майстра: „Подправляль московскій граверъ Иванъ Куліковъ въ бытность въ Киевѣ 1837 Года Сентября мѣсяца”. Перебуваючи в Київі „на богомольѣ”, Куліков поновив також і другу мідну дошку з видом К.-Софійського собора (Ров. II, 571, № 32)².

Л.

LXV. Лаврентій, начальник Лаврської друкарні („типограф“) в 60 рр. XIX ст., вроманах КПЛ., пізніше ігумен Жаботинського Онуфрієва ман. До історії гравюри на Україні він причетний, як ініціатор окремої школи гравірування при Лаврській друкарні. Лаврентій, дбаючи про поліщення Лаврських видань з художнього боку, робив для них замовлення кращим майстрям: в Росії (напр., акад. А. Серякова по малюнках ак. Соліцева), у Франції у Лемерсьє в Парижі³, в Німеччині (у Брокгавза в Лейпцигу)⁴, в Англії

(Робінзонові)⁵. Коли не здійснилися його заходи до переїзду в Лавру ак. Серякова (не з його вини, здається, й не через Серякова), то Лаврентій завідувати школою закликав акад. Рокачевського, а викладати в ній новіші способи ксилографічного гравірування та для літографської роботи в друкарні запросив з-за кордону ксилографа Квааса та літографа Шенгальда (обидва з Саксонії). Вороги обвинували Лаврентія в зайвих видатках на всі ці справи і, скинувши його з посади, примушували його повернути ті видатки

Л. друк. архів, спраха № 513.

З Україною І. Куліков мав і той стосунок, що робив тоді гравюрні портрети: Д. П. Троцінського, гр. М. О. Милорадовича та М. М. Раевського до альбому: „Ізображеній людей знаменитыхъ, или чѣмъ -нибудь замѣчательныхъ, принадлежащихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи”, Москва, 1844 (із серії так зв. бекетовських портретів⁶).

³ Паризький фірмі Лемерсьє Лаврентій замовляв головним чином літографські та гальванопластичні роботи.

⁴ Лейпциг: ка фрма Ф. А. Брокгавза виконувала для Лаврської друкарні ксилографічні роботи (див., напр., ксилографії розміром 10,5×4: 1. І. Хр. 2. Хрест серед 7 янголів; АМ, 3196 і 3189), поки Лагрэ з досвіду не побачила, що німецькі гравюри не дешеві і не кращі за Серіківські.

⁵ В колекції Відділу П. й А. М. є 6 кліше з гравюрами на сталі роботи відомого англійського гравера Робінзона до одного з Лаврських видань (пор. Ров. II, 837).

з власних коштів. Лаврентій розширив Лаврську друкарню й перебудував її на європейський зразок, завів нові друкарські машини, літографію й стереотип.

LXVI. Ланицький Леонтій — „рѣщникъ“ на дереві в Лаврській друкарні. В 1792 р. він вирізав нову дерев'яну дошку з образом Богородиці в орлі серед зірок (копія з подібної гравюри на міді Л. Тарасевича до КПеч. „Патерика“ 1702 р.), без підпису, розміром: 14,5×25,5 с. Див. що дошку у Відділі П. й Др. Л. М. № 830. Цей „куншт“, набувши характеру „народного малюнку“, широко пішов у продаж (таємно, по-за відомом Лаври), і коли в Лаврі про це дізналися і притягли до слідства „содержателя типографіческих матеріалов“ манаха Артемона, то той показав, що ріжчик Ланицький крадъкома друкував ці листи ще до того, як здав дошку Йому, Артемонові¹.

LXVII. Левицький Григорій Кирилович („Григорій Левицький“, „Gregorius Lewitski“), славетний український гравер на міді, свя-

щеник м. Маячки (на Полтавщині). походженням з старої української фамілії Носів, батько знаменитого маляра-портретиста Дмитра Григорія Левицького, родився приблизно в кінці XVII, або на початку XVIII ст.— помер в 1769 р.

Джерело високої вміlosti Г. Левицького— за кордоном, мабуть у Німеччині².

Звичайно визнається, що Григорій Левицький учився в Київській Академії, але на це поки-що цілком певних доказів немає³. В усікому разі якісь звязки Левицького з Академією були, і це стверджує, між іншим, та, що знайшли ми її, гравирована рамка роботи Левицького до академічних тез, а також описані далі дві маловідомі його гравировані рамки до рукописних академічних підручників. Вищеагадану рамку до академічних тез, що зробив Левицький у Київі на Подолі в році 1735-му, можна вважати тепер за раніший з відомих творів Гр. Левицького.

Не досить ще з'ясовано звязок

¹ А. друк. архів, № 254, арк. 18 і 18 зворот. Тут-таки написано її відбиток з вищезазначеного кліше роботи А. Ланицького.

² В. Модзалевський („До біографії українського штихаря Григорія Левицького“, „Збріни Секції Мистецтв“, I, Київ, Державне видавництво, 1971, стор. 27) розшукав цікавий документ—скарту 1743 р. на о. Левицького його родички, де вона, між іншими, доводиться, що „скоро по Полтавській батації“. Григорій Левицький безвід'єстно з містечка Маячки в малих лѣтъхъ бывъ сийшоль, о которомъ не слахиали болѣе двадцяти лѣтъ и не начали его въ живыхъ.“, але від „паче чайниїй вийшо зъ немецкой земли...“ і навіть затребував собі батьківську паперашню в Маяці й землю, що їх за довготу відсутністю Гр. Левицького зайняли були його родичі. — Д. Антонович („Скорочений курс історії укр. мистецтва“, Прага, 1923, стор. 234) говорить про те, що Гр. Левицький удосконалювався в майстерстві граворі у Данцигу (Гданську).

³ Пор. В. Аскоценський, „Кілька спогадів про найвідомішихъ ученихъ Академією“, ч. II, К. 1856, стор. 81; Н. И. Петровъ, „Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской Академии“, отд. II, т. I, чистъ 2. Приложения, стор. 427. Справі біографічних розшуків про Гр. Левицького дуже перешкоджало завсіда те, що Левицьких, навіть Григорія, було дуже багато серед учнів К. Академії та серед укр. духовенства. Важко вирішити, чи після Академії Левицький був за кордоном, чи, повернувшись вже з-за кордону, вступив він до Академії. Можливе ї та інше. Перехід учнів Київської Академії за кордон і назади в ті часи була річ дуже звичайна. Пор. „Акты и документы“, отд. III, т. I, ч. I, К. 1904, стор. 232—4; 129—133; 166—8; 171—2.

Мал. 21. Гравюра на міді Гр. Левицького.
Рамка з заголовком рукописного академічного відручника поетики 1736 року.

нашого славетного майстра і з другим осередком старої української культури — Лаврою та її друкарнею. Розшуки наші в А. архіві поки що не дають підстав стверджувати, що Левицький був наче-бто „справщиком”, або тим більше — „засідуючим” А. друкарнею (Горленко, Шероцький та інші автори)¹. Можна припустити, що участь Левицького в Лаврському видавництві була тимчасова, не звязана з якоюсь постійною посадою².

З гравюр Гр. Левицького зареєстровано у Ровинському (ІІ, 587—8) 21 (а не 22, як показано, бо одну гравюру повторено два рази: див. нижче). До цього до-

¹ В. П. Горленко, „Українські были”, Київ, 1899, стор. 119; пор. його ж таки розділ про Гр. Левицького у виданні С. П. Дягилева: „Д. Г. Левицький. 1735 — 1822”. С. I. et al., стор. 74. За Горленком іде й К. Адамченко (К. Шероцький) в спеціальній статті: „Жизнь и деятельность Григорія Кириловича Левицкого”, „Искусство у Южной России”, за 1914 рік, № 5—6, стор. 177.

² Так, у 1737 р. Гр. Левицький робить свої прекрасні гравюри до Лаврських відань: „Свягелі” та „Апостола” на 16 долар аркуша, що в 1743 р. при А. друкарні вже не було у одного гравера (див. під „Іона”). В 1752 р. Гр. Левицький знову приймає участь у виданні Лаврського „Апостола” своїми майстерними аркушами та гравюрами апостолів, а пізніше, в 1759 році, коли, за указом Синода, треба було „чрезъ изрочко определенныхъ знающиъ въ иконномъ художествѣ силу персонъ” одбрати від церков „Лаврскаго вѣдомства” усі старі і „ненікисно писаные” ікони, то для цього посылається в Лавру синкієн Григорій Левицький, але зовсім не той, що нас зараз цікавить (див. „вотчинні” справи А. архіву). Тимчасом подібну ревізорську роботу наш Гр. Левицький робить у протопопі Полтавській (Горленко, „Українські были”, стор. 121, прим. 1). Далі, відомості, що в 1760 р. Левицький робив у Київ, можливо, при А. друкарні, антикінесову дошку, але коли, трохи пізніше, в 1763 році, Чернігівській єпископ Киріло привез до Лаври свою антикінесову дошку, щоб Лаврський „куперштик” вирізав на ній титул нової царіці (Екатерини II), „понеже”, пише еп. Киріло, „у наст въ Черніговѣ такого майстра не имѣется”, то не знайшося, мабуть, його і в Лаврі, бо присланій до Лаври Чернігівський послається мусіс задоволюнти що потребу не в Лаврі, а в Польщі. Див. справу А. друк. архіву № 67.

Що до початку 40 рр. то Левицького, мабуть, зовсім не було тоді в Київі. Так, коли Академії треба було, в 1741 р., привізти, як звичай тоді був, пристойного гравюру нового Лаврського архімандрита Тимофія Шербацикого, або в 1744 р. — імператорицю Єлизавету Петровну, що прибула до Київа, — то для цього Академія мусіла звертатися до Берлінських граверів Шлейєнів, хоча ті розкішні гравюри, що зробили мало не напередодні цього Гр. Левицький на честь Лаврського архімандрита Ілліона Негребецького (1738 р.), або на честь Київського митроп. Рафаїла Зaborовського (1739 р.) пічим не були гірші, коли не країди за гравюри згаданих за кордонних майстрів (про братів Шлейєнів див. Ров., II, 1199).

³ Не треба змішувати (як це робить, напр., Шероцький К., ор. сіт., „Искусство и печати дѣло”, 1914, № 5 — 6, стор. 176) „тезів” або „коаксій”, себто програм при публічних диспутах у старих шкільних установах з підношними аркушами для

дамо тут ще 13 гравюр, не рахуючи сюди ще 5 невідомих Ровинському гравюру Левицького, на які були вже вказівки в пізнішій літературі і яких нам не довелося савмити бачити і з натури описати.

Отже обсяг відомої Ровинському творчості славетного українського гравера можна тепер значно збільшити. Взагалі, говорити про мауз кількісну продукцію цього майстра (пор. В. Модзалевський. Д. Антонович та інші) ми не беремося, бо повно юстачально її ще не з'ясовано.

З невідомих або маловідомих творів Левицького вказанимо такі:

1. Велика, гравірована на міді рамка, щоб вставляти рукописні академічні „тезі”³. Вгорі бачимо

Мал. 22. Гравюра на міді Гр. Левицького.
Ранній друкарство в Україні

кошник з квітками та двох купідонів. По боках дві чоловічі постаті на повний зріст, подібні до римських воїнів. По внутрішніх нижніх углах рамки герби: Петра Могили та Рафаїла Заборовського, і це ясно свідчить про те, що ця гравюра мала близьке відношення до Київської „Могило-Заборовіанської“, як вона тоді звалася, Академії. Підпис внизу: „Gregorius Lewitskij Kijowiae in Podol sculp. Anno 1735“. Розмір: 29,5 × 39,5. Примірник цієї гравюри є в складача цих „Матеріялів“. В цей примірник вставлено рукописні „Богословські положення“ 1769 р. З лівого боку цілій шматок гравюри погризли миші. Примірник цей знайшли ми в 1915 р. в бібліотеці помершого в 1908 р. священика м. Іні, на Чернігівщині, о. Федора Тичини.

2. Рамка для вставки або впливання заголовоків, розміром у чвертку (13 × 18 с.). Складається ця рамка з стилізованої листви з двома німфами вгорі, що держать корону над заголовком. Гравюра ця є в рукописному курсі поетики Митрофана Довгалевського: „Nogttus poëticus“ 1736 р., в примірникові, що належав самому Довгалевському і що, крім гравірованої рамки Левицького в заголовку (арк. 1), має в тексті чимало прекрасних малюнків тушем¹. Підпис майстра: „Gregorius Lewitskij Kijowiae in Podol scul.“. Зроблено цю гравюру до 1736 року,

привітання якоєв персони. Про „конклавії“ в Київській Академії див.: „Акти и документы, относящиеся к истории Киевской Академии“, отд. II, т. I, стор. 34 і дальш., а також: Д. Вишиевский, „Киевская Академия въ первой половинѣ XVIII ст.“, Кіевъ, 1903, стор. 267, 325.

¹ Ці малюнки, між іншим, тим цікаві, що показують, як висока була художня вмільність в Київській Академії, і що тут уже Григорій Левицький міг навчитися початків добреї графіки.

² Це до самого образу, то його цілком запозичив Левицький з однієї дуже подібної німецької гравюри. Цей оригінал Левицького див. у кунштуб. б-ки КПЛ, № XIX—101, арк. 1.

щеб-то до використання її в за-значенному рукописі (б-ки Михайл.ман. № 1710, в описові Петрова № 521). Див. на малюнкові 21, (зменшеного розміру).

3. Подібна-ж рамка теж на заголовки, такої композиції: вгорі Богородиця вказує перстом на заголовок, що має бути вписаній. Ліворуч стоїть жіноча постать і намірляється вписувати в рамку, що її з другого боку піддержує вмч. Варвара. У ногах у Варварин видно частину колеса — знаряддя її мук. Внизу три медальйони: середній порожній, а два бічні з гербами: мітр. Петра Могили та архієпископа Київського Рафаїла Заборовського. На середньому медальйоні сидить сова (символ мудрості). Уже сьмий зміст цієї гравюри показує її близькість до Київської Академії. Підпис майстра: „Greg. Lewitskij Kiovie“ (останнє в чорнилом переправлено на ае). Розмір 13 × 17 с. Пере-ховується ця гравюра в рукопису б-ки К. П. Лаврон № 201 (в описі Петрова № 378). В рамку роботи Левицького вписано від руки заголовок цього рукопису: „Пут-никъ отъ богоспасаемаго града Киева до... Іерусалима и от Іеруса-лима до Киева“... ієром. Серапіона Мнохинського - Каянова, 1751 р. Див. на малюнкові 22 (зменшеного розміру).

4. Хрещення І. Христа (свято-Київського Богоявленського братства)². Гравюра ця має фігуру

з архітектурно-різьбярськими оздобами рамку. Вгорі, на рамці, в круглому медальйоні — Бог-Отець; нижче, біля колон, стоять апп. Петро й Павло; внизу — будинок Київської Академії (вже з надбудованним другим поверхом), а обік в медальйонах — два маленьки дуже ніжно вирізані образки: Непорочного Зачаття та Благовіщення. Розмір: 13×18. Підпису немає, але ця гравюра остилько подібна роботою своюю до попередньої та до інших гравюр Гр. Левицького, що не вагаючись можна сказати, що вона належить цьому майстрові. Гравюра ця знаходиться в тому-таки рукописі № 201, арк. 2 звор. За дату гравюри треба вважати кінець 30-х років або початок 40-х, коли, з одного боку, надбудовано вже було другий поверх академічного будинку, а з другого — архієпископом Рафаїлом Зaborовський ще не був митрополітом, чеб-то поміж 1739 та 1743 рр.

5. Ап. Яков — одна з гравюр у цілій серії апостольських образів

до Лаврського видання „Апостола“ 1737 р., 16⁰, арк. 77 звор. Цю гравюру було пропущено в спискові Ровинського, мабуть, через недогляд. Підпис: „Григорій Левицький. Київ“. Розмір: 7×10,5. Отже, в „Апостолі“ 1737 р. не вісім гравюр Гр. Левицького (Ровинський, II, 587), а дев'ять¹.

6. Богородиця з Сином, що спить на І лівій руці. У правій руці держить вона розкриту книгу Й читає. Під образком вигравіровано текст (цитату з св. Амвросія: „Да будеть вамъ аки на іконѣ описанное дѣвство и житіе Преблагословенно Марії, от ея же яко от зерцала свѣтиться красота чистоти и образъ добродѣтели“). Підпис гравера: „Григорій Левицький scul. Київъ“. Розмір 6,5×10,5. У кунштб. б-ки КПЛ. № XIX — 104⁰, арк. 11. Див. досить невдалу репрод. на мал. 23 (розміру спраложного).

7. Розп'яття з трьома „предстоящими“ (іншої композиції, ніж у Ров. № 2): Б. Маті з І. Богословом стоять, а Марія Магдалина

¹ До речі вказанимо й інші помилки та недогляди Ровинського в описі гравюр Левицького до „Евангелії“ та до „Апостола“ КПЛ. 1737 р.: а) ап. Петро даремно вказаний, крім „Апостола“, ще й у „Евангелії“ 1737 р. (Ров., № 7) і тому помилково згаданий два рази (№№ 7 і 10); б) гравюра тайної вечери в „Евангелії“ 1737 р., арк. 220 звор. зовсім не подібна до роботи Левицького (Ров., стп. 587), тим більше, що це гравюра на дереві й досить таки кепсько вробленя (дошка в А. М., № 2785); в) в заголовку до „Апостола“ 1737 р. (Ров., № 8) образ не Бога-Отца, а шости апостолів — авторів ліній та посланій ап. Додамо, що в тут і підпис: „Григорій Левицький Київъ Пододлъ“; г) на зворотному боці цього заголовка змальовано не просто „Видъ К. П. Лавры“, а Лаврську Велику Церкву серед образів І. Хр. та 12 апостолів. Є підпис майстра: „Григорій Левицький“; д) гравюра „Явлення І. Христі І. Богослову серед 7 світильників“ теж має підпис: „Григорій Левицький Київъ Пододлъ“, і її вміщено на арк. 303 звор. того-ж-таки „Апостола“ 1737 р. Ми, іншими, це точно копія з цілком подібної гравюри Вейгеля в „Biblia Ectypa“, Augsburg, 1695, Арос. I, з малюнка Г. С. Ейтмаґтъ. Левицький тут передає не тільки сюжет, але й технічну манеру західнього гравера. „Biblia Ectypa“ вказали добре знайома була Левицькому. До речі ще один приклад запозичення з неї у Левицького. Постать сіяча на одній з емблем гравюр 1739 р. на честь Рафаїла Зaborовського в копії в „Parabol Christi de semine a цієї біблії“ (Marc. IV, арк. 136 исл.). Левицький передав оригінал в зменшенному й трохи узагальненому вигляді, без деяких дрібниць, напр., без птиць на полі і т. д. Постать сіяча вийшла (из відбиткі) перевернена від правого боку до лівого, як це часто буває в гравюрах-хопіях, коли майстер спеціально не передбачає, щоб копія на відбитці вийшла поворотом точно відповідно до оригінала.

на колінах обіймає підніжжя хреста. Ноги в І. Хр. прибито одним цвяхом (по катол. звичаю). Підпис: „Григорій Лев... (далі одірвано) Кіевъ“. 6×11. Там-таки, арк. 1.

8. Там-таки, арк. 1 та 11. Богородиця біля хреста з пілом І. Христана колінах. В її серце устромлено 7 мечів. Розмір: 6×10. Без підпису, але характер роботи (пунктир при малюванні тіла, аналогічна рамка та інше) безперечно свідчить про належність і цієї гравюри Гр. Левицькому. Характерно, що обидва примірники цієї гравюри в різних місцях збірника вклено обік за іншими гравюрами Левицького.

№№ 5—7 походять, мабуть, з однієї серії невеличкіх гравюр — образків Левицького, що їх роблено було, можливо, спеціально для того, щоб роздавати або продавати народові.

9—12. Крім вищезазначеної серії апостолів на 16 частину аркуша 1737 року, Гр. Левицькому належить і ще одна серія апостолів на аруші (14,5×25 с.) 1752 року, до великого видання Київо-Печ. „Апостола“, а саме: 9. арк. 57 зв. ап. Іаков. 10. арк. 64 звор. ап. Петро. 11. арк. 78 зв. ап. Іоан. 12. арк. 89 звор. Іуда. Кожного з цих апостолів змальовано тут на цілій згіст, на тлі пейзажу. Підпис майстра на всіх цих

Із Збільшувальним альбомом Гр. Левицького. Гравюра на міді Гр. Левицького. Богоматір.

Мал. 23. Гравюра на міді Гр. Левицького.
Богоматір.

гравюрах одинаковий: „Григорій Левицький Кіевъ Подоль“¹.

13. Велика гравюра на привітання архімандрита КПЛ. Романа Коня (1730—1740), аркуш великого розміру (23×33,5 с.), досить складної композиції. Всього подано тут 11 постатей на цілій згіст та два погруддя (Алтоній і Феодосій). На самому версі—Трійця. В цен-

¹ В цій (аркушевій) серії гравюр з образами апостолів у виданні 1752 р. мало не всі гравюри — з підписами Гр. Левицького, крім двох (Луки і Павла), що мають підписи І. Манарія. У повторному виданні „Апостола“ 1757 р. вже тільки дві гравюри з підписами Левицького: ап. Петро та Іоан (арк. 83 звор. та 104 звор.). Що до останих, то вони тут хоча й однакового малюнку з оригінальними гравюрами Левицького, але їх тут все ж перевіз на нові дошки далеко гірший майстер (мабуть, Кончаковський).

трі верхнього плану стоять Богородиця. Її мантію піддержують два янголи. Ці-ж янголи держать кожен по круглому медальйону. На одному медальйоні—сонце та зірки, на другому—митра, патеріця та панагія. Тут-таки, по боках: преп. Антоній Печ. з моделею церкви Ближніх Печер у руці і преп. Феодосій—з моделею церкви Дальніх Печер. Це все—в небесній сфері. А на земному плані стоять чотири постаті на цілій землі: диякон Роман, сам Роман Копа (шікавий портрет на цілій землі) та два архіреї. Внизу два янголи держать кожен по моделі: Великої Лаврської церкви та Лаврської-ж Троїцької церкви, що над брамою. Тут-же герб Романа Копи (хрест з ланцюгом) та вигравіровані під ним вірші, можливо, твір самого Левицького¹. Підпис майстра: „Дъдаль Григорій Левицкий въ Киевѣ“. Переходиться цю гравюру в киштубісі б-ки КПА., № XIX 64, арк. 16. Її сміло можна вважати за один з кращих творів славетного українського гравера². Див. знімок з цієї гравюри (значно зменшений) на мал. 24.

Що до гравюри ап. Петра з цієї серії (що гравюру видали Срезневський та Бем, оп. сіт., 332, і т-во „Друкарь“ у Києві, в серії листівок 1918 р.), де ап. Петра змальовано на цілій землі, в ключами та книгою, і дуже експансивні позі, то це точна копія з постти ап. Петра на гравюрі складної композиції: „Роз'яття ап. Петра“, роботи Visscher'a з малюнку M. de Vos'a в „Hist. riae sacrae Novi Testamenti... edente Nikolao Iohannis Piscatore“ (арк. 123 нем.). Відмінні в гравюрі Левицького полягають у тому, що він: а) збільшив постать ап. Петра (з орігіналі вона 16 сант. заввишки, а в Левицького—21); б) надав очам апостола ще більшої виразності та вогню; в) дав постать ап. Петра (на відбитці) перевернену від правого боку до лівого—зайкій доказ копіювання з цього саме зразка, і, нарешті, г) вставив постать ап. Петра в пейзаж узагальненого характеру, що почасти порушує гармонію, бо сильна експресія руху й очей, цілком натуральна тоді, коли ап. Петро (як задумав це західний художник) дивиться на свої власні страждання на хресті виніз головою, незрозуміла й необґрунтovanа в Левицького, де апостола Петра поставлено на тлі спокійного неба та ідеалічного пейзажу.

¹ Ось ці вірші (з розкритими титлами та заміненими церк.-слов. літерами):

Кресть съ союзомъ истинна Христова держава,
Въ тѣхъ хвалится Романа гербованая слава,
Копи Архимандрита Печерскія Алаты,
В иней же мозы вѣнчанимъ нетабінными лаври,
Крестомъ Христовомъ быти себе знаменуетъ,
Союзомъ любое сердца вѣкъ къ себѣ связуетъ,
Подъ кровъ Богоматери приклониши выно
Да къ своему Патрону преведеть жизнь сю,
Идуши путемъ имѣже отги преусѣнія
Къ вѣчной славѣ, иже аде въ пещерахъ почина.

² Зазначимо для повного її ті 5 гравюр Левицького, що їх виключено було після Ровинського в різних наукових працях:

1) Роз'яття І. Хр., віршами під ним, з одного боку слов'янськими („Не моя віна къ сему кресту мя прибаха, ваш грѣхъ, а моя любовь сіе учинила“), а з другого боку—польськими (переклад). Розмір: 4×7. Дата: 1757.

2) Богородиця з підписом: „Ne vocetis me Noem, sed vocate me Maria“.

3) І. Христос, з підпи ом: „Exiit Pilatus foras et dixit eis: Ecce homo!“. Усі три малого розміру і з підписом майстра: „Лерей Григорій Левицкий“. Зазначив їх ак А. І Соболевський в рецензії на друге видання словника граверів Ровинського (Ж. М. Н. Пр., ч. CCCV, 1896 р., червень, стор. 285). Ці гравюри знайшов

Мал. 24. Гравюра на честь Романа Копи (1730—1740 рр.)
роботи Гр. Левицького.

З оригінальних дощок Гр. Левицького у Відділі П. й Др. А. М. є такі:

1—2. Дві дошки, що складають вкупі величезний „театр“ на честь м. Рафаїла Зaborовського 1739 р. Див. кліше №№ 236 і 263¹.

3—5. Апостоли: Лука, Іаков і Петро—з меншої серії апостолів (там-таки, №№ 202—204).

6—7. Дві дошки того самого розміру (6,5×11,2), одна з розп'яттям, а друга—з видом Лаврської церкви (№№ 196 та 211).

Соболєвський в б-рі Красінських в Варшаві ї, здається, походить вони із збірки Свідзівського. Про гравюру першу (Розп'яття) див. також у каталогі: „Виставка иконъ, церковной утвари и гравюръ священного содержанія въ Воронежѣ въ 1896 году“. Пор. Гордіенко, „Укр. били“, стор. 120.

4. І. Хр. та Іван Хреститель дітьми. Підпис: „Григорій Левицький Кіевъ“. Зазначив і видав Шероцький в цих вище статті (стор. 183 і 189). Де передовечується сама гравюра, автор не сказав. Злімок з цієї гравюри див. в серії листівок, що її видало у 1918 р. товариство „Друкарь“ у Києві.

5. Дмитрий Ростовський Гравюра після 1752 р. Ак. М. І. Петров („Акты и документы“, отд. II, т. I, ч. 1, К. 1904, стор. 36) зазначав примірник цієї гравюри в Києві у Ве. А. Чаговець. На наш запит Чаговець відповів, що гравюра ця справді в нього була, але за останні роки загинула. К. Шероцький у вищепідіваний статті (часопис „Искусство в Южной России“, 1914, № 5—6, стор. 188) зазначає що гравюру це в Гедре. Музей в Києві, але й там її немає.

Що до антикінса Гр. Левицького, що його робив він в 1760 р. (як свідчать документи), то, переглянувши всю величезну колекцію Відділу П. й Др. Лаврського Музею (по-над 1200 №№), ми не знайшли ні одного такого антикінса, щоб близько був схожий на роботу Левицького. Найбільше підходить примірник в колекції Соф. Собору № 125, для якого є її відповідна дошка в А. М. № 224, розміром 57×47 с, але говорити про ідентичність цієї роботи Левицькому ми не беремося.

¹ Проф. Ф. Тіточ прийняв одну з цих дощок (долішню складову частину) за всю гравюру і так і видав її по половині у сторінці 179 своєї книги: „Кіев. Дух. Академія в епоху трьохдюкової жизни и деятельности“. К. 1915 („Стара вища освіта в Київській Україні XVI—поч. XIX в.“, К. 1924. Збірник Іст.-філ. Відділу УАН, № 20).

2. 26 липня 1796 року Лаврський „типо раф“ робив такий доказъ тодішньому митрополитові Київському Ієрофію: „Худити мѣстечка Печерскаго мѣщанин Семенъ Соколовский и кізеній обыватель Леонтий Левицкий, по мастерству своему рѣзчики, съ давнимъ лѣтъ при типографії Лаврской находясь, делали рѣзную на деревѣ габоту, то-естъ: изображенія разныхъ сияющихъ, заставы, буквы съ фигурами, конфигураны и другие разные къ печатанию книгъ потребные штуки, съ награжденіемъ каждому по четыри рубли съ четвертью на мѣсяцъ“. Незадоволені з такої платні, ці майстри обіда вийшли з друкарні, і пішы (якоже далі „типограф“) таковихъ мастеровъ при типографії нѣть, а безъ оныхъ ей обйтися крайне невозможно, ибо вышеупомянутые и другіе къ печатанию книги относящіяся штуки отъ частаго употребленія сбиваются, портятся и приходять въ безобразіе, а черезъ то и въ печатаніи книгъ можетъ воспослѣдоватъ остановка². Тому, доводачи, що «они рѣзчики въ мастерствѣ своемъ не неискусніе», типограф просить, щобъ запрошено було їхъ повернутися, забільшено їмъ платні до б карб., як і іншихъ друкарскихъ майстрамъ, і дано їмъ зручну дія роботи „келию“ поблизу словолитні. Див. Лавр. друг. архів, справа № 264, арк. 8 та 9.

Що до іншихъ дощок Левицького, то вони не заховалися. Де-які з нихъ є в зазначеній збірці у колекціяхъ: на міді— Кончаковського— велика серія апостолів; на дереві—майстрів: Філарета, Іринея та Ієрофея—мала серія апостолів.

LXVIII. Левицький Леонтій—гравер на дереві при Лаврській друкарні в другій половині XVIII ст.².

LXIX. Левицький Федор—гравер на міді XVIII ст. Він робив на міді різні кліше (середники та угольники) для тискання на

шкурі в оправах. В Лаврській друкарні ці кліше звичайно робили „коперштихатори“, що перебували при друкарні (напр.: Тимченко Лаврецтій¹). Тому можливо, що й Ф. Левицький робив не самі тільки інтролігаторські кліше.

У відділі П. й Друку А. М., серед колекції Лаврського інтролігаторського приладдя, є сім мідних на два боки кліше з різними сюжетами й підписами цього майстра: „Теодор Левицький“, „Ф. Л.“, „Л. М.“, (див. ці кліше за №№ 351, 353, 355, 359, 362 і 371).

LXX. **Л. М.**—Цими ініціалами підписано антиміс з 8 постаттями, робота на дереві. Примірник його є у Відділі П. й Друку Лавр. музею (ЦАМ. № 2743). Розмір: 38×27 с. Цей примірник освятив і підписав у 1683 році мітр. Геденіон до міста Веприна Гадацької protopопії, як свідчить напис на ньому. Антиміс цей міг бути підписаний і освячений далеко пізніше після того, як його виготовив мастер (Київський гравер „Л. М.“ працював в 20 роках XVII ст.)².

LXXI. **Л. М.**—Крім Київських гравюр з літерами „Л. М.“ з початку XVII ст., тими-ж літерами підписано ще де-кілька Львівських гравюр далеко пізнішого часу (80 рр. XVII ст.), чому ми й не одважуємося вважати їх за роботу одного з попереднім гравера. Проте це потрібне дальших дослідів.

Гравюри з ініціалами „Л. М.“ по-за Ровинським див. у Львівському виданні „Анфологіона“, 1692 р.:

1. Св. Миколай. Підпись: „Рок
Бо... ахпій Л М.“. 2. Св. муч.
Димитрій. „ахпік“ (тільки дата:
1688 р.). 3. „Вход в церковъ пр.
Богородица“. Підпись: „Л. М.“.
4. Різдво Богородиці. Підпись: „Л. М.
ахпій“. 5. „Св. ап. Хр. Андрей
Первозванный“. Підпись: „Л. М.“.

L. Q. див. „Кваас Леопольд“.

LXXII. **Л. Т.**—Київський гравер на дереві XVII ст. (20–30 рр.). Крім зазначених у Ровинського (III, 600–1) 7 гравюр, літерами „Л. Т.“ підписано ще:

1. Антиміс з 5 постаттями у центральній його частині та з 4-ма евангелістами по углах, з датою: „Х [...] р.“ (часу Петра Могили). Переходиться цей примірник у Відділі П. й Др. А. М. (ЦАМ. № 2727). З цієї гравюри не раз потім робили копії. Див. їх у тій-такі колекції.

2–4. Цьому-ж майстріві належить відомий план Київа 1638 р. на трьох таблицях, що доданий був до книги Афанасія Калько-фойського „Teratourgrima“, КПЛ., 1638 р. На одній таблиці змальовано тодішній вигляд так зв. „Дальних Печер“ Лаври, на другій — „Близні Печер“ і на третій — самої Лаври, Никольського ман., Старого міста з Кудрявцем та Щекавицею, замка на горі Киселівці та частини Подолу. На останній таблиці, в правому нижньому углу, є дата: „1638“ і підпись гравера: „Л. Т.“. Дату вирізано ясно, над рамкою, а підпись майстра, у вигляді звязаної монограми, за-

¹ Про видатного Київського майстра 20 рр. XVII ст. з ініціалами „Л. М.“, що між іншими різьбів перші відомі народі гравіровані листки, див. у Ровинського, 595–9.

² Зазначається за репродукціями І. Свенціцького: „Початки книгопечатання...“.

масковано в самій рамці, серед орнаменту, чому, мабуть, його і не помітив Розинський. Розмір таблиць прибл. по 27×34 сантим. Див. їх у Лавр. Музей в оригіналі (дуже рідкому) ¹.

L. Т. див. „Тарасевич Леонтій”.

LXXIII. **Лука**—Львівський гравер на дереві в другій половині XVII ст. (в 60-х прибл. рр.). Його роботи (з датами: 1664 та 1669 рр.):

1. Рамка для заголовка до „Ключа розуміння”, Львів, 1665 р. (з друкарні Мих. Сльозки). Підпис: „**ЛУКА** Въ скитѣ **ЛУКА**“.

2. Антиміс з 4 постатьями (померлі І. Хр. і 3 янголи). По углах—4 евангелісти. Підпис: „**ЛУКА** **ЛУКА**“. Розмір: 37×32 с. Коло 1687 р. з цього антимісу зроблено було копію—вже без дати й підпису. Обидва антиміси див. у колекції Вілдліу Письма й Друку Л. М.

3. Антиміс іншої композиції й далеко більшого розміру. Богородиця тримає тіло Сина, майже стоячого. Тут і 2 янголи з рипідами. По углах—4 евангелісти, а по боках—апостоли Петро й Павло. Внизу підпис: „**ЛУКА** **ЛУКА**“. Розмір: 48×48 с.

LXXIV. **Л. Ш.**—гравер на дереві при КП. друкарні в XIX ст. Див. його гравюру: голова І. Предтечі на блоді. Підпис: „**Л. Ш.**“. Розмір: 6×8.5. Дошка у Вілдліу П. й Др. А. М. № 781, одного змісту з подібною дошкою С. Блякова (№ 782), але гіршої роботи.

LXXV. **Любецький** Іван, гравер на міді 20—30 рр. XVIII ст. в Петербурзі. До сказаного в Ровинського (ІІ, 604—7) можна б додати, що Любецький, подібно до Карновського, був виходець із України ².

LXXVI. **Люндський** Леонтій, гравер на дереві в КП. друкарні в 80 рр. XVIII ст. ³.

M.

LXXVII. **М. А.**—Чернігівський гравер на дереві. Див. його гравюру—І. Христос—в „Калонику”, Чернігів, 1757 р., 12°, арк. 179 звор.

⁴ 1 Таблиці ці, через велику наукову хвилю вартість, як найстарішого плану м. Київа, не раз було видано, а саме в таких працях: (Міжоп. Євгенія) „Описаніє Киево-Печерской Азвры“, К. 1:26 є у пізніших виданих цієї книги (передано неточно). Фундуклем: „Обозрѣніе Киева въ отношеніи къ древностямъ“, Кіевъ, 1847, до стор. 68 (одна тільки таблиця) і М. І. Петрова в додаткові до книги: „Историко-топограф. очерки древнаго Кієва“, К. 1897 (одна таблиця). Найкраще (фототипічне) видання справжніх розміром усіх трьох таблиць зроблено в спеціальній роботі: „Древнійший планъ города Кіева 1638 года. Изданіе Б. И. Ханенко“. Кіевъ, 1896.

² Харламповичъ К. В., „Малороссійское віяніє на великорусскую церковную жизнь“ Т. I. Казань, 1914, стор. 785, прим. 8.

³ 15 квітня 1788 р. начальник А. друкарні ієром. Павлін писав такий „рапорт“ до Духовного Собору Лаври: „Леонтій Люндський, находившійся при типографії въ должности рѣзчицкой, житель казенного вѣдомства, волости Звѣринской, 5-го сего априля ст. типографіи беззаквѣтно бѣжалъ и сл. собою казенныхъ денегъ типографскіхъ три рубли, рѣзчицкихъ ножниковъ три и долотецъ шесть унесъ, о чёмъ Духовному Собору рапортую“. А. друк. архів, спрана № 238.

⁴ Є деякі підстави припустити, що підписи І. Макарія в підписах графика, а не гравера, та що з малюнків І. Макарія гравірували різні майстри, в тому числі

Ровинський (№ 887—8, див. під „Синицькій“) даремно змішав цього Макарія з Макарієм Синицьким, Чернігівським гравером на дереві далеко ранішого часу—початку XVIII ст. (пор. у нас: „Синицький Макарій“).¹

З гравюр за підписами Київського Макарія немає у списку Ровинського таких:

1. Ап. Павло. Підписано: „І. Макарій. 1738“. 17,7×24,7. Див. в „Апостолі“, КПЛ, 1752 р., арк. 94 зв. (тут-же див. і Ров. №№ 5 і 15).

2. Там-таки, на звор. заголовку. Вознесіння. „І. Макарій“. 16,5×27.²

3. Єв. Матвій. Підпись: „І. М.“. В „Нов. Зав.“, 1741 і 1753 рр., 4°, арк. 9 звор.

4. Там-таки, арк. 67 зв. Єв. Марко. Підпись: „І. М.“. 4° (пор. у Ров. № 10, не того формату).

5. Рамка до заголовку простого (без образів) малюнку—в „Молитвослові“ з „Псалтир'ю“, КПЛ, 1742 р. Підпись: „І. М.“. 8×12³.

6. І. Златоуст. Підпись: „І. Макарій“. Розмір: 12×16. є рамка, як і в інших гравюрах цієї чверткової серії святителів. ⁴ Знак. у „Служебнику“ КПЛ. 1747 р. (і в ранішому виданні 1737 р.).

7. Там таки, арк. 93 звор. Василій Вел. „І. М.“. Того самого розміру.

8. Там-таки, арк. 130 звор. Григорій Двоєслов. „І. М.“. Того самого розміру.

9. Григорій Двоєслов. „І. М.“. Розмір: 7×12,5 (із серії у вісімку).

вищезазначений ієродиякон Іона та його учні. Пор. наведене вище (під „Іона“) прохання в 1743 р. Лаврського „ієрохимонаха Макарія“ призначити лому добrego майстра для гравірування заготовлені у нього малюнків, таких тонких та ніжних, що вони від часу легко поступсять. Усі наші намагання знайти в Лаврському архіві які-небудь відомості про ієрохимонаха Макарія—гравера поки що наспідок не дали. Тимчасом знайшли ми відомості про тогочасного Лаврського „ієрохимонаха Макарія“ іконоописца при типографії (див. Л. архів, формуляр, кн. I, врів. 21 звор.). Але це потрібує дальших ще розшукув.

Ровинський під „Синицькій Макарій“ (№ 16) поміжкою до двох різних Макаріїв прилучив ще третього гравера в хідні XVII, поч. XVIII ст. Марка Семенова, що вмієти за ініціалами „М. С.“, подібними до ініціалів Макарія Синицького, гравюру на дереві в „Полууславі“ КПЛ, 1691 р., на загол. аркуш.

Оригінал цього Вознесіння, що з підписом І. Макарія, див. в „Theatrum bibliicum“ Піскатора, т. II („Нов. Зав.“), відд. XII, арк. 7 (малюнок M de Vos'a, гравюра A. Collaert'a). Проти оригіналу, малюнок Макарія має деякі зміни, щоб наблизити західний зразок до звичайного в православній церкві іконного типу. Так, замість Трітії в небі, до І. Хр. уже сидить обік Б.-Отце, у І. Макарія постать І. Хр. ще тільки підімається на небо. Малюнок у Макарія зазначені (розмір: 14×17,5; копії 16,5×27), особливо згору, з тим, щоб вистати ігорі, над янголами, що постать Христета в небі.

³ Заголовок цей видали Среценевський та Бем, ор. сіт., стор. 19.

⁴ „І. Макарій“ підписав три серії гравюр з образами святителів-складачів літургії: Іоанна Златоуста, Василія Великого та Григорія Двоєсова для ілюстрування Служебників, а саме: серія в аркуш (F¹), у чвертку (4°) й у вісімку (8°). Святителів першої серії Ровинський вказав (№№ 6-а, 13 і 11), хоча й не узявав джерела (іх можна знайти в „Служебнику“ КПЛ, 1735, F¹, арк. 60 звор., 112 звор. та 158 звор.) і не без помилок (підпис майстра на гравюрі В синах Вел. іе „І. М. 1635“, як у Ров. № 13, а. 1734: I: M:*) Серія в чвертку Ровинській зовсім не вказана. А проте її найстараніше виконав гравер. У ізному спискові цю серію вказано під №№ 6—8. Із серії у вісімку у Ров. «І. Златоуст та Василій Вел. (Ров. №№ 6 та 12), зновутаки без вказаного джерела (див. їку „Служебнику“ КПЛ, 1736 р., арк. 58 за. та 107 звор.). Немає в Ров. тільки третього святителя з цієї серії

LXXIX. Малютин Микола Гарасимович, гравер на міді при Лаврській друкарні в 1812—18 рр., губернський секретар, а потім Лаврський послушник¹. Його роботи:

1—3. Реставрація наново в 1812 р. трох старих збитих дощок аркушевого розміру з образами: 1. Соборна печерських святих. 2. Успіння Б. М. і З. Варвари з арх. Михаїлом. Ці дошки Малютин „починиль и совсъмъ почти новый видъ симъ даль“².

4. Гравюра, зроблена наново: образ Варвари з арх. Михаїлом³.

5. Велика мідна гравюра розміром 38×55 с. з малюнком Лаврської дзвіниці та її плану з малюнка Лавр соборного старця й казначея ієром. Амфілохія (дошка є оригінал Амфілохія в Л. М.). Зробивши в 1812 р. загальний зарис дзвіниці й скінчивши тільки її маківку, — Малютин покинув працю і пішов на Афон. Щоб провадити далі роботу, Лавра знайшла Київоподільського міщанина, сріблляра Федора Коробку, але з його ро-

боти, як ми бачили, толку вийшло мало (див. вище, „Коробка Ф.“). Дошку скінчив уже сам Малютин, коли повернувся 1817 року з Афону⁴.

6. В 1818 р. Малютин гравірував мідну дошку з загальним виглядом всієї Лаври зі сходу, за малюнком того-ж Амфілохія. Величезна ця дошка розміром 97×64 с., 28 фунтів завважки, а також і оригінал Амфілохіїв переховуються у Відділі П. й Др. Л. М. Дошку шліфував до гравірування Київоподільський майстер Іван Парчевський по 2 карб. від футика міди. Охочий до грандіозних замислів, Малютин звичайно їх не кінчав: у 1821 р. коло цієї дошки працює вже інший гравер—манах Никон (див. „Никон“).

LXXX. **Мануїл** („Manuel“)—Почайський гравер з другої половини XVIII ст.

Його робота: Wizerunek Stopki z Wodą N: M: P: na Skale Roczajowskiej. — Manuel I: O: S: B: M: Sc.— на звороті загол. аркуша в „Апостолі“, Почаїв, 1759 р. F.⁵

(див. у нас № 9). Усі ці три серії мають дуже багато спільногого в постатях святителів. Мініється тільки пейзаж на таї та облямування. До речі зазначимо, що оригінал гравюри І. Златоуста нам трапляється серед закінчених гравюр (пор. у пізнішому французькому виданні: „Galerie de Pères de l'Eglise Latine et Grecque, dédiée à M. Hyacinthe de Quelen Archevêque de Paris“. S. a. et l.). Безперечно, Київський гравер започинчив цей сюжет із західного зразка і переробив тільки пейзаж на таї з міського на селянський. З Київа ці сюжети поширилися до Почаєва, де їх використав на своїх аркушевих гравюрах тих-таки святителів Адам Гочемський в 70 рр. XVIII ст. (пор. „Гочемський Адам“).

¹ Відомості про М. Малютина подаюмо на підставі справ Лаврського друкар. архіву №№ 392 та 443.

² Справа № 392 (там-таки).

³ Там-таки, № 392. За ці всі роботи Малютин дістав 100 крб. „награды“. Можливо, Малютинові належить велика дошка з образом Варвари та Михаїла в колекції А. М. № 234, розміром 31×40 , що нагадує подібний сюжет Йосифа Гочемського (пор. № 235).

⁴ Для гравірування Малютин звичайно купував купити на Подолі таке приладдя: „пилу 3 р. 20 к., грапштиковъ три за 1 р. 80 к., брусохъ точильной за 50 к., пемзы 1/2 ф. за 1 р., цицицы плоскогубці за 2 р. 50 к., шираторъ за 1 р. 60 к., тиски ручные за 6 р., сталан агліцкой за 2 р., итого на сумму 11 р. 60 к. медью“. „Report“ Малютини в Духовний Собор Лаври 24 XII. 1817 р. Л. др. архів, справа № 443.

⁵ И. Сабицциукій, „Каталогъ“, стор. 12, № 30.

LXXXI. Масевський Іван („I. Masielski“) — Почаївський гравер на міді в 60 рр. XVIII ст. Якщо Почаївські гравюри на дереві з підписом „I. M.“ (див. вище, під „I. M.“) справді належать Івану Масевському, як про це галавак М. І. Петров¹, то тоді й Масевський, подібно до Гочемських, орудував обома різцями: на міді й на дереві.

До гравюр Масевського на міді, що нашвидку перерахував їх Ровинський (ІІ, 631) по кліше Церк.-Арх. музею у Києві, треба додати ще, з тої самої збірки, цікавий фрагмент складної композиції роботи Масевського з малюнком Почаївського монастиря та Почаївських чудес. Підпис: „Masiewski sculp“. 13×11,8. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 304 (ЦАМ. № 2344).

Дошка ця являє собою фрагмент, бо Адам Гочемський, щоб награвірувати герб графа Потоцького (Ров. I, 243, № 17), одрізав для цього шматок від дошки, що й вже раніше гравірував Масевський, і використав й зворотного, чистого, боку².

LXXXII. Мигура Іван, в чернецтві Іларіон („Hilarionnes Migura“), архідиякон КП. Лаври, потім (в 1709—1712 рр.) ігумен Миколаївського Крупицького ман. в Батурині, гравер на міді.

¹ Проф. Н. Петров, „Старинные южно-русские гравировальные доски“, „Искусство в Южной России“. 1914, № 3—4, стор. 89. Надлежить Масевському кільографії за підписом „I. M.“ ми не вважаємо за доведену.

² В Почаївському граворному виробництві це не єдиний приклад подібної „економії“ матеріалу. Так, на дошці А. М. № 321 (ЦАМ № 2361) намальовано Яна Непомука на фрагменті великого образа Богородиці. Дошка А. М. № 293 (ЦАМ № 2333) являє собою гравюру Ів. Філіпповича на фрагменті античного дошки неизвестного членів роботи. Перебуваючи в 1704 р. в Почаїві, використав також і Никодим Зубрицький зворотний бік великого дошки знаменитого Генделуса: „Король Владислав IV на коні“ для своєї гравюри: „Осада Почаєва турками“ (пор. „Гондіус“, „Зубрицький“). Очевидно, в Почаїві великий був брак на міді. Маю не всі Почаївські кліше використано в обох боків. Мідні кліше, крім того, здебільшого робили там дуже тонкі, і тому зони часто ламалися.

Мигура присвятив себе виключно панегіричній гравюрі у вигляді портретів поважних осіб, або (частіше) „тезоіменитих“ ім'я святих з відповідними панегіричними написами та віршами.

Майже повна збірка кліше-оригіналів Мигури (коло 20 штук) перевозується у Відділі П. й Др. Л. Музею. Вона вся варта більш докладного опису, ніж той надто поверховий, який бачимо у Ровинського (І, 408—9), але скажемо тут про тих тільки п'ять гравюр, про які зовсім немає загадки в Ровинського.

1. Симеон-Богопріємець. На гравюрі герб з малюнком сердя та квітки з текстом: „На его же упова Старецъ претруженіи...“ Підпис: „Fecit.. educavit Hilarionnes Migura M: K: Archidiac“. Розмір: 13×16,5. Це інша гравюра ніж зазначена в Ров. під № 13. Невелике кліше цієї гравюри (Л. М. № 323) комусь було за нагрудну ікону (зроблено зверху й дірочку, щоб носити).

2. Портрет невідомого мітрополита (Йоасафа Краковського?) на зворотному боці вищезазначеної дошки. Вгорі два янголи тримають напис: „Иже сотворить и научить, сей велий наречется...“ Без підпису. Розмір той самий.

3. Іван Златоуст у мітроп. ризах, з хрестом та патерицею в ру-

Мал. 25. Гравюра на міді Іларіона Мигури 1705 р.
Іларіон Златоуст

ках. Внизу вигравіровано вірш: „Кто хощет Іоанна злата в благодати чести...” Підпис майстра: „Hilarion fecit 1705”. Розмір: 9×13,5. Див. на мал. 25 (справжній розмір).

4. Микола Чудотворець Крупецький. Підпис: „Тщанієм і писанієм Іларіона Мігурі Батурина Крупецького м.: ігумена архі“ (1712 р.). Розмір: 20,3×27. Дошка в А. М. № 256.

5. Панегіричний гравірований на міді текст, присвячений гетьманові Сагайдачному (сам текст у простій рамці, без жодних образів). 20×29,5. Дошка там-таки, № 270.

LXXXIII. **Мина.** В „Пречестних Акафистах І. Христу і Богородиці“, Унів, 1660, 4°, є гравюра на дереві: „Похвала пресв. Богородиці“ (Богородиця серед 12 патріархів і пророків), з підписом: „Марта кз: тє: Мина у вунесѣ¹.

LXXXIV. **Митрофан**, іеродиякон Київо-Печ. Лаври, „обучений въ дѣлѣ вновь пунсоновъ, материцъ и формъ, также и въ рѣзной работе на мѣди и на деревѣ“. 22 січня 1742 р. Синод, довідавшися про цього фахія, дав наказ Лаврі переслати його до Москви. Лавра не хотіла відпустити цінного майстра й прохала його залишити, але Синод не зважив на це прохання. 6 вересня 1742 р. Митрофан прибув до Москви².

М: І: див. „Іааріон манаах“.

LXXXV. **Мокій**—гравер на міді 20—30 рр. XVIII ст. при КП. Лавській друкарні. Ровинський (II, 663) назначає його роботи рамку для заголовка з малюнком митаря й фарисея „иснізвѣстно изъ какой

книги“. Отже цю гравюру див. в „Часослові“ КПЛ. 1729 р. або й пізнішого видання 1742 р. Підпис: „І: І: Мокій“. Розмір: 16,8×25,3.

З невідомих Ровинському гравюор Мокія зазначимо в „Акафистахъ и Канонахъ“ КПЛ. 1731 р., 4°: 1. арк. 45 ав. Спаситель у славі „Мокій“. 2. арк. 85 ав. Безглесні сили „Мокій“. 3. арк. 98 ав. Іоан Хреститель „Мокій“. 4. арк. 286 звор. I. Хр. точить кров у сосуд. Підпис: „А. К.—Мокій“.

LXXXVI. **Моок**—гравірував на міді для КП. Лавської друкарні коло половини XIX ст. Див. Його Успіння (копія з старих збитих гравюр на дереві Філарета та Білякова) в „Правилѣ къ Бож. Причащенію“, КПЛ, 1859, 4°. Трапляється в багатьох інших Лавських виданнях того часу, доки не з'явилася в них аналогічна гравюра (Успіння) ак. А. Серякова. Підпис: „Граверь Моокъ“. Копійовано на міді з ксилографічних зразків таким самим способом, як у Адоевцева або Брезгуна (пор. вище).

LXXXVII. **Морманъ**—ксилограф нової манери при КП. Лавській друкарні в другій половині XIX в. Див. його гравюру: св. Митрофан з підписом: „Морманъ“ серед ксилографій Л. Музею № 3179. Розмір: 6,3×10,2. Знімок справжнього розміру див. на малюнкові 26. Пор. близько схожу гравюру Л. Серякова того самого розміру й змісту (див. далі).

LXXXVIII. **М. Т.**—Цими літерами помічено гравюру: Хрещення І. Хр. в „Требнику“ Петра Могили, КПЛ., 1646 р., арк. 48 звор. Техніка майстра тут явно не встигає за склад-

¹ И. Свѣнчукій, „Каталогъ книгъ церковной печати“, стор. 88, № 319.

² „Описаніе документовъ и дѣлъ, хранившихся въ Архивѣ Св. Синода“, т. XX, стор. 663—665.

ною композицією, мабуть, західного зразка. Цікаво, що це кіші перешло до КП. Лаврської друкарні з Стрятина, бо цю саму гравюру вміщено й у Стрятинському „Требнику“ 1606 р. арк. 4 ненум. звор.— ще один доказ берлосереднього зв'язку Київо-Печерської друкарні з старішою, Стрятинською. Підпис: „М. Т.“. Розмір: 11×17.

М. Ч. див. Чернявський Михайло.

H.

„Нікодим“ див. Зубрицький Нікодим¹.

LXXXIX. **Никон**, Київо-Печерський гравер на міді 20 рр. XIX в., манах. В січні 1821 р. він кінчав ту, що почав Малютин, дошку з загальним виглядом Лаври з східної сторони. Мідна дошка ця, що дивує своїм величезним розміром (97×64 с.), переховується у Відділі П. Й Друку Л. М. в колекції мідних кіші, № 185. За часів мітр. Евгенія Никон керував гравирою справою при Л. друкарні і був тут, здається, тоді єдиним гравером (пор. „Афанасьев Ол.“).

Мал. 26. Гравюра на дереві Морманія. XIX ст.
Св. Митрополій.

Никон Ф. („Никонъ Ф.“ або „Н. Ф.“) див. „Фигурский Никон“. N. Z. див. „Зубрицкий Нікодим“.

O.

XС. О. Г. — Чернігівський гравер на дереві з половини XVI ст. Йому належить рамка простого малюнку на звор. боці заголовка в „Служебнику“ Чернігів, 1754 р. Підпис: „О. Г.“. Розмір: 8×13¹.

XCI. **Олсуфьев** Адам Васильевич, один з найстаріших збирачів та

аматорів гравюр, між іншим і української, у другій пол. XVIII ст. В 1765 р. він просив Лавру через Лаврського представника у Петербурзі ієром. Феодосія, щоб у Лаврській друкарні було відбито й йому до ПБ. надіслано по одному примірнику відбитків з „всіхъ

¹ Видали Срезневський та Бем, оп. сіт., стор. 345.

им'ючихся при Лаврѣ м'ѣдніхъ дошок і деревяних фѣгурок даже до книжних рѣзаній с коппердикментами болшихъ лѣтеръ", при тому циро прохав „не пропустить нѣчого нѣ хорошого, нѣ подлого без витисненія..." (лист Феодосія до Лаври). Лавра послала 300 штук відбитків, але це не задовольнило колекціонера. Він знову просить через того-таки Феодосія ще надіслати йому відбитків з „литер с коппердикментами и доски антимінсної, ему свѣдомої, и другихъ фігур, какія могутъ сыскаться, и напомянуть о нѣякойсь фѣгурѣ на прибытіе покойной императрицы въ Кіевъ здѣлланої, за

что всю сумму прописать просиль" (лист того-таки Феодосія). Лавра вислали ще 25 аркушів з відбитками з різних великих і малих гравюр і, не взявши з Олсуф'єва пропонованої ним платні, подала йому „записку о дѣлѣ слободѣ раскольничихъ" ¹. Коли зважити ту старанність та завзятість, з якими Олсуф'єв ще в 60 рр. XVIII ст. збирав Кіївські гравюри, то збірка його повинна бути дуже корисною, щоб заповнити прогалини в Лаврській збірці, що стається від численних пожеж у старій Лаврській друкарні та від несподомітності теперішньої адміністрації друкарні.

П.

ХСII. Павлов Гаврило „маляр“—Чернігівський гравер на міді 20 рр. XVIII ст.

Цьому граверові належить антимінс на 8 фігур, з 4-ма євангелистами по углах. Внизу праворуч підпис майстра: „Диладъ Гавріяль Павловъ маляръ“. Розмір: 45,5×38,5. Примірник цього антимінсу є у Відділі П. й Др. А. Музею (ЦАМ. № 2748). В 1723 р. його підписав єпископ Чернігівський Іродіон Жураківський. Антимінс непоганої роботи—під Ширського ².

ХСIII. Пилющенко Микола („Н. Пилющенко“, „Н. П.“), ксилограф нової манери, що працював при КП. Лаврській друкарні в 70—80 рр. XIX ст. Його роботи:

1. Воскресіння І. Хр. Підпис: „Рисовалъ и гравировалъ Н. Пилющенко 1871 г.“. 10,5×14,5. Дошка у Відділі П. й Друку А. М. № 3087.

2. Те саме (ниша дошка). Без підпису. Того самого розміру. Дошка там-таки, № 3086.

3. Погреб. І. Хр. Без підпису. 11×14,5. Дошка № 3085.

¹ Див. листи до Лаври видезгаданого іером. Феодосія в А. друк. архіві № 79. Збірка Олсуф'єва перейшла потім до кн. К. Белосельського-Белозерського, почасти до Д. А. Ровинського та М. П. Погодина (портрети). Див. Ров., I, 304.

² Цей антимінс власне яванс собою копію з антимінса, що його вирізав на міді в Чернігові в кінці XVII ст., можливо, І. Ширський. Примірник цього антимінсу з власноручним підписом 1697 р. архієп. Черніг. Іоана Максимовича переходить у Відділ П. й Др. А. М. (ЦАМ. № 2745). Розмір його 46,5×39. З цього антимінсу зроблено було копію теж на міді на початку XVIII в. (див. антимінс, підписаній 1/14 р., що передовхується там-таки, ЦАМ. № 2747). Отже антимінс мальора Гаврила Павлова, підписаний 1723 р., це друга повторна копія з антимінса-оригіналу в кінці XVII в.

4. Народження Б. М. Підпис: „Н.П.”, 6×7,5. Дошка № 3108. Див. на мал. 27 справжнього розміру.

5. Всеменський собор. Підпис: „Н.П.”. Розмір: 4,8×3,6. Дошка № 3331.

6. Св. Варвара. Підпис і розмір ті самі. Дошка № 3336.

7. Розп'яття. „Гр. Н.П.”, 4,8×4,5. Дошка № 3375.

8—15. Виходячи з порівняння з підписанними роботами Пилищена, можемо прилучити до них ще серію ксилографій з сюжетами із КП. Патерика, а саме: пр. Антоній Печ. пр. Феодосій Печ. пр. Варлаам, Аліпій іконописець, Мойсей Угрина, Ісаїк Печерський. Усі передні—так зв. „дѣяніями” навколо центрального образу. Малюнок (мабуть, самого Пилищенка) не наслідує старі зразки. Див. дошки №№ 3144—3146, 3148—3150. Крім того, Пилищенкові, треба думати, належать і де-кілька дошок з сюжетами до КП. Патерика без „дѣяній”: пр. Нестор Літописець, Афанасій Затворник та Ієремія Прозорливий. Дошки під №№ 3147, 3151 і 3152. Усі перераховані вище гравюри до КП. Патерика мають приблизно один розмір: 12,5×16,5.

16—79. Детально розглядаючи, можна зазначити і це чимало дрібніших гравюр М. Пилищена, напр., цілу серію образків, щоб вставляти в заставки, типу зазначеного вище під № 7, того самого розміру або трохи менші (4,8×3,6): див. дошки в А. Музей №№ 3323—3330, 3332—3335, 3337—3374, 3376—3388 і чимало інших подібних робот.

Мал. 27.

Гравюра на дереві М. Пилищена. XIX ст.
Народження Б. М.

XCIV. Проценко Гарасим („Г.П.”)
Київський сріблляр¹, що в 1820—1821 рр. вигравірував на міді за 100 карб. нову дошку Собора Печерських святих. Підпис: „Ізобра. Герасим Проценко 1821 года”. Розмір: 34×43. На зворотному боці цієї дошки (переховується вона у Відділі П. й Др. А. М. № 233) вирізано: „Сія доска здѣланна і вырезана за преосвященного митрополита Серафіона 1821 года, мѣсяць. Іюня, за битность начальник. Київопечерськія лаври, архім. Антоній при начальнікѣ типографії Епифанії, при содержа(телѣ) Веніамінѣ”. Робота, як і на багатьох інших дошках цього популярного в Лаврі сюжета,—так зв. „луб’яна”.

2. Тому-ж-таки майстрові нале-

¹ Ф. Ернест. „Контракти та контрактовий будинок у Київі”, К. 1923 (1 вид.), ст. 95. Тут, між іншим, сказано про те, що Гарасим Проценко в 1836 р. робив для Лаврі і срібні роботи в спілку з видавцем Ф. Коробкою (пор. „Коробка”).

жити гравюра: Григорій Двоеслов у „Служебнику“ КПЛ., 1832, 8°, арк. 163 зв. Підпис: „1822 год. мѣс. апрѣл. 25 дн. Г. П.“.

3. Єв. Іоан Богослов. Копія з подібної гравюри А. Козачковського, додано тільки рамку. Внизу праворуч ледве примітний підпис, за передачу якого не можемо твердо ручитися: „1827-го. Генвар Герасимъ Проценко“. 19×27,5. Проценкові-ж, мабуть, належать тут гравюри й інших трьох євангелістів. Дошки в А. М. №№ 64—67.

ХCV. Проценко Семен, Київський мідянин, що в 1823 р. поновив „естамп старой“ Собору Печерських святих за 50 карб. Робота невіміла. Недаром, коли Семен дошку вже закінчив і вже за роботу гроші одержав, типографу Веніаміну зроблено було запит: „по какому реону и дозволенію оная доска дана была дѣлать“ такому кепському майстрі, а саму дошку мітрополіт погребував собі на розгляд¹.

ХCVI. П. Т.—Київський гравер на міді 70 рр. XVIII ст.; він вирізав велику дошку: Собор Печерських святих. Підпис: „1774. П. Т.“. 35×46. Дошка в А. М., в колекції мідних кліше № 231. Є також і відбитки з цієї дошки на папері й на шовку.

ХCVII. П. Т.—Київський гравер на дереві другої пол. XVIII ст. Його робота: велика Лаврська церква з дрібним образком внизу. Підпис: „П. Т.“. 12×15. Дошка

в А. М., в ксилографічній колекції, № 880. Не можемо сказати, чи це той самий гравер, що й попередній, чи інший. Матеріал для порівняння їх творів занадто обмежений. Тому ж не можна поки що сказати, яке відношення мають гравюри з ініціалами „П. Т.“ до Київо-печерського гравера другої половини XVIII ст. Петра Требинського² і до Петра Т. Чернігівського.

ХCVIII. П. Т. (Петро Т.)—гравер на дереві, що працював у Чернігівських виданнях 50—60 рр. XVIII в. Його роботи:

1. Рамка для заголовка в „Служебнику“, Чернігів, 1754 р. 8° (теж і в інших Черніг. виданнях: „Часослови“ 1757 р., „Алфавіт Дух.“ 1761 р. і в інших). Підпис: „П. Т.“. 8×13.

2. Трійця в мережаній рамці. „Петръ Т.“. В „Канонику“, Чернігів, 1757, 12°, арк. 2 зв. иен.

3. Там-таки, арк. 158 звор. Роздята з „предстоящими“. Підпис: „П. Т.“.

4. Там-таки, арк. 168 звор. Богородиця з Сином. „П. Т.“.

5. Там-таки, арк. 211 звор. І. Христос в митрі й у архієрейському одязові: „П. Т.“. 6×10.

Останні гравюри П. Т. трапляються і по інших Черніг. виданнях: в „Молитвослові“ 1758, арк. 9 звор., 185, 280 звор.; в „Правилѣ къ Бож. Прич.“ 1758, арк. 44 звор., 95 звор., 127 звор. та ін.

¹ А. друк. арків, № 399. Тут-таки й пробна відбитка з дошки. Сама дошка (збита вже) переховується у Відділі Письма й Друку А. М. № 232.

² Гравюру Петра Требинського указує ак. М. Петров в „Алфавіті Духовному“ Київського друку другої половини XVIII ст. Примірник цей переданий був до б-ки Київ. Дух. Академії („Отчєтъ Церк.-Истор. и Археол. Общ. при К. Д. Академії за 1915 годъ“, Труды К. Д. Ак., 1916, № 5—6, стор. 3), але цього стародруку в бібліотеці не розшукали.

XCI. Раковецький Федор (Theodor Rakowiecki), Бердичівський гравер на міді й на дереві 60—80рр. XVIII в. До 3 гравюр у Ровинського (Іл. 832) додамо ще кілька, яому (і польському дослідникові Раставецькому) невідомих,— у книзі: „Ozdoba y obrona ukraiñskich krajow, przecudowna w Berdyczowskim obrazie Marya watykañskimi koronami od Benedykta XIV papieža... ukoronowana. W Berdyczowie“, 1767 р., F.. На цих гравюрах змальовано ряд різноманітних розкішних тріумфальних брам, що пороблено було під час свята коронування Бердичівської ікони Б. М. від папи римського. Усі ці гравюри мають формат аркушевий.

1. арк. Sss 2. Brama pierwsza. „Theod. Rakowiecki Sc. Berdicz“. 2. арк. Ttt zw. Brama druga. 3. арк. Tit 1 zw. Brama trzecia. 4. арк. Tit 2 zw. Brama czwarta. Три останні гравюри мають одинаковий підпис: „Theod: Rakowiecki Sc.“.¹

Аркушів з 5 і 7 брамами брали в тому дефектному примірниківі (з б-ки К. Д. Ак. № CIX 2/92), що ми з нього користалися.

С. Реклинський Іван („Іоанъ Реклѣнскій“, „Іоан Р.“, „І. Р.“)— Київський гравер на дереві к. XVIIІ в.

¹ У виданні: *Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru D. Witkiewskiego... Warszawa, 1914, № 839*, стор. 92 зазначається, що в згаданому Бердичівському виданні 1767 р. всіх гравюр Раковецького 15. Ми ж зазначали тільки 4 гравюри, що їх могли описати в натури. Ці гравюри раніші в творів Раковецького. З відомих Раставецькому 55 гравюр Раковецького мало не всі належать до пізнього часу (див. Касл, стор. 253—6). З гравюр, що зазначені в Раставецького, цікаві: Вид Бердичівської фортепі. (T. Rakowiecki sc. 1768); ціла серія образів Бердичівської Богородиці (№№ 37—49, між іншим, є й на дереві); тріумфальні брами до аналогічного видання на честь Холмської ікони Б. М. (№№ 21 і 22) образ Йосафата Кунцевича (з підписом: „T. Rakowiecki sc. 1771“) та інші.

Гравюру цю (зо вставкою) видано у Ф. Тітова: „Типографія К. П. Лаври. Истор. очеркъ“, т. I, К. 1/18, стор. 388. В. „Апостол“ 1695 р., взагалі, широко практиковано спосіб складної (з кількох дощок) гравюри. Так, на арк. 75 zw. сама гра-

у Ровинського зовсім не зазначені.

Гравюри його роботи:

1. Рамка символічного змісту при заголовку до книги А. Радивиловського: „Вѣнецъ Христовъ“, КПЛ., 1688 р. Підпис: „Іоанъ Реклинский“. 16,4 × 26,2. Цю саму дошку, тільки зо вставкою, замість друкованого наборним літерами заголовка „Вѣница“, гравірованої середині з малюнком 12 місяців, див. в „Апостол“ КПЛ., 1695 р., арк. 253 звор. (перед „Соборникомъ дванадцятимъ мѣсяцемъ“)².

2. І. Христос і книжники. „Іоанъ Р.“. 13×11. „Вѣнецъ Хр.“, арк. 222 і 363 звор.

3. Потоплення фараона в морі. Підпис: „І. Р.“ В „Псалтири“, КПЛ., 1690 р., арк. 218 звор., 16³.

4. Рамка для заголовка до „Служебника“ КПЛ., 1692, 16⁴. Вгорі Успіння, внизу Лавра, по боках— по 5 дрібних образків різних свв. Підпис: „І. Р.“. 8×13.

5. Там-таки, арк. останній ненум.

1. Златоуст. „І. Р.“. 5,5×9.

В „Акафістах“ КПЛ., 1693, 4⁵:

6. арк. 4 нен. Богородиця з арх. Михайлом та Гаврилом. Підпис: „Рокъ аүч—Іоан Реклѣн“: 12×15.

7. Там-таки, арк. 43 звор. І. Христос з Богородицею і І. Предтечою. Без підпису. 13×15,5. Образ-пара до попереднього.

8. Цар Давид. У „Псалтири“ КПЛ., 1708 р., 12°, арк. 8 звор. нен. „І. Р.“.¹

Реклинському, можливо, належить ще гравюра: Трійця у Абраама. Підпис невідразний: „[?]. Р.“. 6×10. Цю гравюру вклено в рукописний „Ірмологіон“, що переходитима у Відділі П. й Др. Л. Музею № 116, арк. 257.

Cl. P. — Київський гравер на дереві XVIII ст. Йому належить гравюра: Возління мира на голову І. Хр. Підпис: „Р. П.“. Розмір: 6×8. Дошка в А. М. № 564.

Cl. Руденко Іван Петрович, „о'язчикъ“ на дереві XVIII ст., в К. П. друкарні, послушник у Лаврі. В 1797 р. Руденко перебував при друкарні, щоб різати потрібні до друку „штуки“ з платню по З карб. за кожну, на своїх харках. З листопаду 1798 р. Руденку було відмовлено платню, а видавали йому сами тільки харчі. В 1805 р., з пропозиції типографа ієроманаха Іерофея йому знову призначено було платню—10 крб. на рік—зва-жаючи на те, що він увесь час справно виконував свої обов'язки й до 1805 р. він у „казину“ 53 різні штуки: „какъ то: изображенія въ лицахъ, главныхъ буквъ и другихъ фігуръ, при тисненіи нужныхъ“.²

C.

CIII. 2: А:—з таким підписом див. гравюру на дереві—св. Миколай в „Службі з акафістом св. Николаю“. Чернігів, 1785 р., 4°, арк. 2 звор.

CIV. Савицький Семен („Simeon Sawicki“), гравер на міді XVIII ст., мабуть Київський. Йому належить велика гравюра аркушевого розміру: Хрещення І. Хр. в Іордані. Підпис: „Simeon Sawicki scul. et del“ 19,5×28. Переходитима в кунштбус 6-ки КПЛ., №ХІХ—64.

CV. Савицький Степан („Stephan Sawicki“) Київський гравер на міді з початку XVIII ст. Йому належать такі гравюри:

1. Київо-братьська ікона Б. М., з сценою, як знайдено було Й в

Київі, на Подолі, на березі Дніпра. В перспективі вид м. Київа. Підпис: „Sculpsit S. Sawicki“ 12,5×19,5. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 322 (ЦАМ. № 15617).

2. Вмч. Варвара з чашею в одній руці та банею з трьома вікнами й одними дверима—у другій. Під образом вірші:

„Въ Тройці Едного Бога
чтущи прославляю,
Трема окнами бани ясно
изъявляю...“

Підпис: „Stephan Sawicki excudit 1703. Sculpsit S. Sawicki“. Гравюру цю вирізано на зворотному боці вищезазначеній дошки № 322.

Дошка ця, очевидно, потім була

втора ап. Іоана належить Іллі, а широка, фігурна рамка до неї—„Федору а.“. Див. таке й на арк. 90 звор., 153 звор., 184 звор., де в тій самій великій рамці роботи Федора бачимо дрібні гравюри апостолів роботи різних інших граверів.

¹ Пекарський, op. cit., II, 174, № 129.

² А. друк. архів, № 287 (пор. № 327).

Мал. 28. Гравюра на дереві І. Севастяна XVIII ст.
 Преп. Варлаам Печерський.

за іконку і носили її на шні. Це видно з того, що вона потерті, а згорі зроблено дві дірочки. Знайдено її було в 1873—4 роках в м. Стародубі, на Чернігівщині, в землі: мабуть, її покладено було в труну, як ховали небіжчика.

CVI. С. Б. (?). Цими літерами підписано антикінне і невідомо з якого часу (мабуть XVIII—XIX ст.), різаний на міді, на 10 постать. Розмір 49×39. Каже, що перешло з Л. друкарні, переховується у Відділі П. й Др. А. М. під № 224. Там-таки є кілька десятків відбитків з цієї дошки на шовку та на отласі різних кольорів.

CVII. С. В. М. Такими літерами підписано мідну гравіровану з обох боків чотирикутну дошку—середник для тискання на шкірі в книжкових оправах. На ній спеціяльним глибоким гравіруванням вирізано з одного боку Богородицю типу „Непорочного Зачаття“ серед 12 апостолів у чащках квіток, а з другого боку Розп'яття серед 4 евангелістів та кількох янголів. Під Розп'яттям підпис майстра: 1791 (?) С: В: М:“. Розмір: 8×13. Розп'яття це нагадує і загальною свою композицією, і написами—подібний сюжет на гравюрі Григорія Левицького до „Евангелії“ КПЛ., 1737 р. Тільки тут замість евангельських символічних звірів маємо самих евангелістів. Акад. М. Петров, коли подавав відомості про вступ цієї дошки до Церковно-Арх. Муз., доводив, що це робота Почаївського гравера Масенського¹, але на це погодитися трубо без доказів. Переховується дошка ця в колекції інтролігаторського приладдя у Відділі

Письма й Друку Лаврського Музею № 352.

CVIII. Севастиан — ієродиякон („І. С.“ або „С. І.“ або „І. Се“ і т. д.), Київо-Печерський гравер на дереві у другій половині XVIII ст.

До зазначених у Ровинського (II, 881) 12 гравюр треба прилучити ще й такі гравюри Севастианові:

1—4. 4 гравюри до КП. Патерика 1760 р. (=копії на дереві з офортів Л. Тарасевича): 1. арк. 96. пр. Варлаам Печ. Підпис: „С: І:“. 2. арк. 133. преп. Мойсеїй Угрин. „І: С:“ (підпис замаскований). 3. арк. 153. преп. Василій і Федор. „І: С:“. 4. арк. 161. пр. Пімен Печ. „І: С:“. Усі гравюри звичайного в „Патерика“ розміру приблизно: 12×16. Дошки у Відділі П. й Др. А. М. Можливо, що в серії гравюр до КП. „Патерика“ Севастианові належить і ще кілька непідписаних дошок. Одну з зазначених гравюр див. на мал. 28 справжнього розміру.

5. Цар Давид з пророком Нафаном. „Іерд. Севаст.“. 12×17,5. До „Псалтиря Толк.“ КПЛ., 1752 р., 4^о і до інших видань цієї книги (1766, 1822 рр. і т. д.). Дошки там-таки, № 634.

6. Шестя св. Духа. „І. С.“. 6×10. В „Канонику“ КПЛ. 1749 р. та в багатьох пізніших виданнях цієї книги (1751, 1752 і т. д.).

7. Воскресіння І Хр. „Іер. Севаст.“. 6×10. В „Молитвослові“ КПЛ. 1753 р., арк. 311 зворота в інших виданнях цієї книги.

8. Вселенський Собор. Підпис: „І. Се“. 6×7,5. Дошка там-таки, № 817.

Заставки роботи Севастиана з ініціалами „І: С:“, або „С:“:

¹ „Отчетъ Церковно-Археологического Общества при Кіев. Дух. Ак. за 1899 г.“, стор. 4.

Мал 29. Гравюра на дереві ак. А. Серикова. XIX ст.
Успіння Б. М.

9. Архірей і мучениця. Дошку див. в колекції заставок Відділу П. й Др. А. М. № 1304.
10. Течже саме (инша). № 1299.
11. Два ченці. № 1312.
12. Два мученики. № 1325.
13. Несуть ікону Б. М. № 1383.
- CIX. **Селивстр** — Київський гравер на дереві кінця XVII ст. Його роботи:
1. Здвижження хреста. Див. „Псалтир Толк.“ КПЛ. 1697 р., арк. 3 звор. (другого ряду). Підпис: „Селивстр“. 13×11.
 2. Там-таки, арк. 26 звор. Трійця новозавітня. Бог-Отець у папській тіарі. Підпис: „Сес“. 5,5×6,5.
- CX. **Семенов** Марко („М. С.“). Ровинський (ІІ, 882—3) визнає його за одного з кращих українських граверів на дереві. Працював у КП Лаврських виданнях кінця XVII та поч. XVIII ст.
- До 4-х його гравюр, що їх зазначив Ровинський, додамо ще стільки-ж:
1. Рамка до заголовка у вигляді портика з монограмою І. Христа на фронтоні — в „Полууставі“ КПЛ, 1691 р., і в „Алфавіті Дух.“, КПЛ, 1710 р. Підпис: „М. С.“. 8×14¹.
 2. Рамка до заголовка в „Акафістах“ КПЛ. 1709 р. Вгорі Успіння, внизу Лаврська церква, по боках — по 5 круглих образів Підпис 1709 р.: „М. С.“. 14×18.
 3. Успіння — на звороті цього самого заголовку. По боках: Антоній та Феодосій. Вгорі два янголи з свічками. Підпис того самого року: „Марко: с.“. 11×14.
4. Там-таки, арк. 101 зв. Успіння іншого типу, без описаного вище оточення. Підпис: „Марко“.
- Розмір: 12×14. Те саме див. у „Канонахъ осмогласныхъ“, КПЛ, 1716 р., на звор. заголовка.
- CXI. **Семигіновський** Прокопій, Київський гравер XVIII ст. на міді (не на дереві, Роз., II, 884). Походить, мабуть, із сем'ї срібллярів Семигіновських. Едину нам відому гравюру Прокопа — «Іоан — зробив він до аркушевої „Евангелії“». Це копія з аналогічної гравюри А. Козачковського. Дошка в А. М. № 71. Розмір: 17×25,5.
- CXII. **Сербян** Яков, працював у Київі, на Подолі. В 1778 році Лавра його обвинувачувала в порушенні І привілею на друкування церковних книг та кунштів, бо в своїй хаті на Подолі він „тискає“ на папері й пускав у народ без цензури з подільської своєї книгарні отакі гравіровані на дереві „куншти“:
1. Богородиця Охтирська. Розмір: 26×31 с.
 2. Микола Чудотворець. 24×31,5.
 3. Вмч. Варвара з „діяннями“. Того самого розміру.
 4. Лист з образом Благовіщення і з текстом: „Богородице Дъво...“ (28×36). Про подібні листки, що йх пізніше випускав Денібрівський теж на Подолі (див. „Денібрівський“), ми вже говорили. Дошки до гравюр №№ 1—3 переховуються зараз у Відділі П. й Друку А. музею. Вони походять з колекції А. друкарні, куди попали, мабуть, через конфіскацію Лаврою в їх власника².

¹ Ровинський (ІІ, 883) помилково приписав цю гравюру Міхарію Синицькому, замість Марка Семенова, сплаугавши однаково іншими („М. С.“), як про це вже зазначалося (див. „Макарій“).

² Через те, що Сербян разом з своїми доморобними „кунштами“ продавав і Печерським букварям, які „въ великомъ множествѣ“ виникли був в-за кордону Київ-

Мал. 30 Гравюра на дереві ак. А. Скрякова 1859 р.
Богородиця.

CXIII. Серяков Лаврентій Оксенович, російський ксилограф, академік гравірування (род. р. 1824, пом. 1881-го).

Подібно до другого академіка гравірування, Тараса Шевченка, Серяков походив також із селянської сім'ї. Був він по слідовно військовим кантоністом, канцеляристом, церковним співаком, військовим топографом, поки, нарешті, зважаючи на видатні його здібності, не дозволено будо йому вчитися в Петербурзькій Академії Мистецтв.

Минув який десяток років і Серяков уже набув собі європейської слави. Перебуваючи в Парижі, як пенсіонер Академії Мистецтв, Серяков працював у найкращих тамошніх ательє та в ілюстрованих виданнях. В 1864 р. Серяков дістав диплом академіка гравірування. Акад. Серяков утворив у Росії цілу школу ксилографів¹.

Пам'ять Серякова мусить бути дорога для України. Своєю працею до найкращої і зразкової тоді на Україні КП. Лаврської друкарні Серяков почав і тут епоху

нової, удосконаленої ксилографії. Робота Серякова для України мало відома (Ровинський і почасти Собко про неї не згадують), і тому до речі буде тут її зазначити, і тим більше як-раз тепер, під час 100-літнього ювілею з дня народження славетного ксилографа (1824—1924).

Одними з перших гравюр, що зробив їх Серяков для Лаврської друкарні, були:

1. Успіння Б. М. Підпис: „Гр. на дер. Л. Серяковъ. Спб.“. Розмір: 10,7 × 14,7. Див. на мал. 29 справжнього розміру.

2. Собор печерських святих з тим-таки підписом майстра (крім: „Спб.“) і того самого розміру. Обидві ці гравюри див. в „Акафістахъ съ каноны“, КПЛ., 1860 р., у „Псалтири“ КПЛ. 1865 р., і в багатьох пізніших Лаврських виданнях аж до останніх часів існування Л. друкарні. Кліше цих двох гравюр переховуються у Відділі П. Й. Др. Л. М., №№ 3090 і 3096.

У жовтні 1859 р. Л. друкарня дісталася від Серякова з Парижу, де він тоді перебував (з 1858 р.), ще дві його роботи:

подільський мешканець Василь Штацький і в яких, як поймали продавець Л. кнігари на Подолі, чернець Фока, „кромъ преторубаго слѣвенскаго нарѣчія, болѣе на испорченной подлинѣ, нежемъ на чистой славенороссійской языку похожаго“ (українська книжка мовою!), явлалася „ересь“—католицькій фіосце,—то справа серйозно проти Сербина обернулася. Проти цього було розпочато судовий процес не тільки за незаконне тискання „безобразныхъ иконъ“, але й за поширення „еретицкихъ букварей“. Одночасно архієреями: київському, херсонському, чернігівському, переславському і „по смѣжности к малой Россіи“ білгородському було послано накази розшукувати й инищити всі ці букварі та книжки, де-б їх не будо знайдено. Порушено було також справу і взагалі про заборону надалі привозити книги з-за кордону.

¹ Про життя та діяльність Серякова див. у спеціальній праці: Н. П. Собко, „Жизнь и произведения гравера А. А. Серякова“, Рус. Старина, 1881 р., т. XXXI, февр., стор. 423—442 і т. XXXI, іюнь, стор. 307—324. Хоча поданий тут список творів Серякова спрощає таки величезний (але всіх гравюр С. перераховано тут мало не 500, а гравюр, що вийшли з його майстерні—з 1500), але й цей список не вичерпує всієї колосальної продукції Серякова. Не кажучи все про незгадані твори його, що виконано для України (див далі), ні Ровинський не зазначають цілієї серії гравюр Серякова до видання: „Новая Скрижаль“ Веніаміна, архієп. Нижегородського (Ізд. Н. Кораблева і М. Сиржкова. Спб., 1858, 8°). Тут Серякову належить, крім доброї гравюри на обкладинці,—ще 26 гравюр у I частині книги, 31—у II, 5—у III та 14—у IV, всього 76 незареєстрованих досі гравюр.

3. Печерська Богородиця (з Антонієм та Феодосієм) — велика гравюра до аркушевих видань Лаври. Розмір її: 15×22 с. Вона підпису не має, але належність її Серякову доводиться на підставі його власнорукого листа, що переховується в Лаврському архіві. Ця гравюра — одне з кращих досягнень Серякова. Див. її в аркушевих виданнях Лаври 60 рр. і пізніше, напр., в „Мінєї міс.” КПЛ., 1863 р., на зворотному боці заголовка. Дошка в Л. М. № 3199.

4. Богородиця з квіткою, серед 8 херувимів. Підпис: „Л. Сєряковъ”. 11×16. Є, напр., в „Правилъ къ Бож. Прич.“ КПЛ. 1866 р., арк. 22 звор. Дошка в Л. М., № 3197. Див. на мал. 30, справжнього розміру. Що до змісту, то це — удосконалена копія з старих Київських акафістичних зразків того самого сюжету (пор. старий оригинал на кліше №№ 1027 та 1028 у збірці Л. М., або аналогічну гравюру в до-серяковських Лаврських виданнях, напр., в „Канонахъ Богородицѣ“, КПЛ., 1855 р. на звороті заг. арк.).

У квітні 1861 р. Серяков надіслав з Парижу до Лаврської друкарні нову серію своїх гравюр, а саме:

5. Димитрій Ростовський. Підпис: „Л. Сєряковъ”. 11×15. Дошка в Л. М. № 3192.

6. Св. Митрофан. „Л. Сєряковъ“. Розмір: 6×10. Видана, напр., у брошурі: „Житіє... Митрофана... першого єпископа Воронежского и ново-явлениного чудотворца“, КПЛ., 1868.

7. Аскольдова Могила в Київі. Без підпису. 4,3×3,2. Дошка № 3156. Див. цю гравюру на мал. 31, справжнього розміру.

8. Келія ієросхиманаха Парфенія на Близких Печерах Лаври. Без підпису. 3,3×5. Дошка № 3170.

9. Десятинна церква в^т Київі Без підпису. Розміром 5 сант. упоперек. Дошка № 3157.

10. Рамка до гравюри з образами святителів (в „Служебнику“).

Аскольдова могила

Мал. 31. Гравюра на дереві Серякова. Аскольдова Могила в Київі в 50—60 рр. XIX ст.

11—14. Три заставки та кінцівка (хрест з списом).

Крім того, для Почайської Лаври:

15—16. Почайська ікона Б. М. та Іоа Почайський.

На червень 1862 р. готова була ще нова серія:

17—19. Три гравюри до „Служебника“, на кожній по одному святителеві, а саме: І. Златоуст, Василій Великий і Григорій Двоєслов. Кожна гравюра має підпис: „Л. Сєряковъ“. Розміром усі по 7×11,2 с. Дошки в Л. М. №№ 3183, 3187 і 3185.

20. Воскресіння І. Хр. „Л. Сєряковъ“. Див., напр., в „Канонику“ КПЛ. 1862 р., в „Молитвеннику“ 1865 р. та по інших Лавр. виданнях. Дошка там-таки, № 3181.

21. Митрофан, єп. Вороізький (погруддя) іншого малюнку та більшого розміру, ніж № 6. Без підпису. 11×14,5. Дошка № 3098.

22. Заголовок до букваря з вигравірованим написом на ньому: „Славянський или церковный букварь. Въ Типографії Кієво-Печерской

Мал. 32. Гравюра на дереві акал. Серякова.
І. Хр. серед дітей.

Лаври". Підпис майстра: „Л. Сєряковъ". Дошка № 3567.

23. І. Хр. серед дітей. Підпис: „Л. Сєряковъ". 7 × 11. Дошка № 3181. Гравюр №№ 22–23 див. у букварях різних Лаврських

евній".¹ Без підпису. Розмір: 7,2 × 4,7. Дошка № 3158. Див. на мал. 36 справжнього розміру.

В рр. 1863–1866 Серяков ви- гравірував для Лаври:

34–50. 16 гравюр до „Молитво-

¹ Серяков особисто був добре знайомий з тодішніми керуючими А. друкарнею оо. Тимофіям та Лаврентієм, а також з популярним тоді Лаврським схимником Парфенієм, до якого мав великий пітет. Це видно з його листування. Але в стосунках Серякова з Лаврою були іноді й неприємні моменти. Так, перебуваючи в Парижі, Серяков не тільки сам працював для А. друкарні, але й був представником посерединником Лаври, коли замовляла вона різні літографічні та гальванопластичні роботи Паризькій фірмі Лемерель. В жахливому становищі опинився Серяков, коли Лавра, незадоволена з великих витрат на закордонні роботи, в 1861–2 рр. перевстала виплачувати Паризькій фірмі гроші. Серякова в Парижі притягнано до суду і було вимушено його, як представника Лаври, видати вексель на Лаврські борги, а також

видань аж до пізнішого часу (1916 р.) і останню та мал. 32 (розм. справж.).

24–25. Дві великі заставки: одна з головою вмч. Варвари, друга — з „Нерукотвореним обrazom". Обидві без підписів. По 10,5 × 3. Дошки там- таки, №№ 3298 та 3299.

Як зразок цього роду робот Серякова, подаємо першу заставку на мал. 33, справжнього розміру.

26–28. Три менших заставки: І. Хр., Б. М. та хрестик.

29. Літера-ініціял „А" з видом м. Київа на тлі (пам'ятник кн. Володимиру та Хрестоносця колона). Без підпису. 3,5 × 4. Дошка № 3024. Див. на мал. 34 справжнього розміру.

30–32. Три кінцівки хрестів якорем, хрест із драбиною і скрижалі. Останню див. на мал. 35 справжнього розміру.

33. Голосіїнська пустинь поблизу Київа. Напис: „Церк. Голосіївська пуст.. гдѣ погребень Іерос. Пар-

еній".¹ Без підпису. Розмір: 7,2 × 4,7. Дошка № 3158. Див. на мал. 36 справжнього розміру.

Мал. 33. Робота Серикова до Лаврських видань.
Зразок заставки.

слова" (10 з них по виготовленні Лавра забракувала, і це не мало обrazило Серикова, як видно з його листа від 18. XII. 1863 р. у Лаврському архіві).

51—73. 23 малі гравюри, що були замовлені Серикову, коли запрошували його на життя до Лаври, в 1864 р.

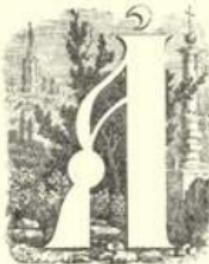
74. Велика гравюра для заголовків до аркушевих Лаврських видань. Вгорі—Нерукотвор. образ серед різних церковних уборів; по боках—две корогви з образами І. Хр. та Б. М.; нижче—пр. Антоній і Феодосій Печ. і внизу—два аналої з книгами. Виконано з мальонку ак. Солнцева. Без підпису. Розмір: 16 × 28. Див. у багатьох Л. виданнях з 60 рр. і до останнього часу, напр., у "Служебниках" КПЛ. 1872, 1879 і т. д. Доказка в Л. М. № 3572.

одібрали від нього підписку про невізід із Паризу, поки він остаточно не задовольнив кредиторів. Даремно надсилали Сериков до Лаври численні слізні прохання визволити його,—Лавра мовчала. Тільки вланні і примушенні Академії Мистецтв з тодішнім її президентом вел. кн. Марію Миколаєвну на чолі вратували Серикова від в'язниці, і він, нарешті, влітку 1863 р., дістив зможу залишити Париз і вийти до Італії.

Повернувшись до Росії, Сериков в 1864 р. почав переговори з Лаврою про переїзд його на 5 років, щоб виконувати ксилографічні роботи на місці її керувати школою транслювання, що і засновано будо при Лаврській друкарні. Сериков дав згоду з тим, щоб одержувати за свої гравюрні роботи по 3½ крб. за кв. дюйм, а за керуванням учнями—по 100 крб. на рік за кожного, в помешканням від Лаври. Контракт з незначними змінами проти умов Серикова було, нарешті, складено, але незабаром Лавра, за посередництвом Кіївської комісії Академії, знайшла іншу комбінацію, запросявши з Саксонії ксилографа Квасса, а Серикову відмовила. Тільки в 1866 р. повернув Сериков Лаврі на її брохання свій контракт з нею без компенсації за незаконне розривання і без судового процесу, який почав був і виграв у аналогічному випадкові ак. Рокачевський Днв. справу Л. архіву № 830. Пор. „Амфілохій“, „Квас“, „Лаврентій“.

75—80. 6 невеликих літер.

Цим не вичерpuється все, що вигравірував ак. Сериков для Лаврської друкарні. В самому тільки 1866 році, коли остаточно розрахувалася Лавра з Сериковим, Лаврі передав він 77 штук останніх своїх робот, переважно непідписаної всякої дрібниці: заставок,

Мал. 34. Ініціал „А“
роботи Серикова.

Мал. 35. Зразок кінцівки роботи Серякова.

кінцівок, ініціалів, рамок, так зв. „кашок“ та ін. Через брак місця ми їх тут не будемо зазначати окремо. Коли взяти музейний альбом Лаврської іконографії, або оглянути сами кліше в натуру, то роботу такого тонкого майстра, яким був Серяков, легко можна пізнати наявіт у дріб'язкових речах.

CXIV. Синицький Макарій — Чернігівський гравер на дереві початку XVIII ст., що вирізав кілька цікавих гравюр до Апокаліпсиса в „Новому Зап'єтті“, Чернігів, 1717 р., арк. 467, 472 звор. і 489 зв. Вище (див. „Макарій“) зазначалося, чому цього Макарія не слід змішувати, як це робить Ровинський (ІІ, 887—8), з іншим (Київським) Макарієм, що його ім'я („І. Макарій“) вазначено на гравюрах на міді, при тому пізнішого часу (30—40 рр. XVIII ст.).

CXV. Сінкевич Діонісій („Д. С.“ або „Д. С.“), Львівський гравер на де-

реві кінця XVII та початку XVIII вв., в 1690—1700 рр. ігumen Крехівського ман., потім ігumen Юр'ївського ман. у Львові.¹

До 2 №№ Ров. (I, 268) треба додати ще 13:

В „Акафістах“, Львів, 1699 р., 4°:

1. арк. 1 іненум. зв. Богородиця з І. Хр. і Іосифом. Підпис: „1699 Діон“.

2. Там-таки, арк. 41 зв. І. Христос. Підпис: „Д. С.“.

3. Там-таки, арк. 79. Арх. Михаїл (заставка) Підпис: „Д. С.“.

4. Там-таки, арк. 147. Св. Микола. Підпис: „Д.“.

5. Там-таки, арк. 158. Св. Микола. Підпис: „Д. С.“.

6. Там-таки, арк. 176 зв. Б. Мати. Підпис: „Д. С.“.

7. В 1699 р. Діонісій вирізав на дереві велику гравюру з видом Крехівського монастиря. Підпис майстра на ній такий: „Д. С.“

Церква в Галичі з гравюри з 1699 р.

Мал. 36. Гравюра на дереві Серякова. Стара (тепер країнова) церква в Галичі під Києвом.

¹ Згадки про Діонісія Сінкевича в Львівських ставропігіальних актах поч. XVIII в. наводять М. Годубець: „Укр. малирство XVI—XVII ст. під покровом ставропігії“. Львів, 1920, стор. 77.—Високу оцінку Сінкевича, як видатного артиста-гравера, дає В. Січинський в ст.: „Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 року“. Львів, 1923 р., стор. 15—16. Відбитка з Літ.-Наукового Вістника, кн. VIII—IX за 1923 рік.

Іеромонах Дионисій изобрази непрем'яно". Розмір: 55×33¹.

В "Ієромологіоні", Львів, 1700 р.: 8. арк. 136. Заставка: І. Хр. несе ягня. Вовк тікає. Вгорі Трійця і пелікан. Підпис: "Діоній". 11×9.5.

9. арк. 337. І. Хр. з Богородицею на небі серед янголів. Внизу частини земної кулі з написами на ній "Європа", "Азія". Підпис: "D. S."

В "Тріоді цвітній", 3-е вид., Львів, 1746 р.:

10. арк. 14. Воскресіння Азарієве. Підпис: "D. S. 1702". 13,5×11.

11. арк. 19. Вхід І. Хр. в Єрусалим. Підпис: "Д. С.". 13×11.

12. арк. 34. "Образъ и начертаніе Господне, въ дѣйствіи изображеніемъ Прекраснаго Иосифа". Посерединѣ І. Хр. та Б. М., по боках исторія Іосифа з 5 жанрових малионків. Підпис: "Д. С.". Розмір: 13,5×10,5.

13. арк. 53 зв. І. Хр. на вечери. Підпис: "Діонісій". 13×10,2.

Характером роботи Діонісій нагадує свого сучасника і співробітника у Львівських виданнях, Никодима Зубрицького (пор. "Зубрицький").

¹ Хоча вже в 1871 році цю видатну гравюру Д. Сінкевича видав Я. Головацький в "Собранії картъ, плановъ и рисунковъ къ Трудамъ Перваго Археологическаго Съѣзда", Москва, 1871, табл. XII, спрощеною розміромъ, як додаток до статті його же: "Оъ изслѣдованіи памятникъ русской старины, сохранившихъ въ Галліи и Буковинѣ" (Труды I Археол. Съѣзда въ Москвѣ 1869 г." М. 1871), але Ровинський чомусь цю гравюру не включив у список творів Діонісія. Цю гравюру перевидано (неточно) у виданніо: "Монастыри Юго-Западной Россіи вообще и Креховскій монастырь", СПБ, 1885. Останнimi часами на цю гравюру звернув увагу В. Січинський з боку її архітектурних деталей. Крім вищезгаданої його статті, див. ще його роботу: "Архітектура в стародруках". Львів, 1925, табл. XX—XXI і стор. 18—19. В цих двох працях В. Січинського є й репродукції з зазначеної гравюри в симільно зменшенні розмірі.

² А. друг, архів, № 425. Популярні гравюри з образом Собора Печ. свв. в матеріалі, цікавий для того, щоб з'ясувати близьку участь, яку іноді брали в граворному виробництві Київські срібларі-золотарі (Скрипчинський Степан, Проценко Гарасим та Семен, Коробка Федор і інші).

³ Про умови, в яких працювали в Лаврі "молодиці", що вчилися мальтарства й граворного мистецтва, див. у ст. М. П. Истомина: "Обученіе живописи въ Киево-Печ. Лаврѣ", "Іскусство и худ. промисленность", 1901, т. II, стор. 299 і далі.

CXVI. Скрипчинський Степан Кононович, Київський "серебряныхъ дѣлъ мастеръ", що в лютому 1807 року взявся за 30 р. "по настоящимъ ръскамъ поглибей купертихомъ пройтить, или прежниа ръски по надлежашему подновить" на великий збитій у друку дошці з образом Собора печерських святих².

CXVII. Соколовський Семен, гравер на дереві в другій половині XVIII ст., Київський міщанин. Він довго працював при Л. друкарні з Леонієм Левицьким, потім з товаришем вийшов з друкарні через малу платню, але в 1796 р. його знову було запрошено на роботу в Л. друкарні, як непоганого майстра, з підвищеною платною б крб. на місяць (доказаніше про це див. під "Левицький Леонтій").

CXVIII. Сребренницький Григорій Федорович (1741—1773), відомий гравер на міді, учень славетного Чесовська в Пб. Академії Мистецтв.

До відомостів про цього гравера треба додати цікавий факт, що він, українець родом (з Охтирщини), починав свою кар'єру "копертихаторським учнем" у Лаврській друкарні³.

1758 року, лютого 19 днія правитель Лаврської друкарні іеромана Самуїла повідомив архімандрита Лаври Луку, що „обрѣтаючися при здѣшній типографії в званіи коперштыхерскомъ Іванъ Хмаровскій да Грицко, актырской поповичъ, забравши тайно нѣкоторые монастырские до их мастерства принадлежащие инструменты, безвѣтино незнамо куды бѣжали”¹.

Лавра зараз-же написала до ігумена приписаного Новопечерського Сінянського ман. Никанора, доручаючи йому розшукати хлопців на Охтищині, звідкіля був родом „Грицько поповичъ“ (теб-то Григорій Сребреницький), а коли знайдуть, то щоб його заарештували і „подъ крѣпкимъ присмотромъ“ заковавши в кандалі“ надіслали до Лаври².

Григорія Сребреницького піймали в с. Чернеччині „на дому“ в його батька, попа того села, і повернули до Лаври. Був тут і товариш Сребреницького Хмаровський, але він устиг знову втекти від ченців.

В наступному 1759 р. Сребреницького бачимо вже в Петербурзі своекоштним учнем малярського класу Академії Мистецтв. В 1760 р. він подає до І. І. Шувалова прохання й просить перевести його з малярського до „гравировальногоного художества“, до якого він, як пише, почував у собі більше нахилу, ніж

до малярства. Прохання було задоволено, і Сребреницький став учнем Чемесова (Ров., II, 960—1)³.

CXIX. Стрельбицький Іван („Joannes Strzelbicki“, „I. S.“), Київський і Чернігівський гравер на міді кінця XVII та початку XVIII ст. З його виробів особливо цікава видана в Ровинського (II, 973—4, № 6) гравюра на честь гетьмана Петра Дорошенка (1665—1676, пом. 1698). Дорошенка змальовано тут зовсім молодим, без вусів і бороди. В 1707 р. І. Стрельбицький мав якісь стосунки з Чернігівською колегією, бо гравюру на честь Михайла Лаговського (Ров., № 1) він виконав „in collegio Czernihoviensi“.

До творів І. Стрельбицького, що їх зазначив Ровинський, треба додати ще велику гравюру на міді з багатма рядами однакових літер, розміщених так, що:

От всяко букви Г многи тысячи крати
Моцно просто, воспѣть, вънъзъ и
кѣгорѣ читати*

(пояснювальний напис унизу гравюри). Читати-ж можна таким фокусним способом речення: „Государу Царевичу Алексию Петровичу многа лѣта“. Все це обведено гравірованою рамкою з рослинного орнаменту. Підпис майстра: „Ioannes Strzelbicki Sculp“.

Розмір: 24,8×28,2. Є ця гравюра в „Алфавиті“ І. Максимовича 1705 р. в примірнику Лопухіних, що належить Кабінету Укр. Мистецтва при УАН, поміж арк. 35 та 36. Гравюру що

¹ А. друк. архів, справа № 44, арк. 1.

² Там-таки, арк. 2 зв. Сінянський Покровський ман. був. за 7 верст від с. Сінного Богодухівського пов. Заснував його сотник Василь Григорьев в кінці XVII ст. В 1788 р. монастир цей було закрито. Дия. Прот. П. Омоенко. „Церковная древности Харьковского края“ (Історико-археологический очерк) Вип. I. Харьков , 1916, стор. 141.

³ Відомості про кілька гравюр Сребреницького, що їх не заарештували Ровинський, подає Н. О болининова: Русские граверы и литографы. Добавление къ „Словарю русскихъ граверовъ“ Ровинского и „Описанию пѣсольникъ гравюръ и литографий“ Теляшова. Москва, 1913, стор. 23, і його ж „Каталогъ русскихъ налістрированныхъ изданій 1725—1860 гг.“, т. II, Москва, 1915, стор. 561—2.

можна бачити далеко не в кожному примірнику „Алфавита“, треба гадати, через те, що вона похвалає персону царевича Олексія Петровича і після його „опали“ виривали з книги та нищили.

За правдоподібне вважаємо припустити, що Стрельбицький - таки виконав і інші гравюри на міді у вищезазначеному „Алфавиті“ Максимовича, а саме: заголовок до цієї книги такого змісту: внизу біля церкви стоять „цариця Олга“ і „царь Владимиръ“. З-під церкви росте дерево, а на ньому у вінках розміщено 12 погруддів різних персон царської фамілії, починаючи від Бориса та Гліба і кінчуючи царевичем Олексієм Петровичем. Без підпису. Розмір: 18,5 × 31. Такої самої роботи і гравюра на арк. 2: орел двоглавий з образом Б. М. посередині і з ініціалами царського титула Петра I навколо його. Без підпису. Розмір: 13 × 19.

До відомостей Ровинського про роботи І. Стрельбицького додамо ще кілька дрібних уяв:

1) Портрет митрополита Варлаама Ясинського (Ров., № 4) помилково датовано у Ров. 1760 роком, а не 1707, як-би треба було. Ровинський, очевидно, змішав цифру 3 (7) з 3 (60). Гравюра ця має значення епітафії на смерть Варлаама Ясинського. Підпис: „І. С.“¹. Розмір: 20 × 29. Дошка в Л. М., № 261.

¹ Хоч гравюра за підписом: „І. С.“ Ровинський і приписав І. Стрельбицькому, але ці ініціали могли б належати і І. Ширському (I. Szczyrski). Розізнати це питання можна-б було проаналізувавши доказами самі ці гравюри. Відкладаємо це надалі, поки-що лишочини розвода Ровинського.

² Ровинський. „Русские гравюры“. М. 1870, стор. 291.

³ „Извѣстія Археологич. Общества“ за 1862 р., т. IV, вип. 3, стор. 250. Цит. за Ров., ib., 121.

⁴ Пор. подібний вигляд цього собору в заголовку до „Анфологіона“, виданого в Новгороді-Сіверському 1678 р. Знімок є в „Початках книгопечатання“ І. Свенціцького, табл. XXX, ч. 70.

2) У Ров. під № 7 зазначено: „Видъ Почаевской Лавры. „І. С. 1695“. Раніше Ров. вважав цю ж саму церкву за К.-Софійський Собор². Сементковський ще раніше бачив тут Михайлівський ман.³ На наш погляд це Новгород-Сіверський Преображенський собор⁴. В гравюрі вгорі над собором—Преображення; по боках: Богородиця, пр. Ілля, арх. Михаїл та якісь святій. Внизу герб (хрест) з літерами: М. А. М. Б. П. А. Н. С. (= Михаїл Лаговський милостю Божією пречесний архімандрита Новгород-Сіверського). Розмір: 34 × 44. Дошка в Л. М., № 264.

3) Під № 8 Ровинський зазначив „Образъ живоноснаго источника, изливающагося отъ св. Троицы“. „І. С. 1695.“ Додамо, що цю гравюру було присвячено Мелетію Вуяхевичеві, архімандриту КПЛ. (1690—1697). Тут крім Трійці, Богородиці та Кійських святих: вмч. Варвари, архістратига Михаїла, Антонія Й. Феодосія, є образ і св. Мелетія. Внизу—герб Мелетія Вуяхевича з ініціалами його титула: М. В. М. Б. П. А. С. А. П. (= Мелетій Вуяхевич, милостю Божією пречесний архімандрита святого Лаври Печерської). Розмір той самий. Знаходитьться там-таки, на зворотному боці вищезазначеної дошки (№ 264).

4) У „Царскомъ пути креста Господня“ І. Максимовича, Чернігів,

1709, 4°, гравюр І. Стрельбицького не 19 (Ров.), а 23. Крім цих, решта (14 гравюр) належить в цьому виданні Никодимові Зубрицькому.

CXX. Стрельбицький Федор („Theodor Strzelbicki” „T. S.”), Почаївський гравер на міді другої пол. XVIII ст. Цього майстра треба одрізняти від Івана Стрельбицького, хоча Колачковський і сплутав цих двох Стрельбицьких, що їх розділено одного з одним мало не цілим століттям. Колачковський додає, що крім Почаєва Ф. Стрельбицький працював і в Ченстохові.

Ровинський (II, 975, № 28) даремно приписав Ів. Стрельбицькому гравюру Федора Стрельбицького: „App. Петро й Павло несуть мо-

дель Почаївської церкви”, очевидчіки, прийнявши курсивний підпис: „J. S.” за „J. S.” Розмір: 19×21¹.

CXXI. С. Я. (чи не Семен Ялинський, Чернігівський друкар?). В „Трубах“ Черніг. архієпископа Лазаря Барановича КПЛ., 1674 р., в примірнику Лавр. б-ки XIII^{1/2}, на арк. 4 именується гравюра на дереві в аркуш (16×27) алего-ричного змісту з портретами царя Олексія Михайловича та царевичів Федора, Івана й Петра. Підпис з датою 1670 р.: „аго: с. и:“² Цьому ж граверові, можливо, належить і цікава рамка для заголовка „Труб“ складної символічної композиції (пор. технічну манеру та характер начерків у написах).

Т.

CXXII. Т.—Почаївський гравер на дереві з другої половини XVIII ст. Йому належать дві гравюри з образом Почаївської Богородиці типу так за „народних малинок“:

1. Одна менша (16,5×28,2) з таким слов'янським написом, здається, пізніше вставленним, змістъ знищеною польського „Істинное Изображеніе чудотворныхъ иконъ Пресвятой Богородицы Почаевской ащеи дня и Сентемврія“ і 2. Друга того самого змісту, більша (23,1×32). Підпис гравера на обох: „T. Відбитки у Відділі П. й Др. А. Музю.

Т. див. „Титъ“.

¹ Rastawiecki (274—5) вказує Ф. Стрельбицького.

² П. Пекарський („Наука и литература...“, т. II, стор. 149) вказує гравюру з підписом „с. и“ ще в Черніг. виданні: „Богородице Дѣво“, 1707 року, поміж арк. 246—7; Богородиця в Дитиною і св. Йосифом. В примірників б-ки Київо-Миколаївського муз., № VII 1/1, і в кількох примірниках Лавр. б-ки, з яких ми користувалися, — є інші гравюри С. Я., як і інших, що їх тут само зазначив Пекарський, ми не бачили.

CXXIII. Таляревський Яков („I. T.“), в чернецтві Іліодор, Чернігівський гравер на дереві 50-х рр. XVIII в. (у Ровинського незазначеній).

Його роботи:

1. Трійца в Авраама. Підпис: „Яков Таляревський“. 12,3×16,6. У багатьох Чернігівських виданнях: в „Правилѣ“ къ Бож. Прич. 1750 і 1758 рр.; в „Анфологіоні“ 1753 р.; у „Требнику“ 1754 р.; у „Псалтирі“ 1755 р.; в „Ірмологіоні“ 1761 р. і т. д.

2. Цар Давид грає на гуслі. Внизу вірш: „Той да вѣсть...“ Підпис майстра: „Яков Т.“. 13×17.

У „Псалтирі”, Чернігів, 1755, арк. 17 звор. неи. та по інших Черніг. виданнях.

У „Служебнику”, Чернігів, 1754 р. 3. арк. 58 звор. (другого ряду). І. Златоуст. „Іаков Т.”. $7,5 \times 12,5$. 4. арк. 107 звор. Василій В. „І. Т.”. Того самого розміру.

5. арк. 150 звор. Григорій Двоеслов. Підпис: „М. Іліодор Таляревський”. Останню з трьох гравюр виконано старанишем. Усі три—копії з Кіївських гравюр на міді, що підписав їх ієросхим. Макарій.—у „Служебнику” КПЛ. 1736, 8°.

6. Велика заставка над друкованим заголовком „Анфологіона”, Чернігів, 1753 р. або та-ж сама над заголовком „Апостола”. Чер-

нігів, 1770 р. „І. Т.”. $16 \times 6,5$. В середині образ Трійці, по боках—пр. Іллі та вмч. Варвари.

7. Менша заставка з образом Б. М. („Знаменіе”). Підпис: „Іаков Таляревський”. $14,3 \times 4$. В „Анфологіоні” Чернігів, 1753 р., арк. 2 (першого ряду).

CXXIV. Тарасевич Олександр („A. Tarasewicz”, „A. T.”), треба гадати, він—таки в чернецтві Антоній, видатний український гравер на міді в кінці XVII та на початку XVIII ст. Олександр Тарасевич працював у 70—80 рр. XVII ст. в Авгсбурзі, в Кракові та у Вильні¹. Є вказівки, що в 1688 р. він перебрався до Києва і став гравером Печерським².

¹ Відомі різним дослідникам такі гравюри О. Тарасевича, що їх виконав він відомі межами України: 1. Серія гравюр на сюжети з св. історії до видання: „Rosarium et officium B. Mariae Virginis...”, Augsburg, 1678 р. (Nagler. „Die Monogrammisten”, I, стор. 570, № 1356); заголовок видання в серії листівок під назвою: „Українське Мистецтво”, „Штихи”, Київ, 1918. видавництво „Друкарь”. 2. Гравюра до брошюри: „Jesus, Maria, Joseph, Teresia Septuenna”, Kraków, 1686 р. (Jocher. „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce”, т. III, стор. 127, № 6838). Rastawiecki (оп. cit., 285—6) назначив коло півсотні гравюр О. Тарасевича, у тому числі: 3. Велику гравюру в генеалогію роду Потоцьких, що підпис Михайло Войниловський кн. А. І. Потоцькому, маршалкові вел. кн. Литовського, з підписом майстра: „Alexander Tarasowicz sculpsit anno 1675 in Hluskū”. 4. 40 добрих гравюр до видання: „Różany wianek księcia Alexandra Potulickiego...”, Wilno, 1677 р. № 5. „Тези” з портретом архієп. Жуковського 1683 р. из великий аркуш. 6. Mensis Januarius—14 медальйонами святих, № 7. Портрет Михайла Пада, Віленського воєводи, № 8. Герби Сапеги та Браницького до панегірика 1687 р. № 9. Ці гравюри (№№ 3—4), надзвичайно рідкі, перекочуються в збірці І. Крашевського (Rastawiecki). У Варшавській збірці старих польських гравюр Д. Вітке-Жежевського в, хрім того, ще дві гравюри О. Тарасевича: 9. Заголовок до твору під назвою: „Philosophia rationalis sub auspiciis... Nicolai Oborski, Dei et Apostolicæ sedis gratia Episcopi Laodicensis... defensa per... F. Bartoszewski. A D. 1683 r.”. Під рамкою: „A. Tarasewicz sculp.”. Див. „Pamiętnik wystawy starzych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, Warszawa”, 1914, стор. 84, №№ 782—3. Тут—таки й репродукція з заголовка до „Philosophia rationalis...”. На стор. 84 тут—таки зазначається, що О. Тарасевич, як і Леонтій Тарасевич, працював переважно у Вильні в другій половині XVII ст.

² Див: М. А. Максимовичъ, „Книжная старина южнорусская”, Собр. соч., т. III, Кіевъ, 1880, стор. 712. Можливо, що цюму твердженню й треба дати віру, коли взяти на увагу, що виконані по—за межами і України гравюри О. Тарасевича дійсно робилися за час до 1687-го року. Можливо, що новоприбульому до Києва О. Тарасевичем належать і добре гравюри на міді до рідкого видання, що випустила Лавра в 1688 р. на честь тодішньої царської „трійці”: Софії, Івана та Петра Олексіївичів під назвою: „Трехъ вѣнцѣвъ молитвенныхъ дванадцатозѣздныхъ приличинъ тремъ святымъ заступникамъ ихъ царскаго пресвѣтѣлаго величества тезоименитѣмъ...” Примірник в Р. Пуб. Бібл. в Ангр. V, 2, 5. Тут уміщено три великі гравюри на міді з образами: Предтечі, ап. Петра та св. Софії в зірках. Згадаємо до того-ж, що тодішні

Тут він, мабуть, і став Антоніем, зрікшися унітства, в якому доти, здається, перебував, і принявши чернецтво. За кілька десятків років свого життя в Лаврі О. Тарасевич дослужився до сану архімандритичного намісника Лаври, в цьому сані він і помер після 1720 р.¹

В Лаврській бібліотеці переважається невелика, але фундаментальна колекція підручників для граверів, малярів та архітекторів, що належала о. Антонію Тарасевичеві і по його смерті передана була до Лаврської „казни“. Прекрасний добір колекції свідчить сам собою про прекрасного знавця—її збирача та власника. М. Істомин дослідив цю збірку і знайшов у ній між іншими ствердження тій думці, яку ще в 1858 р. висловив В. В. Стасов, що Олександр-Антоній і Леонтій Тарасевичі вчилися ритування в славетних німецьких граверів авгсбурзької школи—братьє Кіліяні² (пор., „Кіліяні“).

Чернігівські гравери на міді А. Тарасевич та І. Щирський в той час працювали коло подібних панегітрических гравюр на честь царів по-за межами України (в Москві), і важко сказати, хто більше новогрибуло О. Тарасевича міг зробити в Києві в 1688 р. такі мистецькі гравори на міді. Проте, цей момент потрібне дзвінок до дослідів.

¹ 1720 року, грудня 16 дня під „доношенієм“ Лаври до Губерніальної Канцелярії з приводу важкої для Лаври історії з заезжанням титулу константинопольського (а не московського) патріарха в „Місцелесловѣ“ КПЛ, 1718 р. між іншими, і „Свято-Печерській Лаври Нам’стникъ иеромонахъ Антоній руку приложилъ“ (Лавр. архів, спр. № 1, арк. 17). Требагадати, що це й був живий ще тоді Антоній Тарасевич.

² М. П. Істомин („Обученіе живописи в Кіево-Печерской Лаврѣ“, „Іскусство и Художествен. Промышленность“ під ред. Н. П. Собко, СПБ, 1901, т. II, стор. 295 і далі) в давому разі має на увазі одну з книжок О. Тарасевича — „Генеалогію австрійських імператорів“ — з гравюрами Кіліяні. Але висновок Істоміна треба обмежити тим, що, крім цієї книжки з гравюрами Кіліяні, О. Тарасевич, як видно з його робочої бібліотечки, мав за зразки (навіть у більшій кількості) гравори й інших видатних європейських майстрів, таких, як de-Witt, C. Galle і N. Visscher. Що до загадкої „Генеалогії австрійських імператорів“ роботи Кіліяні, то її вигравірував Вольфганг Кіліян і видав 1623 року, це було занадто рано для того, що Олександр Тарасевич міг безпосередньо вчитися в самому цього гравера.

³ В. В. Стасов. Собр. соч., т. II, етн. 70. Це рушічне говорить Ровинський, що О. Тарасевич „не прагнувось ничего относящегося къ Ровинскому“ (Подр. словарь рус. граверовъ, т. II, СПБ. 1895, етн. 982). Мабуть, на цій підставі Ровинський і не включив О. Тарасевича у свій словник граверів.

Досі визнавалося, що Олександр-Антоній Тарасевич не награвірував нічого, що б стосувалося до України (Стасов, Ровинський)¹. Це було, з одного боку, на жаль, бо Олександра Тарасевича ці самі знавці гравюри Стасов і Ровинський в один голос ставили „чеснавленію выше“ самого Леонія Тарасевича, як відомо, найкращого українського гравера, а з другого боку, було й дивно, що за 30 приблизно років свого життя на Україні Антоній Тарасевич свого фаху ніби-то нічим не вивив.

Нам випало відшукати кілька до цього часу невідомих гравюр О. Тарасевича, що поширені були серед людності української:

¹ Воскресіння І. Христі. В проміні та хмарах І. Христос встає з гроба. Підпис: „A. Tarasewicz f.“. Розмір: 9,5×14. Гравору що вклейено окремим аркушем у рукописний додаток, присланий до „Акафістів“ та „Псалтирі“ Лаврських видань 1709 та 1715 рр. Все це в одній оправі (старій,

XVIII ст.) є в примірникові б-ки КПЛ., № 15/54. Додається знімок з цієї гравюри на мал. 37 зменшеноого розміру.

2. І. Христос (поколінний). Однією рукою благословляє, а в другій держить книгу з церковно-слов'янським текстом: „Пріндіте коми всі труждаючіся...“ Підпис: „А. Т.“ Розмір: 9×12. Переходиться в кунштб. б-ки КПЛ. № XIX—66, арк. 13, є також (у другому примірникові) в кунштб. № XIX—65, арк. 3, при чому в останньому примірникові гравюру друковано на білому шовку. Див. на мал. 38, зменшеноого розміру.

3. Божа Мати, гравюра—пара до вищеписаної (№ 2), з грецькими ініціалами написів, з підписом майстра „А. Т.“, того самого розміру і теж друкована на шовку. Переходиться в кунштб. № XIX—65, арк. 4. Див. на мал. 39 зменшеноого розміру.

4. Зазначаємо ще одну гравюру О. Тарасевича—Образ Богородиці Холмської з грецькими ініціалами написів та з латинським текстом на три рядки внизу: *Uniti Dei cum homine unica Mater, Unitorum Thaumaturga Chelmensis, Tartarorum et Cosacorum ad Beresteckum, gloria ac memoranda profligatrix*. Підпис майстра: „Alexander Ta-

Мал. 37. Гравюра на міді О. Тарасевича, поч. XVIII ст.
Восхідниця І. Хр.

gasewicz fecit“. Розмір: 10,5×14,5. У книзі: „Phoenix Tertiato Redivivus, sive imago longe vetustissima Virginis Matris Chelmensis etc“ Якова Суші, університетського Холмського єпископа й Жидичинського архімандрита. Книгу видано в Замості 1684 р. Див. у б-ці кол. Київського університета Coll. S. J. 221.

CXXV. Тарасевич Леонтій, („L. Tarasewicz“, „L. T.“), один з кращих укр. граверів на міді (офортом) з кінця XVII та початку XVIII ст.

М. Максимович, і невідомо на якій підставі, вказавши, що Л. Тарасевич в 1691 р. прибув до Києва з Вильни і помер 1703 року¹. Але, з другого боку, є відомості, що вже в 1688—9 рр. Л. Тарасевича закликали з Чернігова полковник Іван Переяст до Охтирики, а потім і до Москви робити гравюри на честь царевни Соф'ї та молодих царів Івана й Петра. В Москві Л. Тарасевич з товаришем (можливо, І. Щирським) друкували відбитки „на отластихъ и на тафтѣ и на листахъ“, а також робив і нові гравюри з портретами: царевни Соф'ї в орлі і Федора Шакловитого у вигляді мученика Федора Стратилата².

До творів Л. Тарасевича, що їх вказано в Ровинського (II, 983—992), треба ще прилучити:

1. Рамку для заголовка до „Тріодії Цвітної“, КПЛ., 1702 р., з підписом: „L. Tarasewicz sculpsit“. 16,3×27,5. Зміст такий: вгорі собор усіх святих; по боках по 4 образи з євангельськими сюжетами, що спеціально стосуються до цієї книги, внизу—воскресіння І. Христа. Крім того, серед листів, у квітках, образи отаких святих: Кузьми, Феофана, Іоана Дамаскина та Іоана Манаха. Гравюру цю виконано за допомогою офортів. Додається знімок з цього заголовка в зменшенному розмірі на мал. 40.

2. Рамку з заголовком до мініяторного видання „Псалтирі“ КПЛ., 1703 р., з образами: Богородиці вгорі, печерської церкви внизу і по боках—Якима та Анни й ап. Петра й Павла. Розмір: 4,8×8. Без підпису, але характер роботи, а також підписи Тарасевича на інших аналогічних гравюрах у цьому самому виданні дозволяють приписати йому і цей твір. Дошка у Відділі П. й Др. А. М. № 212³. Див. на мал. 41 в зменшенні розмірі.

У Лаврському Музей у Відділі П. й Др., є коло десятка оригінальних дощок Л. Тарасевича, здебільшого до „КП. Патерика“, дуже збитих. Це й не дивно, бо гравюри Л. Тарасевича багато друковано було не тільки як ілюстрації до Лаврських видань „КП. Патерика“ та інших, але й щоб роздавати та продавати їх окремими альбомами та листками. Такі листки часто здібаемо вклесні в рукописи (див., напр., рукописи Лавр. бібліотеки №№ 12—14 (в описі Петрова, №№ 46—48). З гравюр Л. Тарасевича до „КП. Патерика“ робили численні копії на міді і на дереві в XVIII та XIX вв. В новіших ксилографічних копіях вони дожили навіть до останнього Лаврського видання „КП. Патерика“ 1902 р.

CXXVI. Тенчегорський Григорій Павлович, „маляръ, гридеръ, куперштихаторъ“, в Москві на початку

¹ „Книжная старина южнорусская“.—Собр. соч. М. А. Максимовича, т. III, К. 1880, стор. 712. Про Вильну, як місто, де працював раніше Тарасевич, вказується її у виданні: „Pamiętnik wystawy starzych gabinetów polskich...“, стор. 84.

² Див. „Огравокъ изъ ездѣственного дѣла о Шакловитомъ“—„Москвитинъ“, 1843 р., № 10, стор. 385—392. Пор. у Ровинського, „Подр. словаръ рус. граверовъ“, II, 982—7.

³ Пекарський П. („Наука и литература...“ II, 72) вказує гравюру Л. Тарасевича на арк. 2 „Нового Завѣта“, КПЛ., 1703 р., 8°, з двоголовим орлом, з Богородицею в середині, чотирма євангелістами по углах та Лаврською церквою внизу. М. Максимович („Собр. соч.“, III, 712) вказує 4 гравюри Л. Тарасевича в панегірику Стефана Яворського на честь Варлаама Яснського: „Pefnia neuvywaicsey chwaly...“, Київ, 1691, Fº. Цих гравюр бачити нам не довелося через рідкість цього видання.

Мал. 38 і 39. Гравюри на міді О. Тарасевича (друковані на шовку).
І. Хр. і Богородиця.

Мал. 40. Гравюра на міді А. Тарасеніча.
Заголовок для «Тріо і Ісон» 1702 року.

Мал. 41. Гравюра на міді Л. Тарасевича.
Заголовок до мініатюрного видання «Псалтирі»
1703 р.

XVIII ст. До відомостей Ровинського (II, 996—1001) мусимо тільки додати, що Телчегорський, подібно до Карновського та Любецького, вийшов до Москви з України¹.

CXXVII. Тимченко Лаврія, гравер на міді («каперштихатор»²) при Лаврській Київо-печерській друкарні в 60—70 рр. XVIII ст.³

¹ Временникъ Общ. Ист. и Древн. Росс., т. XXII, стор. 127. — Харламповичъ К. В., «Малороссійське віяннє на великорусскую церк. жизнь», т. I, Казань, 1914, стор. 785, прим. 8.

² В 1766 р. в діловодстві Л. друкарні зазначалося про те, що при друкарні існує «два майстра едень каперштихаторъ Лаврінь», которой дѣлаєть на мѣднѣхъ и москінѣхъ балхахъ, так до печатания книгъ, якъ и ко отпрай книжной разные фигуры, а другой рѣзчикъ Андрей, дѣланої до печатемихъ книгъ разные на доскахъ деревянинъ пралозки и фигури, и яко таковыми дву майстерами и такової надобности обойтись невозможно (ложе и прежде сего каперштихаторъ два, а рѣзчиковъ три человѣка и единого рисовальщика при типографіи содержано было). Л. друк. архів, № 87, арк. 17.

³ Див. Л. друк. архів, № 164, арк. 2.

⁴ Пор. близько подібну постать І. Хр. (без доданих у Лаврія аксессуарів), напр., в «Евангелії» КПА., 1746, F³, та по інших Лаврських виданнях напрестольної «Евангелії».

Єдина відома нам гравюра цього майстра мала сумну долю: дошку було знищено, а відбитки старанно візрано і „за собранієм“ Духовного Собора в Лаврі спалено, крім одного, що заховалася в самій слідчій справі про це в Лаврському архіві⁴. Гравюра (розміром 21,5×30,5) має підпис: Лавр. Тимчен: штихо: 1771“. Див. знімок зменшеного розміру на мал. 42.

Тимченко взявся вирізати на міді І. Христа з старого зразка до аркушевої напрестольної «Евангелії»⁴, але не стимав своєї фантазії і додав різні доповнення: море й хмар на тлі, рамку з рашушком (мушлів), державу в руках І. Христа у вигляді небесної сфери з сонцем, місяцем та зірками і, нарешті, сцену: Варвара з Михаїлом біля фонтану внизу. Це все це чищого-б було, але доданий вгорі в рамці дрібний образ Трійці з трьома обличчями в одній голові і з двома руками в одній постаті особливо скандалізував Лаврських пан-отців. Наказано було перевести слідство, тим більш сувере, що це було незабаром після указу Синода 1767 р. про „наприлежнішее смотрение, дабы ни гдѣ св. образовъ непристойными изображеніями писано не было, и ежели гдѣ что окажется, оное пре-

Мал. 42. Гравюра на міді А. Тимченка, вирізана і одразу ж звінцена в 1771 р.
І. Христос.

секат". Після знищення цього Лаврінового твору було наказано наперед не різати ніяких гравюр без відому та без наказу від самого архімандрита Лаври Зосими Валкевича.

CXXVIII. Тит. Київський гравер на дереві з початку XVIII ст. Праці цього майстра загальною манерою нагадують гравюри Н. Зубрицького.

В „Акафістах“ КПЛ., 1709 р., крім зазначених у Ров. (II, 1012—13) п'яти великих гравюр у 4-ку (13×14), цьому майстрству належать і дрібніші гравюрки (в „Акафісті Успінню“), підписані літерою „Т“, розміром приблизно 4×4 с., а саме: 1. арк. 35. І. Хр. в короні. 2. арк. 50 і 78. Богородиця в короні. 3. арк. 92 ав. Янгол - Хранитель. 4. арк. 98 ав. Іван Предтеча. 5. арк. 108. Богородиця у хмарах. 6. арк. 108 ав. Благовіщення. 7—23. Подібні гравюри з сюжетами із життя Б. М. дия. там-таки, на арк. 110, 110 звор., 111 звор., 112, 113 звор., 114, 115 звор., 117, 118, 119, 119 звор., 121, 121 звор., 123 звор., 125 та 125 звор.¹

24. Там-таки, арк. 151 звор. та 175 звор. Св. Миколай. „Т“. $3,5 \times 4,5$.

CXIX. Тихон. Київський гравер на дереві з початку XVIII ст. До відомостей Ров. (II, 1014) додамо:

1. Собор янголів. „Тихонъ“. У „Молитвослові“, КПЛ., 1707. арк. 23 ав.

2. Розп'яття. „аще тихо“.² 6×7 . В „Акафістах“, КПЛ., 1709, арк. 188.

CXXX. Т. П. Київський гравер на дереві з першої половини XVII ст. (можливо, що це Тимофій Петрович, Київський друкар).

Ров. (II, 1020—1), мабуть, через недогляд, не зазначив де-кількох гравюр майстра „Т. П.“ в „Бесідахъ І. Златоуста на Діянія Ап.“ КПЛ., 1624 р., а саме:

1. стор. 296. Собор апостолів в Єрусалимі. $12,5 \times 9$. Повторення цієї таки гравюри на стор. 302 з підписом Т. П. і з додатком напису Ровинський зазначив під помилковою назвою: „Ап. Павель и Варнава учать народъ“ (Ров., № 7).

2. стор. 430. Іудеї кидають порох в повітря. Підпис: „Т. П.“. $13 \times 10,5$.

3. стор. 481 і 487. Потоплення корабля під час подорожі ап. Павла. „Т. П.“. Того самого розміру.

Можливо, що цьому самому майстрству належить і рамка для заголовка до „Бесіда І. Златоуста на 14 посланій ап. Павла“ КПЛ., 1623 (вона-з і до „Бесіда І. Златоуста на Діянія“, КПЛ., 1624 р.). Розмір: $16,5 \times 28$. Композиція Зшеста С. Духа на цьому заголовку (вгорі) нагадує подібну — на гравюрі „Т. П.“, на стор. 38 „Бесіда І. Зл. на Діянія“ (тільки в значно зменшенному й узагальненому вигляді).

CXXXI. Троцкевич Теофіл („Theophilus Trockiewicz“, Львівський гравер на міді з другої половини XVIII ст.²) Разом з Раковецьким він оздоблював гравюри

¹ Пор. в „Канонахъ Богородицѣ осмоглавихъ“, КПЛ., 1716, 4°, арк. 70 звор., 97, 104 звор., 125 звор., 154 звор. та ін.

² Дослідник польської гравюри Павліковський зачислив Троцкевича до країни граверів Польщі того часу. Раставецький (291—2) зазначає що 11 гравюр Троцкевича. У виданні: „Pamętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, Warszawa“, 1914, стор. 86 і 92 указується, що Троцкевич

Мал. 43. Гравюра на дереві Федора А.
Заголовок до „Апостола“ 1695 р.

ми велике Бердичівське видання з приводу свята коронації папою Римським Бердичівської ікони: „Ozdoba u obrona ukraїnskich krajow etc.” 1767 р. (див. вище під „Раковецький“). Тут Троцкевичеві належать такі гравюри:

1. арк. Ww 2. О́сма brama. Підпис: „Theophilus Trockiewicz scu”.
2. арк. Xxx 2 зв. Ще одна брама. Підпис той самий.

3. арк. Xxx 2 зв. Брама по-дібна до іконостасу. Підпис: „Theophilus Trockiewicz sculptis”.

У.

CXXXII. Ушакевич Василь, Львівський гравер на дереві з другої пол. XVII ст. (60 рр.).

До списку Ров. (II, 1079—1080) треба додати ще:

В „Тріоді Постній“, Львів, 1717 р.:

1. арк. 9 зв. Блудний син. Без підпису. 11×8,5.

2. Там-таки, арк. 63. Гравюра на чотири відділи: 1) пр. Антоній, 2) пр. Пахомій, 3) „Лик пр. отець“, 4) Антоній і Феодосій. Підпис: „Василій“, 13,5×4,5.

3. арк. 75 зв. та 140 зв. Адам і Сва „Василій Ушакевичъ“. 13×9,5.

4. арк. 212 зв. Св. Григорій з „дъяніями“. „Василій Ушакевичъ“. 13×8,5.

5. арк. 245. Ноїв ковчег. „Василій + Ушакевичъ“. Розмір той самий.

6. арк. 297. „Лѣствица“ на небо та Іоан Ліствичник. Без підпису. 13×11,5.

7. арк. 377 зв. Пр. Марія Єгипетська з 4 „дъяніями“. Без підпису (пор. № 4). 14,2×9,2.

Ф.

CXXXIII. Федор А. („Феодор А.“, „Ф. А.“, „Ф“)—Київський гравер на дереві в кінці XVII й на початку XVIII ст., один з кращих укр. граверів старого часу (Стасов, Ровинський).

До зазначеного у Ров. (II, 1246) додамо ще такий матеріал:

1. Гравірована рамка до заголовка „Апостола“ КПЛ, 1695 р. Вгорі Б. М. на престолі серед світ; по боках: апп. Петро и Павло; внизу Лаврська церква, св. Мелетій та єп. Михаїл. Підпис: „Ф...“ 17×27¹. Цей самий заго-

ловок можна бачити в „Часослові“ КПЛ. 1713 р. Див. на мал. 43 в зменшенному розмірі.

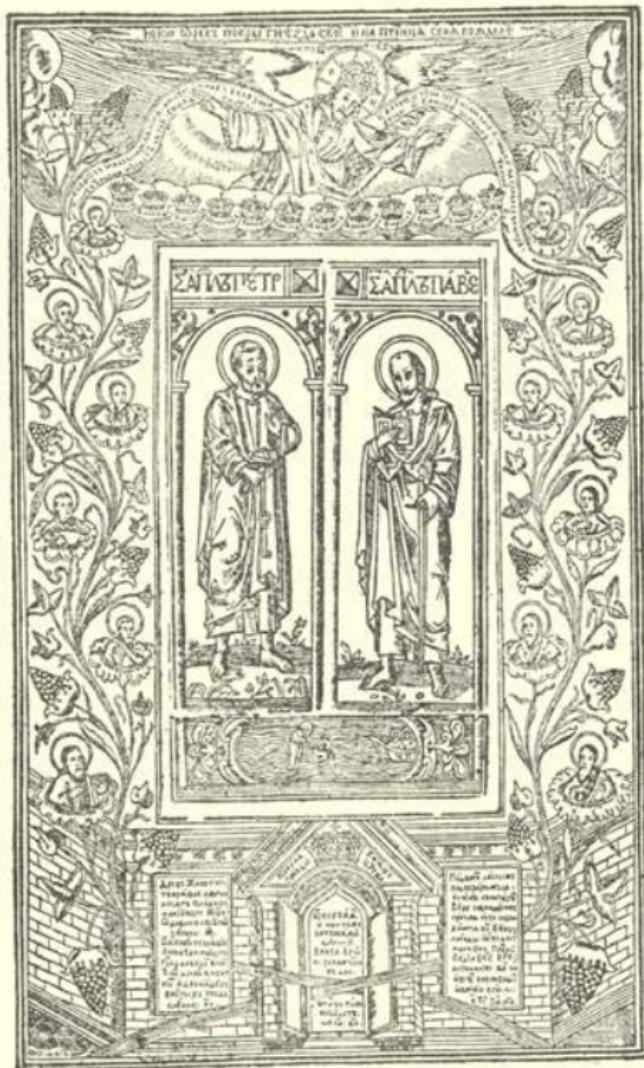
2. Там-таки („Апостол“, 1695 р.), арк. 14. Побиття Стефана. Без підпису. Це копія з гравюри майстра „Т. П.“ в „Бесѣдахъ І. Златоуста на Дѣянія“, КПЛ, 1624, стор. 169.

3. арк. 16 зв. Подорож Савла до Дамаску. „Феѡдор“. 13×10,5. Копія (з незначними відмінами) з гравюри того-ж „Т. П.“ в тому самому виданні, стор. 508.

4. арк. 37. Євтихій падає з

прапором у Бердичові й у Львові, при чому до зазначеного Бердичівського видання 1767 р. зроблені 4 гравюри на міді (отже однієї бракув в тому примірникові, в якого ми користалися).

¹ Заголовок цей видано у проф. Ф. Титова: „Типографія К. П. Лаври“, Київ, 1918 р., поміж стор. 394 та 395.

Мл. 44. Робота на дереві Федора А., кінця XVII ст.
Рамка для вставлення дрібних гравюр.

вікна під час промови ап. Павла (теж копія з „Т. П.“; пор. там-таки, стор. 389).

5. арк. 51 зв. Розбиття корабля. Без підпису. Копія з „Т. П.“ (пор. там-таки, стор. 481). Тут між іншим Федор збільшив на-тівн біля огню й одягнув його в тогочасну одежду.

6. арк. 55 зв. та далі. Рамка folio - формату ($14,5 \times 24$), щоб вставляти в її середину дрібніші гравюри. На рамці вигравировано І. Христу у короні вгорі й символічне дерево з 12 апостолами в квітках, нижче багато поясно-вальних написів. Підпис майстра: „Феодо: а“. Див. на мал. 44 в зменш. розмірі¹.

7. арк. 225. Богородиця („Споручниця грѣшнихъ“), навколо 12 дрібних круглих медальйонів з емблемами. В одному з них КП. Лавра до пожежі. Підпис: „⁴ХЧА Феодо:“. $12 \times 12,5$. Див. також в „Акафістах“, КПЛ., 1709, арк. 198 ззор.

8. Рамка для заголовка до „Евангелія напрестольного“. КПЛ., 1697. Підпис: „⁰“. $16,5 \times 27$.

9. Іоан Дамаскин в „Октоїху“, КПЛ., 1699 р., арк. 3 зв. нен. „Феодо: а“. 15×22 .

10. Там-таки, на звор. загол. Успіння. Підпис у рамці: „⁰: А:“. 15×11 .

11. Там-таки, арк. 5,53 зв., 98 та ін. Трійця в Авраама. „⁰“. $6,3 \times 8$.

Там-таки див. заставки розміром приблизно 13×6 , з підписами: „⁰: А:“.

12. арк. 2 нен., 187, 314. Воскресіння. 13. арк. 50, 273. Різдво І. Хр. 14. арк. 140. Здвиження. 15. арк. 141. Хрещення. 16. арк. 186. Явлення янгола Захарії і, можливо, інші (непідписані) гравюри.

17. Богородиця. Підпис: „⁴ХЧА Феодоръ“. В „Канонах“ КПЛ., 1697 р., на зв. загол. арк.

18. Оміття інг апостолам. Підпис: „⁰ А:“. В „Страстному Єв.“ КПЛ., 1704 р., арк. 9.

19. Там-таки, арк. 34. Розп'яття. Підпис: „⁰ А:“ (пор. в „Акаф.“ КПЛ., 1706, арк. 184 звор.). 6×9 .

20. Покладання в гроб І. Хр. „⁰“. В „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1724, арк. 133 зв. 6×8 .

21. Успіння. В „Молитвослові“. КПЛ., 1707 р. Внизу Велика Лаврська церква. Підпис замасковано в нижній її частині („Феодор“). Див. також в „Полууставі“ КПЛ., 1691 р., на зв. загол. арк.

22. Там-таки („Молитвослов“), арк. 183 зв. Предтеча. „Феодор А:“.

23. арк. 205 зв. Св. Микола. „⁰ А:“.

24—26. Там-таки, арк. 205, 241 та 313. Заставки з підписами: „⁰ А:“, „Феодор“ і „⁰“.

27. Богородиця (погруддя) з гравірованим написом: „Обрадованна радуйся...“. В „Канонах“ Богородицѣ осмогласныхъ“. КПЛ., 1716 р., арк. 82 зв. Підпис: „⁰:“. $12,5 \times 15$ (з рамкою).

28. Там-таки, арк. 158 зв. Богородиця на хмарах. „⁰:“. 6×9 .

¹ В рамку цю вставляли дрібніші дошки від однієї до трьох. Див., напр., чотирьохскладову гравюру з образом ап. Петра й Павла на арк. 69 зв. та 162 зв. „Апостола“ 1695 р. Отже Свєнціцький („Каталогъ книжъ церк.-слав. печати“). Жовква, 1908, стор. 11) помилується, коли приписує Федорові гравюри з образами апостолів — іншим майстрям: іллі (апп. Петро, Іоан і Іуда) та гравером з монограмою „v“ (ап. Павло).

29. Там-таки, арк. 233. Тріяді новозавітнія „Фео“. Розмір: 6×6.5.

CXXXIV. Федоров Лонгин, учень при Київо-Печерській Лаврській друкарні, що в 1743 р., на прохання Лаврського графика ієросхиманаха Макарія, разом з Іафетом Котляревським, був призначений для навчання майстерству гравірування (пор. „Іона“ і „Макарій“).

CXXXV. Феофан К. („Феофанъ К.“ або „Ф. К.“ або „Ф.“), Київо-печерський гравер XVIII ст. на дереві (не на міді, як помилково вказаний Ровинський—II, 1247).

До його творів треба додуточнити:

1. І. Хр. і розумні діви. В „Тріоді Цв.“, КПЛ, 1724 р., арк. 45. „Ф. К.“. 7,5×9. Це—копія з гравюри Вейгеля в „Biblia Ectura“, до Matth., XXV¹. Див. на мал. 45, справжнього розміру.

2. Там-таки, арк. 133 зав. Погреб. І. Хр. Підпис: „Ф.“. 6×8.

CXXXVI. Фігурський Никон („Фігурский“, а не „Фітурский“, як у Ров., II, 1107, мабуть, за Пекарським, II, 99) у інших за обома). Чернігівський гравер на дереві з початку XVIII ст., ієродиякон.

До списку Ров. (II, 1107) треба додати ще такі гравюри цього майстра:

1. І. Христос стоїть у посудині, куди алється його кров. Підпис: „Никон Ф.“. 6×10. Див. в „Пра-

Мал. 45. Гравюра на дереві Феофана К. XVIII ст.

І. Хр. і розумні діви.

вилѣ къ Бож. Прич.“, Чернігів, 1720 р., арк. 144 зав.

2. Заставка в книзі „Богородице Дѣво“ І. Максимовича, Чернігів, 1707 р., арк. 1 (другого ряду), що її спеціально зроблено до цього видання, з словом „Биц“ та обrazом самої Богородиці в середині. Підпис: „Н. Ф.“. 12×4.

3. Хрест зо знаряддям страждань І. Хр. Підпис: „Н. Ф.“. 5,5×9,8. В „Алфавітѣ“ І. Максимовича, Чернігів, 1705 р., арк. 140.

CXXXVII. Філарет, манах, потім ієродиякон („М. Ф.“ або „І. Ф.“ або просто „Ф.“), Київський гра-

¹ Зазначену в Ровинського (№ 2) гравюру уміття ніг у тій самій „Тріоді“, арк. 78 запозичив Феофан з того самого джерела (ісагн. XIII). Ця гравюра Феофанова має дату „1722“, а не „1622“, як помилково вказано в Ровинського.

Мал. 40.
Гравюра на дереві Філарета. XVIII ст.
І. Предтеча.

шер на дереві з половиною
(а не з кінця—Ров.) XVIII ст.

До зазначеніх в Ров. (II, 1083—4) додамо ще такі гравюри:

1. Трійця новозавітня. Підпис: „Ф“. В „Молитвослові“, КПЛ, 1753 р., арк. 9 зв.

2. Там-таки, арк. 148 зв. (другого ряда). Погреб. I. Хр., М: Ф: "5,5×10.

3. Там-таки, арк. 159 зв. Благовіщення. „М. Ф.“.

4 Там-таки, звк. 259. Микола

5. Око Боже ѹ безтлесні свята.

„Ф.“. В „Канонику“, КПЛ, 1751 р., арк. 77 за.

6. Ісус у храмі. „Ф.”. 6×7,5.

7. Забиття Іоана Предтечі. „Ф.“.
Дощка в Л. М., № 827. 6×7,5.
8. Іоан Предтеча. „М. Ф.“.
5,5×10. Див. на мал. 46, справж-
нього розміру.

9. Введение в храм Б. М. „I: Ф:“.
4×5. Дошка в Л. М. № 894.

10. а) Успіння (вгорі), б) Антоній і Феодосій (в нижній частині гравюри). Підпис: „Іер. Ф.“. 5,5×10. Дошка там-таки, № 1005.

Великі заставки роботи Філарста в „Апостолі“, КПЛ, 1752 р., розміром прибл. 14×6 с., а саме:

11. арк. 4. I. Хр. з апостолами.
— Филаре”.

12. арк. 65. Трійця „І. Ф.“. Див. також і в „КП. Патеріку“ 1760 р., арк. 1¹.

13. арк. 85 зв. та 87 зв. І. Богослов, „Ф. І.“.

Малі заставки того самого майстра розміром приб. $7 \times 2,5$ с., усі помічені літерою „Ф”, з колекції кліше Відділу Письма І Друку Л. М.: 14. Мученик. Кліше № 1283. 15. Святий з квітками. № 1277. 16. Князь і воїн. № 1308. 17. Архірей і диякон. № 1309. 18. Дві святі жінки. № 1331. 19. Два апостоли. № 1336. 20. Заставка з подвійним образом: а) мученик; б) сім мучеників, № 1370.

CXXXVIII. „Філіп Б.“, Київський гравер на дереві з половиною XVIII ст.:

1. Давид цар. В „Толк. Псалти-
рі“ КПЛ., 1750 р., арк. 37 зв. і в
інших Л. виданнях цієї книги: рр.
1752, 1755, 1760 та ін. 12,5×17.
Дошка в Л. М. № 631.

2. „Въдніе пр. Ареевъ въ болѣзни его“. В. „КП. Патерику“ 1760 р., арк. 183 зв. Підпись: „Филиппъ Б.“. 11×15. Дошка в А. М. № 873. Копія з гравюри на міді.

№№ 11 і 12 наші не скодяться з №№ 12 і 13 Ровинського підписами гравера.

Л. Тарасевича. До „КП. Патерика” Філіп Б., треба гадати, робив і ще багато гравюр-копій, але вони підписів не мають. Див. їх у „КП. Патерику” 1760 р., а дошки—у Відділі П. й Др. Л. М., в ксиографічній збірці.

CXXXIX. **Філіпович** Іван („I. Filipowicz”, „I. F.”), Львівський гравер на міді XVIII ст. (1745—1763 рр.), також і друкар Львівський. Деякий час працював у Люблині¹.

До 10 гравюр, що зазначені в Ровинського (II, 1084) та 51, що зазначені у Раставецького (107—110)², треба додати ще 77 гравюр Філіповича, а саме:

1. Богородиця Почаївська, навколо 4 святих та 4 херувими, з написом: „Vera Effigies B. V. Mariae”. Підпис: „Filipowicz Sc. Leopolis”. Дошка в Л. М. № 289 (=ЦАМ № 2329). 10,8×16,2.

2. Успенська церква з апостолами Петром і Павлом, а також Богородицею над нею. Підпис

¹ E. Rastawiecki, 107; про деякі біограф. факти з життя Філіповича див. у „Sprawozdaniach Komisyj do badania historii sztuk”, V, стор. LXV.

² З творів Філіловича Раставецький залишає цілу низку образів Б. М.: Бердичівської, Перемиської, Львівської, Ауцької, Томашівської, Любомльської та інших. Є група образів католицьких святих: Ігнатія Лойоли,³ (№ 13), Яна Непомука, ⁴ (№ 15), Домініка та Гілдіта, ⁵ (№ 20) і т. д. є кілька портретів: Маріяни Мархівської—в чернецтві Терези, ⁶ (№ 14), Рафаїла Чилинського, ⁷ (№ 43), Степана Студзинського 1753 р., ⁸ (№ 44), Атаназія Шептицького, архієп. Кіївського до його посмертного панегірика: „Via aeternitatis”, Leopoli, 1747, ⁹ (№ 45), чернички Анни Омелянівської (№ 46), Леона Шептицького, ¹⁰ (№ 49) та інших. Є гравюри з гербами (№№ 37—40), заголовками до книг і, нарешті, з унутрішнім виглядом знаменитої книгоиздирні Залуських: „Zalusciana publica et prima in Regno Poloniae Biblioteka”, ¹¹ (Rast., № 36).

У виданні: „Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorze Emeryka hrabiego Hutter-Czapskiego w Krakowie”, Kraków, 1901, № 169 показано портрет кн. Я. Сангушка за підписом: „Ioannes Filipowicz del: sculp: et excud: Leopoli”.

В книзі: „Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru D. Witke-Jeżewskiego”, Warszawa, 1914, № 220 залишається гравірований на міді фронтиспіс Філіловича з написом: „Haec domus odit Nequititem” і другий фронтиспіс (№ 219), виконаний офортом з написами: (вгорі) „Stellae dederunt lumen”; (посередині) „Ara Sacrifici”; (внизу) „I. Filipowicz Sc.”.

³ Пор. „Раковецький”, „Троцкевич”, що працювали в тому самому виданні.

⁴ Пор. К. Шероцький, „Історія ієраполітика”, „Наше Мініце”, 1918 р., ч., стор. 179.

гравера: „Filipowicz sc. Leopoli”. В „Служебнику”, Львів, 1759, F^o.

3—5. Там-таки, на арк. 89 зв., 104 зв. та 118 зв. три гравюри Філіловича: I. Златоуст, Василій Вел. та Григорій Двоєслов.

6. У виданні: „Ozdoba u obroga ukraińskich krajów”, Berdyczów, 1767 є одна гравюра Філіловича³.

7—8. Крім зазначених у Ровинського (№ 8) чинів часів 1-го і 3-го, Філіловичеві належать також і чин часу шостого (роз'яття) і „чин вечерний” (зняття тіла І. Хр. з хреста). Обидві дошки не мають підписів, але належність всієї цієї серії одному граверові безперечна. Розмір: по 7×12 с. Відбитки з них є в колекції Почаївських гравюр Л. М.

9—77. Філіловичеві, нарешті, приписується 68 гравюр (рахуючи з гербом Шептицьких) у Львівському виданні „Історія ієраполітики” 1760 р. Усі вони розміром приблизно по 6,2×9,3. Без підписів⁴.

Ф. А. („Ф. А.“ або „Ф. Л.“) див. Левицький Федор.

CXL. Ф. П. („Ф. П.“), Чернігівський гравер на дереві з XVIII ст. Його роботи:

1. Заставка: І Хр. вичавлює виноградну галузь у чашу. Підпис: „Ф. П.“. В „Правилѣ къ Бож. Прич.“, Чернігів, 1720 р., арк. 2 нен. 5×12 .

2. І. Предтеча. „Ф. П.“. В „Канонику“, Чернігів, 1757 р., арк. 89 зв. 6×10 .

3. Там-таки, арк. 136 зв. Св. Ми-

кола. „Ф. П.“. Того самого розміру. Див. теж у „Молитвослові“, Чернігів, 1758 р., арк. 217 зв. та 259 зв. і в „Правилѣ къ Бож. Прич.“, Чернігів, 1758 р., арк. 56 зв. та 74 зв. .

CXLI. Фуглевич М. („M. Fuglewicz“), гравер на міді з XVIII ст., що працював при Унівській друкарні. Див. його: заголовок з образом коронації Б. М. і з гербом Шептицьких до „Полуустава“, Унів, 1741 р., 8°. Підпис: „M. Fuglewicz sculp“.

Ч.

CXLII. Чернявський Михайло („Михаїль Чернявський“ або „М. Ч.“). Чернігівський гравер на дереві, можливо, й на міді з першої половини XVIII ст. (40—50 рр.). Ровинський цюго майстра не зазначив. Його роботи:

1. Богородиця з Трійцею. Внизу море з двома дельфінами. Підпис: „Михаїль Чернявський“. Див. в „Руїнѣ орошенномъ“, Чернігів, 1702 (видання з датою підробленою або помилковою)¹, арк. 4 нен. зв. Див. цю гравюру також у „Псалтиї“, Чернігів, 1748 і 1750 рр. та й по інших Чернігівських виданнях. Як і більшість гравюр цього майстра, вона являє собою також копію. а саме, з подібної гравюри Никодима Зубрицького (див. п. напр., в „Катехізису“, Чернігів, 1715, на звороті заголовку аркуша).

В „Служебнику“, Чернігів, 1747 р.:
2. арк. 52 зв. Іоан Златоуст.

Підпис: „Михаїль Ч: арміс“.
(1746 р.). 12×16 .

3. арк. 94 зв. Василій Великий. „Михаїль Ч.“. 12×16 .

4. арк. 131 зв. Григорій Двоеслов. Підпис і розмір ті самі.

Ці гравюри являють собою копії з гравюр на міді ієросхиманаха Макарія в Київському виданні „Служебника“, 1737 р., 4°.

5. арк. 221 зв. І. Христос тичить кров з 5 ран у сосуд. Підпис: „М. Ч.“. Розмір: $12 \times 15,5$. Копія з гравюри на міді А. Козачковського в Київському „Служебнику“, 1737 р., звор. заг. арк.

6. Переїзд євреїв через море. „М. Ч.“. В „Псалтиї“, Чернігів, 1745 р., 4°, арк. 176 зв. ².

В „Новому Завіті“, Чернігів, 1759 р., 4° (і в ранішому виданні 1748 р.) див.:

7. арк. 211 зв. Ап. Лука (перед „Діяніями“). „Михаїль Ч.“.

¹ Дивно, що гравюра майстра 40—50 рр. потрапила у видання з датою 1702 р. Це один з доказів пізнішого, ніж зафіксовано в заголовку, походження цього видання „Руїнѣ орошенного“.

² Срезневський та Бем (395) зафіксовують гравюру того самого змісту, але з іншим підписом: „Михайл“ — в „Псалтиї“, Чернігів, 1759, 12°, арк. 202 зв.

8. Там-таки, арк. 265. Ап. Іаков. Підпис: „Михаиль Ч.“.
 9. арк. 272 зв. Ап. Петро.
 10. арк. 285 зв. Ап. Іоан.
 11. арк. 295 зв. Ап. Іуда.
 12. арк. 299 зв. Ап. Павло. Усі з підписом: „Михаилъ Черниевскій“. Всі вони є досить невдалі ксилографічні копії з подібних сюжетів (на міді) Георгія в Київському виданні „Нового Завѣта“ 1727 р., що його Георгій у свою чергу запозичив з „Biblia Ectypa“ Вейгеля, 1695 р. Різниця в деяких тільки деталях, напр., в гравюрі з образом єв. Іоана Черниевський додав чащу в небі, в той час як у Георгія бачимо тут порожнє місце в проміні, а в західному оригіналі Вейгеля—у проміні стоїть слово: „Veritas“. Далі, обличчя в єв. Іоана здається Черниевському непристойно молодим, і йому він ісвадило приробив бороду, якої нема ані у Вейгеля, ані в Георгія¹.
 13. Вмч. Варвара. Підпис: „Михаилъ Черниевскій“. Див. в „Академії“.
- 14—20. Сім гравюр малого розміру з підписом: „М. Ч.“. Див. там-таки, арк. 6 зв., 7, 10 зв., 12 зв., 14, 23 зв. та 25 зв. Також і в пізнішому Чернігівському виданні цієї книги 1758 р.
- 21—29. Дев'ять гравюр малого розміру з тим самим підписом є в „Молитвослові“, Чернігів, 1758 р. на арукшах: 399 зв., 424, 432, 450 зв., 454, 457 зв., 472 зв., 497 та 563.
- 30—31. Є ще дві Чернігівські гравюри на міді: 1. Христос з книгою Й Богородиця з дитиною ї в квіткою. Гравюра Богородиці має підпис: „М. Ч.“. Розмір обох: по 11 × 15. Це наслідування Київських зразків, напр., в „Правилѣ къ Бож. Прич.“, КПЛ., 1739. Ці гравюри на міді, можливо, теж належать Мих. Черниевському. Див. їх в „Правилѣ къ Бож. Причащенію“, Чернігів, 1746, арк. 4 зв. та арк. 23 зв. (другого ряду)².

III.

CXLIII. Шашкін Василь, гравер на міді з поч. XIX в., Біліцький міщанин родом; працював при Л. друкарні в 1817 р.³

1. В 1817 році Шашкін було прийнято на службу при Л. друкарні, щоб поновляти старі „кунштові“ дошки. Для спроби йому

було видано стару велику дошку Собору Печерських святих. Він її поновив з Лаврськими матеріалами („терпентиномъ и водкою“) за 100 карб. Коли Шашкін подав свою роботу, виявилося, що він „не можетъ хорошо изображать лицъ и одѣяній“⁴. Керовникові

¹ Борода в єв. Іоана є ще в Київській копії на міді в гравюрі Георгія—в „Нов. Зав.“, КПЛ., 1753 р.

² Про мідні кіші з Чернігівської Іллінської друкарні з підписом „М. Ч.“ див. у проф. М. І. Петрова, „Старинныя южно-русскія гравировальные дошки“, „Искусство въ Южной Россіи“, 1914 р., № 34, стор. 94. Відбитки з цих дощок Чернігівського Предварительного Комитета по устроюству XIV археол. съѣзда въ Черніговѣ“, Чернігів, 1908.

³ Шашкін Василя треба відрізняти від Шашкіна Івана, що між іншим награвував де-кілька портретів до видання: „Ізображенія людей знаменитыхъ... при надлежаніяхъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи“. М., 1844

⁴ А. друк. архів, № 443.

друкарні Духовний Собор Лаври зробив нагану, що він, не знавши добре цього майстра, дозвілив йому „столь значительную и многотрудную штуку“. „Куншти“ з цієї дошки все-ж-таки було відтиснено, і їх прочани швидко розкупили.

1. Одночасно Шашкин поновляв велику дошку з планом Лаври — за 300 карб.

CXLIV. Шевченко, Тарас Григорович, славетний український гравер-офортист, з 1859 р. академик гравюри в Петербурзькій Академії Мистецтв. Робив офорти спочатку в 1844 р. (б офортів до „Живописной Украины“) і потім вже в кінці життя, в роках 1859—1860.

Загально відомо, з якими труднощами кріпак-селянин Шевченко здобув волю і право вчитися малювати та гравірувати в Академії Мистецтв (пор. подібне і з академиком гравюри Серяковим). Першу знайомість з гравюрами Шевченко мав ще хлопцем, коли малював із книжки з „кунштиками“ (гравюрами)¹. Це нагадує, як у створину з подібних „кунштів“ та „кунштбухів“ у Лаврі вчилися малювати та гравірувати „молодики“, між іншим, як ми бачили, і Григорій Сребренницький, другий відомий у Петербурзі, при тій-таки Академії Мистецтв, українець-гравер (пор. „Сребренницький“).

Як офортист, Шевченко був у

Росії в значній мірі новатором, популяризуючи там ту манеру гравірування (офорти), що й здавна, ще з XVII—XVIII ст. добре знали на Україні (Л. Тарасевич, почасти І. Щирський, Н. Зубрицький, А. Козачковський, І. Філіпович, а також іноді і зовсім незнані майстри, як-от В. Шашкин). Шевченко не тільки створив прекрасні зразки в галузі офорта, але й удосконалив його техніку оригінальними способами, що потім увійшли в практику майстрів російських (напр., Шишкіна та Мате)².

Ровинському (II, 1171—1178) відомо 27 офорти Шевченкових. В пізніших спеціальних статтях, що їх присвячено Шевченкові, як граверу, кількість його гравор збільшується до 30 (Горленко, Дорошенко)³ та навіть і до 35 (Шероцький)⁴.

Але в цьому чимало є непорозумінь:

1) Дорошенко й Шероцький приписують Шевченкові анонімний (без підпису) офорти: „Хлопець—калмик“, але це офорти І. Т. Михайлова з Шевченкового малюнку сепією, виданий як додаток до 5-го випуска V тому „Вѣстника Изацьныхъ Искусствъ“, Спб., 1887, після 364 стор.⁵

2) Дорошенко приписує Шевченкові також офорти „Аральський пейзаж“ (без підпису), але його виконала Бутакова О. М. під ке-

¹ „Автобіографическая замѣтка Т. Шевченко“. Твори Т. Шевченка в двох томах. Видання В. Яковенка, т. II, 1911, стор. 86—87, 92.

² В. Адариюк, „Офорти в Россіи“, „Искусство. Журнал Рос. Академии Художественных Наук“. № 1. Москва, 1923, стор. 285.

³ В. П. Горленко, „Шевченко—живописецъ и граверъ“ у книзі його ж-таки: „Южно-русские очерки и портреты“, К. 1898, стор. 109.—Д. Дорошенко, „Шевченко, какъ живописецъ и граверъ“. „Искусство въ Южной Россіи“, К., 1914, № 1—2, стор. 15.

⁴ К. Шероцький, „Гравюры Т. Шевченка“, „Украинская Жизнь“, 1914, № 2, стор. 52. Пор. його ж: „Шевченко-художникъ“. „Рус. Библиофиль“, 1914, № 1, кінварь, стор. 45.

⁵ Пор. Рок., II, 660, № 3.

руванням Клодта з Шевченкової авареї.¹

3) Дорошенко й Шерцький приписують Шевченкові навіть ксилографію (sic!): „Жінка на колінах перед черницею”, але, як і в попередніх випадках, це твердження автори не обґрунтували, і воно здається взагалі сумнівним.²

4) Таку бездоказність бачимо і в твердженні Дорошенка й Шерцького, що Шевченкові належать ще такі офорті, крім зазначених у Ровинського: „Головка”, „Пейзаж—куча деревьевъ направо, на переднемъ планѣ мостъ съ идущей по немъ фігурою”³ і „Дѣтъ”⁴. Обидва автори до офортів Шевченкових зачислють (звон таки, підстав не зазначивши) і „Цыганъ”, ігноруючи пояснення Ровинського, що цей офорт належить К. Афанасьеву.⁵

5) Нез'ясованість та плутанину бачимо також і тоді, коли різні автори починають перераховувати офорті, копійовані з творів Рембрандтових. Всіх їх визначається

то 4 (Ровинський, Дорошенко)⁶, то 5 (Благовещенський, Кониський, Сластіон)⁷, при чому відома колія Шевченкова з Ермітажної картини Рембрандта фігурує в різних авторів під різними назвами: „Лихварь”, „Сцена в торговій конторі”, „Виноградарі”, „Притча о виноградному садѣ”, іноді навіть як різні твори (напр., у Кониського й Сластіона).

За безперечний додаток до списку Ровинського можна вважати офортний портрет відомого в свій час трагика Айра Ольриджа, що зробив Шевченко з портрета власної роботи.⁸

Ак. О. П. Новицький, що йому належить найбільш критичний та докладний список офортів Шевченкових, залишив, що показаний у Ровинського „Король Лир” є не офорт, а гальванографія з малюнку Шевченкового.⁹

До речі вправимо помилку (певно, друкарську) в словнику Ровинського: офорт „В лісі” (Ров., № 19) має дату „1859”, а не „1829”.

¹ Пор. там-таки, I, 125, № 4.

² Дорошенко, оп. сіт., 15. При цій статті видано й художній, що її приписують Шевченкові. Пор. Шерцький у вищедивованих статтях: „Гравюри Шевченка”, стор. 52, 54 та „Шевченко-художник”, стор. 45.

³ Дорошенко, там-таки.

⁴ Шерцький, „Гравюри Шевченка”, стор. 52.

⁵ Ров., II, 1178.

⁶ Ров., II, 1177; Дорошенко, там-таки, 15.

⁷ А. А. Благовещенський, „Шевченко въ Петербургѣ”. „Истор. Вѣстникъ”, 1896, № 6, стор. 899.—А. Я. Кониський, „Жизнь укр. поета Т. Г. Шевченко”, Одеса, 1898, стор. 532.—О. Сластіон, „Шевченко у мистецтвѣ”, „Малюнки Шевченка”, вип. I, 1914, стор. 12.

⁸ Див: „Спомини про Шевченка М. Микѣшина”, „Кобзарь”, вид. у Празі 1876 р., стор. XVIII. Опис цієї гравюри див. у ак. О. П. Новицького: „Шевченко, якъ живописецъ”, „Сборники, посвященные памяти Т. Г. Шевченко”. М. 1912, стор. 79, № 620, або в укр. перекладі: „Тарас Шевченко. як мальляр”, Львів — Москва, 1914, стор. 79.

⁹ О. П. Новицький, там-таки, стор. 75 та 81, № 550. Хоча на репродукції її є підпис Шевченків, але це зроблено, як зразок „гальванізму” до спеціального видання: „Гальванографія или способъ производить гальваніческія мѣдные доски для печатанья кистью работанныхъ рисунковъ”. Соч. Франсуа фонъ-Кобелі. Спб. 1843.

Познан^т остаточна ревізія гравюр Шевченка на підставі усіх відомих їх примірників, з докладним описом варіантів кожної гравюри¹, здається нам річкою у су-

часний момент далеко не зайвою, хоча й нелегкою, вважаючи на рідкість і розкиданість по різних містах та збірках гравюрної спадщини Шевченкової.²

III.

CXLV.—Щапов Іван, гравер на міді, що поновляв в 1804 р. в КП. друкарні 20 мідних дошок, а саме: в аркуш: 1. план Лаври, 2. вмч. Варвара з архістратигом Михаїлом, 3—4. дві дошки Собора Печ. свв., 5. успіння Б. М., 6. заголовок до великої Біблії, 7. форта до Біблії з портретом імп. Єлизавети, 8—9. дві дошки до „Патерика“ з образом Б. М. в зірках і 10. ев. Марко, до аркушової „Євангелії“; в чвертку: 11—13. три дошки євангелістів до „Нов. Зав.“, 4°; 14—19. шість дошок апостолів до того-ж видання і 20. I. Хр. серед 7 світників. За це все майстер дістав платні 650 карб. з його матеріалом, але з Лаврським інструментом.³

CXLVI. Щирський Іван-Іонкентій („Iannes Szczyrski“, пізніше „Innocentius Szczyrski“), видатний український гравер на міді з кінця XVII й поч. XVIII ст. Ім'я Іонкентій Іван Щирський прийняв у чернігівському коло 1689 р. Як показує одна новознайдена нами гравюра, що її треба вважати за найдавніший

з відомих творів Щирського (див. № 1, мал. 48), — в 1682 р. Щирський перебував у Вильні, але вже з 1683 р. ми бачимо його в Чернігові, біля видатного мецената тих часів, архієп. Лазаря Барановича. В 1683 р. Іван Щирський робить велику гравюру (Ров., № 1) до виданої в Чернігові книги Л. Барановича: „Благодать истина...“, що присвячена була царям Іванові Й Петрові. Протягом часу до 1684 р. Іван Щирський оздоблює своїми добрими гравюрами панегіричну брошюру, що видав ІІ Лаврентій Криштонович, тоді ще архідиякон Чернігівської катедри, на честь Лазаря Барановича (див. далі, №№ 2—9). Гадають, що в 1688 р. Щирський був тим „товаришем“, що допомагав Л. Тарасевичеві робити гравюри до панегірів царевини Софії в Москві⁴. В березні 1689 р. Щирський (уже чернець і Іонкентій) бере участь в депутатії від Л. Барановича до Москви з подякою за одержання Чернігівською катедрою патріаршої ставропігії⁵. В 1691 р. Щирський робить, а

¹ Напр., до відомого і не раз виданого офорту „Дві дівчини“ єє значний варіант, в якому одна з дівчин носить квітку. Пор.: „Каталогъ Музея Украинскихъ Древностей В. В. Тарновского“, Томъ II. Черніговъ, 1903, стор. 194, № 439. Пор. також у замітці: „Альбомъ офортовъ Шевченка“, „Киевская Старина“, 1891, кн. 6, стор. 483.

² Значні збірки офортів Шевченкових належать: Музею Тарновського в Чернігові, Е. Рейтернові, І Держ. музею в Києві. В цьому останньому є офорті Шевченкові, що їх зазначені в Ров. від №№ 2, 4, 8, 10—15, 16, 19, 21, 24—26. Пор. каталог: „Виставка артистичних творів Тараса Шевченка“. Київ. 1911 р.

³ А. друг, архів, № 413, арк. 304.

⁴ К. Харламповичъ, „Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь“, т. I, Казань, 1914, стор. 260.

⁵ К. Харламповичъ, ibid., 235.

Мал. 47. Гравюра на міді І. Ширського.
Заголовок до „Октоїб“ , 1699 р.

потім перероблює, згідно зо зміною політичних обставин, величезну свою гравюру на честь царів Івана та Петра.¹

В 90-х рр. Щирський захоплюється аскетизмом і навіть печерним чернечким побутом. В Любечу, поблизу Чернігова, в мальовничій місцевості, на батьківщині пр. Антонія Печерського, він копає з товаришем ієродиякона Юною Можевським печеру, живе там, засновує підземну церкву, а потім буде її шілій монастир над печерою². „Строители“ енергійно притягли до участі в цій справі Київського митрополіта Варлаама Ясинського, Чернігівських ієпархів Лазаря Барановича та його настуника: Феодосія Углицького та Іоана Максимовича, Київо-печерського архімандрита Мелетія Вухевича, гетьмана Івана Мазепи та інших видатних і впливових українських діячів того часу.

Захоплений аскетизмом та монастирським будівництвом, Щирський не залишав і свого мистецького фаху і дав про використання його в інтересах нового монастиря. Не задоволившись, наприклад, з того, що самий монастир було вже збудовано і забезпечене від гетьмана Мазепи селами, а від духов-

ної влади потрібними святощами (чудотворною іконою та мощами), невтомний Щирський засновує за 3 верстни від Любеча скит преп. Онуфрія. Щоб швидче притягти Мазепу до нової допомоги на збудування там церкви, Щирський робить велику гравюру з образом пр. Онуфрія і присвячує її Мазепі, як „великому великого угодника Божія пр. Онуфрія любителю, и любовъ свою во воздвиженным во память его на стѣнах Лавры Печерской храмомъ извѣстившему“ (див. далі, № 18). Знімок з цієї гравюри див. на мал. 50. Щирський таки добиється свого: в 1711 р. Онуфріївську церкву в скиту було вже освячено. Щирський управляв Любецьким монастирем до 1714 р. В цьому році на його місці бачимо вже нового ігумена

Щирський майже не прикладав свого вміння до церковно-книжної справи, як це бачимо здебільшого у давніх українських граверів, а використовував його переважно в пастегірному напрямкові. Цим він близько нагадує іншого гравера—ігумена Іларіона Мигуру, свого сучасника (пор. „Мигура“)³.

Натяк на те, що І. Щирський, будучи добрим гравером, одно-

¹ Ровинський („Подробный словарь рус. граверовъ...“, т. II, ст. 1232—5) висловлює думку, що цю гравюру зробив був Щирський раніше з портретом царевни Софії Олексіївни, а потім, через політичні обставини пізнього часу, коли Софія покидала було влади, Щирський мусів переробити цю гравюру, знищивши портрет царевни і надавши їй характеру академічних тез.

² Лазар Баранович у фундаторській грамоті про цю діяльність Щирського пише так: „трудолюбив старцы честний ієродіаконъ Іона и честный монахъ Иннокентій Щирский, воспомянившиес любоюю ко святому Антонію и мысту его, идже рожденъ есть, начаша, послѣдующе наставнику своему, близъ тоскѣде, юже ископа ся. Антоній, иную дѣлата пещеру и въ ней въ память святого созидати церковь, такоже въ пещеры иными здати храминъ“. — Историко-статистическое описание Черниговской епархіи*, кн. IV, Черниговъ, 1873, стор. 127—128. Тут-таки див. і взагалі історію заснування та дальнього існування Любецького Антоніївського ман., (стор. 126—138 та 198—255).

³ Ми знаємо тільки одну гравюру Щирського типу звичайних ілюстрацій до церковних книг—заголовок до „Октоиха“, КПЛ, 1699 р. (див. на мал. 47 зменш. розміру).

Мал. 48. Гравюра на міді І. Ширського, 1682 р.
Іоан Златоуст.

часно був і добрим маляром, ми бачимо в грамоті Київського мітropolіта Варлаама Ясинського від 1 серпня 1701 р. з подякою Ширському за поновлення „з трудолюбією своєго“ Любецької чудотворної ікони¹.

До 5 гравюр Ширського, що їх зазначив в своєму словнику Ровинський (II, 1232—36), треба додати ще 20, а саме:

1. Іоан Златоуст, що стоїть в кімнаті, в повному архієрейському одязу, з високою патерицею. За вікном видно церкву. В лівому верхньому углу — Дух Св. (голуб). Внизу два написи, латинський і слов'янський: „S. Ioannes Chrisostomus Patriarcha Ecclesiae Doctor“ etc.; „Ієрей Великий, Іже в животъ своем оустрои дом...“ і т. д. Підпис гравера внизу, по-за рамкою, ліворуч, дуже дрібний і малопримітний: „(W) Wil-
nie, 1682: I. Szczyrski fecit“. Розмір: 11 × 18. Переходиться в б-ці КПЛ., в кунштб. № XIX — 66, арк. 43 звор. Див. в зменш. вигляді на мал. 48.

В панегірикові на честь Лазаря Барановича: „Phœnix Redivivus Lazarus Bagrationowicz...“, що виданий був у Чернігові з передмовою архідиякона Чернігівської катедри Лаврентія Крищеновича, є 8 гравюр Ширського: дві великих і шість менших (типу віньєток). Гравер підписав тільки першу, але й решта також самої роботи, тому ми й її тут значаемо:

2. Заголовок панегірика. В промірниківі, нам відомому (з б-ки Кіїв. Дух. Ак. № „Муз.“, 441”), заціліла тільки ліва половина цієї гравюри з трьома алегоричними жиночими постатями (Pietas, Religio і Virtus) і з частиною одягу архі-

¹ Київський мітropolіт Варлаам Ясинський пише між іншим так про це в своїй грамоті „отпушаемъ изъ Киева велебного отца Иоакима Цирского, яко усерднаго и тщаливого того мѣса (Любецкого ман., П. П.) строителя, который старался приблизно икону чудотворную Пресвятой Дѣвы Богородицы Любецкой отновити, и благолѣпно а трудомъ ю бія своего украсити“ („Ист.-ст. описание Черн. еп.“, кн. IV, стор. 233).

Мал. 49. Гравюра на міді І. Ширського.
Заголовок до книжки "Панегірик" за честь Харківського полковника
Федора Захаревського, 1705 р.

рея, мабуть, самого таки Барановича. Підпис майстра: „Ioannes Szczyrski”. Розмір зацілого половини: 7,5×27,5. Датуємо цю гравюру, як і інші в цьому виданні, часом до 1684 р., щеб то до того року, коли Л. Кроцнович з архідиякона зробився ігуменом Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря.¹

3. Там-таки, арк. 1 звор. нен. Герб Лазаря Барацкого (хрест на ланцигу). Розмір: 15,5×25. В хресті повно літер, розміщених так, що з центру на всі боки можна читати „Lazarz Baranowicz”.

4. арк. 5. Фенікс-птиця відроджується в огні на шпилю гори. Кругом пейзаж. В фігури обрамлення вставлено малюнки: трьох черепів, квочки на яйцях та смерти, що ламає дерево. Ця гравюра має тип віньєтки, як і дальші три. Розмір: 15,2×12.

5. арк. 9. Купідон з сагайдаком на спині та птицею (феніксом) в руках. В обрамлення вставлено малюнки: три сови, світильник і дві машкарі.

6. арк. 13. Фенікс летить з хрестом у лапі.

7. арк. 17. Фенікс летить у митрі й несе лаврову гілку.

¹ Ист. - стат. описаніє Черн. еп., кн. 2, Черніговъ, 1873, стор. 108.

² В панегірикові Стефана Яворського на честь Мазепи: „Echo glosu wołajcego na puszczę”, 1689 р., № 1, М. А. Максимович залишає сім гравюр Щирського (з підписом „I. S.”). Крім того, Максимович залишає ще три гравюри Щирського („I. S.”) в панегірикові Пилипа Орлика: „Hippomenes Sarnecki”, К., 1698 р., № 1080 на шлюб столника Івана Обідовського з Галиною Коцубейіною (Собр. соч. М. А. Максимовича, т. III, К., 1880, стор. 710 та 714). Бачити ці гравюри через рідкість означеніх панегіриків нам не довелося, і тому ми їх в нашому спискові не залишаємо.

³ Відомо, що ця гравюра Щирського датована 1700 роком в той час, коли сама книга вийшла в жовтні 1699 р. з іншою рамкою на заголовному аркуші, гравированою на дереві. Таким чином вже пізніше в частину примірників вставлено новий заголовковий аркуш роботи Щирського на міді — з датою 1700 р., залишивши в новій рамці Щирського той-же самий заголовок (набором) із старою датою (1699 р.). Нова гравирована на міді рамка до заголовка „Октоиха” потрібна стала, мабуть, чи не на те, щоб піднести її видання царю Петрові, що, як відомо, був знавцем і любителем гравюри на міді, що напів і сам в 1698 р. робив офорті в Амстердамі (Р о в и н с к и й, „Подр. словник рус. граверовъ”, т. I, стори. 69 і т. II, стори. 767—8, Пор. З. Г о л л е р б а х, „Істория гравюры и литографии в России”, М.—Пігр., 1923, стор. 28).

8. арк. 21. Той самий птах у митрі стоїть на горі. В рамці — де-кілька буслів та лев.

9. арк. 25. На земній кулі сидить той самий птах. Зверху на нього литься кров з грудей пеліканових і річками розтікається по землі².

10. Рамка до заголовку „Октоиха” КПЛ., 1699 р., № 1, є не в усіх примірниках цього видання; вона у примірниковій б-ці КПЛ. № VI^{3/10}. Зміст цієї рамки такий: вгорі — коронування Богородиці; внизу — Вознесіння ІІ на небо; по боках — по 4 образи. Підпис майстра з датою: 1700 р.: „Изображи Рокъ аїї Иннокенті Щирскі”. Розмір: 17×28 с. Див. на мал. 47 зменшеного розміру.

В панегірикові на честь Федора Захаревського під назвою: „Вогату Wirydarz”, КПЛ., 1705 р., № 1080 (в примірниковій б-ці Соф. соб. № 1080) є такі 4 гравюри І. Щирського (підпис його має тільки перша):

11. Заголовок увесь гравированний такого змісту: вгорі три купідони несуть герб Захаревських (три квітки). Внизу сад з алтанкою посередині. Серед саду — три жіночі постаті: Gratia, Amor i Cha-

Мал. 50. Гравюра на мілі І. Шчирського.
 Сборка прп. Онуфрія Великого з присвяченням Івану Марені.

ritas. Ще нижче вміщено самий заголовок книги. Підпис: "Innozen-
tius Szczyrski sculpsit". Розмір:
19 × 30. Див. знімок на малюнку
49 зменшеного розміру.

12. Там-таки, арк. 2 звор. Герб Захаревських мало не на цілу сто-
рінку. Розмір: 13 × 18 с. Герб цей
далі двічі повторюється (арк. 25 зв.
та 49 зв.).

13. Там-таки, арк. 9. Гравюра на
цілу сторінку (16 × 25,5 с.): тріум-
фальна арка з троянд. На східцях
до арки написано: "Wschod do Bogatego
Wirydarza po želaznych Marsa
gradusach". По боках арки—по 2
постаті: Pallas, Prudentia, Vigilantia
i Mars. Внизу 8 полонених біля
покиданої долі зброї.

14. арк. 24. Гравюра на цілу сто-
рінку (16 × 24), з фонтаном серед
саду. З нього ляється 2 струмки.
Напис внизу: "Fontana w pośrodku
Bogatego Wirydarza żywego u post
fata pamięci stolnika u połkownika
Charkowskiego P. Grzegorza Zacha-
rzewskiego wyrobia".

В брошурі: „Зерцало от писанія
божественнаго...”, Чернігів, 1705 р.,
F° (в примірниковій бібл. Соф. соб.
№ 977)¹ є такі дві гравюри, що
підпису не мають, але своїми тех-
нічними, стилевими та палеогра-
фічними особливостями безумовно
виявляють роботу Щирського:

15. Герб Мазепи, що його з обох
боків підтримують князі Борис і Гліб.
Вгорі монограма Марії й стрічка
з написом „Гетман Іваннъ Mazena”.

¹ Про це видання див. досить докладний екскурс у Пекарського, ор. сіт., II, 115.

² Композиція центральної групи на цій гравюрі Борис і Гліб з гербом Мазепи в
руках повторюється на філігранах (подільних знаках) паперу друго-ї таки видання—
щікавий випадок звязку, схожості гравюрі філігранного знаку. Борис і Гліб фігурують
тут, як патрони Чернігівської катедри.

³ В брошурі є ще дві гравюри на мізі, що їх ми не зважаємося приписати І. Щир-
ському: 1) на арк. 3. Царський орел, той, що є у „Алфавіті“ І. Максимовича, Черн.,
1705 р., 2) арк. 14 зв., невеличка гравюра: два лиголи годують дитину—Іоанна Хрести-
теля, тоді як його мати Єлизавета спить. Внизу пояснювальні до цього вірші. Можли-
віше, що ці гравюри належать І. Стрельбицькому.

Внизу князька корона, дві булави,
кілька гармат та інша військова
зброя. Цю гравюру вклесено на по-
чатку книжки, окремим аркушем.
Розмір: 19 × 31 с.².

16. Там-таки, в кінці книги, теж
на окремому вставному великому
аркуші, в й друга подібна гравюра—
на честь архієп. Чернігівського
Іоана Максимовича. Герб Макси-
мовича (сердец з монограмою Марії)
обіймає знизу дерево, що його
садить пр. Антоній Печ., а поли-
ває—пр. Феодосій. В квітках цього
дерева сидять Борис і Гліб та
Чернігівські єпископи, не виклю-
чаючи їх останніх трьох архієпі-
скопів: Лазаря Барановича, Фео-
досія Углицького й самого, на-
решті, тоді ще живого Іоана Макси-
мовича. Внизу вигравіровано від-
повідні вірші, що пояснюють зміст
гравюри. Розмір: 10,3 × 13,8 с.³.

17. На підставі порівняльної ана-
лізи треба зачислити до праць
Щирського й гравюру в панегіри-
кові Андрія Хмарного: „Domus Sa-
cientiae illustrissimo ac reverendissi-
mo Patri Iosapho Krokowski...“,
КПЛ. 1706, F°. Тут ми бачимо „храм
мудрості“ увігляді круглої ротонди
з 7 стовпами і 7 ступенями до
нього. На ротонді стоїть Богоро-
диця. Див. в прим. б-ки Соф. соб.
№ 978-а, арк. 2.

18. Пр. Онуфрій Великий—окре-
ма гравюра великого формату
(23 × 39 с.). Св. Онуфрій стоїть
на цілій згорт з бородою й во-

лоссям до землі. Біля ніг його кинуто на землю царську корону, скіпетр і державу. Оддалік—сцена з життя преподобного. Внизу вирізано вірші, де автор (мабуть, сам таки Щирський) висловлює надію, що св. Онуфрій поможе гетьманові Мазепі побороти всіх його ворогів.¹ Ще нижче вирізано текст з присвятою цієї гравюри Мазепі, а в самому кінці підпис: „Недостойний Монахъ Инохентий Щирскій Строитель Мон...“ (Любецького).² Гравюра ця перевозиться в кунштб. б-ки КПЛ., № XIX—64, арк. 5. Див. знімок на мал. 50 дуже зменшеного розміру.

19. І. Христос у короні, з скипетром та державою, стоїть серед херувимів. Під самою гравюрою вирізано слов'янські вірші. Підпис майстра з датою 1711 р.: „ащай і: ції“. Розмір: 9×14 с. Два примірники цієї гравюри випадково вставлено в книгу: „Пречестные Акафисты“, КПЛ., 1709 р. в примірниковій б-ці КПЛ. № 15/54, поміж арк. 5—6 і 34—35.

20. Богородиця з дитиною, в коронах, серед херувимів. Внизу слов'янські вірші. Підпис гравера і розмір ті самі. Цю гравюру див. там-тачі, поміж арк. 43—44 та 76—77³.

¹ Ось вірші ці, досить характерні для того часу (передаємо розкривши титла):
 Мертвътъ Господа на тѣлѣ посияшъ,
 И пѣсма себе міру умертвившій
 Постомъ, бѣдѣніемъ, варомъ иконы, трудахъ,
 Всѧ своя зѣло изнурившій уди
 И всю своему отъя крѣпость тѣлу
 Пріятъ Онуфрій исполнію сльу.
 Всѧкъ, по немъ же онъ крѣпѹ побор-
 ствуетъ,

Во всѣхъ 'печалинъхъ бѣбрѣахъ торже-
 ствуєтъ.
 Сей Тебѣ, вожду православнъ, читомъ
 Будетъ противо вражіямъ настѣтомъ:
 Статьеть готовый за Ти на вся борбы,
 Отразыть нуды, разспилет вся скорбы.
 Всѧкя вражда отидеть безздѣдна.
 Старецъ сей есть Ти въ мѣсто подка сиана.

² Кінець підпису одірано з краю гравюри.

³ В редакції на останній видання словника граверій Ровинського ак. А. І. Соболевський (Ж. М. Н. Пр., ч. СССВ, 1896 р., червень, стор. 385) вказується в бібліотеці Красинських у Варшавії гравюру Богородиці з присвятою Тріумві, роботи І. Щирського. На думку Соболевського, Щирському може належати ще й гравюрований заголовок до панегірика Паніша Оранка-Якимовича: „Prognostyk szczeſliwy tryumfalne nad pierzgajaciem z zwycieſtwem z herbowych znakow wielmožnego... Daniela Apostoła... Rossiey ominiujacy“. Rastawiecki (op. cit., 282) вказує ще два, що знайшов їх Крашевський, гравюри І. Щирського 1683 р.: 1) Божа Мати в Соботниках; 2) герб Радзівіїв. Про те, що, мабуть, належать І. Щирському антикіні і гравюри з підписом „І. С.“, ми вже говорили (під „Павло Гаврило“ і „Стрільбицький Іван“). Безперечно, що коли дослідженію буде всі видання, а особливо панегірики (видії уніки), що вийшли в кінці XVII—на поч. XVIII ст. в Київській та Чернігівській друкарні, знайдуться їх матеріали, потрібні для повного виявлення гравюрної продукції Щирського.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Гравюра на міді Адоюцова, 1791 р.	17
2. Гравюра на дереві С. Блякова, XIX ст.	21
3. Гравюра на міді П. Брэгуня, 1851 р.	22
4. Гравюра на дереві М. Бударина, XIX ст.	23
5. Заставка роботи на дереві майстра „Г“, XVIII ст.	25
6. Гравюра на дереві Георгія, XVIII ст.	27
7. Гравюра Григорія, XVIII ст.	35
8. Алисток 6. Денбровського з гравірованими на дереві текстом і малюнками, кінця XVIII ст.	37
9. Заставка роботи на дереві майстра „Д“, XVIII ст.	38
10. Зразок роботи ксилографа Я. Єзерського, кінця XIX ст.	39
11. Гравюра на дереві Єфима, XVIII ст.	41
12. Гравюра на міді І. Зорицького, 1758 р.	43
13. Гравюра на дереві Н. Зубрицького, 1711 р.	47
14. Гравюра на дереві Його-ж, 1720 р.	49
15. Гравюра на міді Його-ж, 1703 р.	51
16. Заставка роботи Іларіона, XVIII ст.	53
17. Гравюра на дереві Імі, XVII ст.	54
18. Гравюра на дереві Квасса, XIX ст.	59
19. Гравюра на дереві Його-ж, XIX ст.	59
20. Гравюра на міді А. Козачковського, XVIII ст.	61
21. Гравюра на міді Гр. Левицького, XVIII ст.	69
22. Гравюра на міді Його-ж	71
23. Гравюра на міді Його-ж	75
24. Гравюра на честь Романа Копи роботи Гр. Левицького	77
25. Гравюра на міді І. Мигури, 1705 року.	85
26. Гравюра на дереві Морманн, XIX ст.	87

27. Гравюра на дереві М. Пилющенка, XIX ст.	89
28. Гравюра на дереві І. Севастіана, XVIII ст.	93
29. Гравюра на дереві ак. Л. Серякова, XIX ст.	95
30. Гравюра на дереві його-ж, 1859 р.	97
31. Гравюра на дереві його-ж	99
32. Гравюра на дереві його-ж	100
33. Зразок застаники до Лаврських видань, роботи Л. Серякова.	101
34. Ініціал „А“ роботи Серякова	101
35. Зразок кінцівки його-ж роботи	102
36. Гравюра на дереві його-ж	102
37. Гравюра на міді О. Тарасевича, поч. XVIII ст.	109
38 і 39. Гравюри на міді О. Тарасевича, друковані на товку	111
40. Гравюра на міді А. Тарасевича, 1702 р.	113
41. Гравюра на міді його-ж, 1703 р.	114
42. Гравюра на міді Л. Тимченка, вірізана і одразу ж книщена в 1771 р.	115
43. Гравюра на дереві Федора А., 1695 р.	117
44. Гравюра на дереві його ж, кінця XVII ст.	119
45. Гравюра на дереві Феофана К., XVIII ст.	121
46. Гравюра на дереві Філарета, XVIII ст.	122
47. Гравюра на міді І. Щирецького, 1700 р.	129
48. Гравюра на міді його-ж, 1682 р.	132
49. Гравюра на міді його-ж, 1705 р.	133
50. Гравюра на міді його-ж з присвятою гетьманові Івану Mazepi	135

Заставка на стор. 5 роботи на міді, Григорія Левицького з книги „Філософія Аристотелевъ по умствованію перілатетиковъ изданиая”. Львівъ, 1745. арк. 4: Два купідони несуть герб А. Розумовського.

Кінцівка на стор. 16 роботи на міді невідомого майстра з Лаврської Київо-Печерської друкарні.

Заставки на стор. 17 і 139 та кінцівки на стор. 138 і 140 різано на дереві Київо-Печерськими анонімними майстрами.

